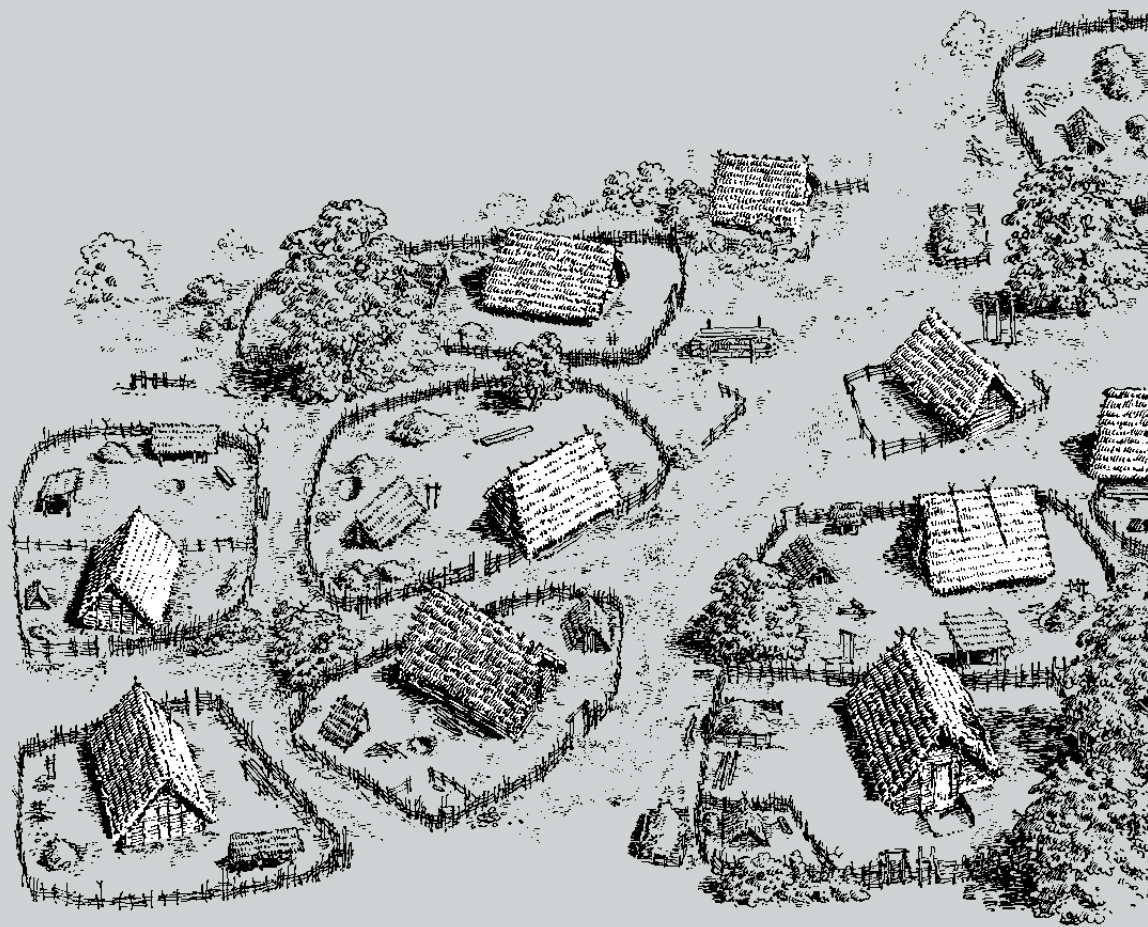


# Zázemí hradiště Mikulčice-Valy v 9. století



Mikulčice-průvodce  
Svazek V

Marek Hladík, Marian Mazuch, Lumír Poláček  
Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.

Zázemí hradiště  
Mikulčice-Valy  
v 9. století

Mikulčice-průvodce  
Svazek V

Marek Hladík, Marian Mazuch, Lumír Poláček  
Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.

Texts © Marek Hladík, Marian Mazuch, Lumír Poláček, 2020  
Drawing reconstructions © Rostislav Skopal  
Orthophotographs © ČÚZK - Český úřad zeměměřický a katastrální,  
GKÚ SR - Geodetický a kartografický ústav Bratislava  
Lidarmaps © ÚGKK SR - Úrad geodézie, kartografie a katastra  
Slovenskej republiky  
© Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i., 2020

Brno 2020

ISBN 978-80-7524-033-0

# Obsah

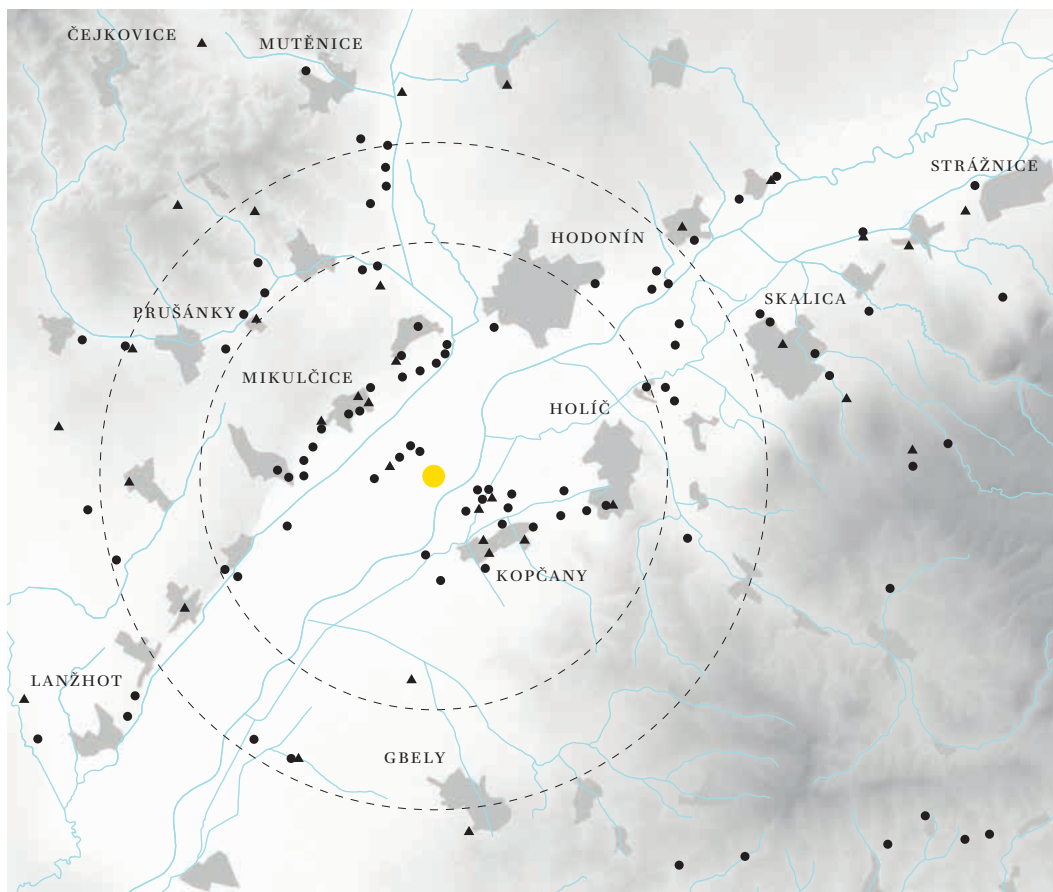
Předmluva — 4

- 1 Krajina v zázemí mikulčického hradiště - tehdy a dnes — 6
  - 2 Historie archeologického výzkumu v zázemí Mikulčic — 12
    - 2.1 Počátek zájmu o osídlení v okolí Mikulčic — 13
    - 2.2 Systematický výzkum zázemí na přelomu století — 14
    - 2.3 Krajinná archeologie a moderní výzkum sídlištních struktur dnes — 16
  - 3 Velkomoravská sídliště a pohřebiště prozkoumaná v zázemí Mikulčic — 20
    - 3.1 Josefov-Záhumenica, pohřebiště — 24
    - 3.2 Kopčany-Kačenáreň, pohřebiště, sídliště — 28
    - 3.3 Kopčany - kostel sv. Margity, sakrální stavba, pohřebiště — 30
    - 3.4 Mikulčice-Panské, pohřebiště — 33
    - 3.5 Mikulčice-Podbřežníky, sídliště — 36
    - 3.6 Mikulčice-Trapíkov, sídliště, pohřebiště — 40
    - 3.7 Mikulčice-Virgásky, pohřebiště — 46
    - 3.8 Mutěnice - Hrubé Kapansko, pohřebiště — 48
    - 3.9 Mutěnice-Zbrod, sídliště — 52
    - 3.10 Nový Poddvorov - Podkovné, pohřebiště — 56
    - 3.11 Prušánky-Podsedky, pohřebiště I a II, sídliště — 59
    - 3.12 Skalica-Kopečnica, pohřebiště (mohylník) — 66
  - 4 Velkomoravské osídlení v hospodářském zázemí Mikulčic — 72
  - 5 Sídliště — 74
  - 6 Pohřebiště — 80
  - 7 Exploatační areály — 88
  - 8 Hospodářské a sociální vztahy mezi mikulčickým centrem a jeho zázemím — 92
  - 9 Archeologická krajina v zázemí předního mocenského centra 9. století - shrnutí a závěr — 96
- Výběr literatury — 100
- Resumé — 102

Velkomoravská centra, která vznikala v průběhu 9. století v regionu na sever od středního toku Dunaje na území současné České a Slovenské republiky, v sobě koncentrovala širokou škálu funkcí a zároveň v té době představovala vrchol ekonomického a společenského vývoje v daném prostoru. Mezi nejvýznamnější z těchto aglomerací patřilo vedle Starého Města - Uherského Hradiště, Břeclavi-Pohanska, Nitry či Bratislavy bezpochyby i opevněné centrum Mikulčice-Valy. Centrální sídliště, která jsou charakteristická přítomností silného opevnění, významným zastoupením sakrální architektury v rámci jednotlivých areálů, velkým množstvím rozsáhlých pohřebišť v okolí kostelů, doklady výrobních činností a bohatou prostorově i funkčně strukturovanou zástavbou, však neexistovala ve velkomoravské krajině o samotě. Kolem center prozkoumali archeologové v průběhu druhé poloviny 20. století, kdy se enormně zvýšil zájem o archeologii Velké Moravy, desítky sídlišť a pohřebišť.

Výzkumy těchto neopevněných prvků sídelní sítě přinášejí neocenitelné informace pro poznání celé velkomoravské společnosti. Pokud přirozeně předpokládáme, že v centrálních aglomeracích sídlily především elitní vrstvy společnosti (příslušníci panovnického rodu, velmožská aristokracie, představitelé církve, patrně i část vojenské elity), archeologické prameny získané z okolí takových center nám ukazují, jak a kde žili příslušníci nižších společenských vrstev. Významná je také skutečnost, že pokud jsou realizovány archeologické výzkumy nejen přímo v centrálních aglomeracích, ale i v jejich okolí, jsme schopni zkoumat vztahy mezi jednotlivými společenskými vrstvami. Díky výzkumu v širším regionu kolem center si pak můžeme položit otázku: „Jak to celé vlastně na Velké Moravě fungovalo?“ Tato na první pohled jednoduchá otázka v sobě ukrývá velké množství témat, která se dotýkají různých aspektů života lidí v 9. století na našem území. Na tomto místě představíme ta z nich, která považujeme za nejdůležitější pro tvorbu základního obrazu o Velké Moravě a její společnosti.

Jelikož výzkum v okolí mikulčického centra probíhá v podstatě od 80. let 20. století, máme v současnosti k dispozici velké množství informací o sídlištích a pohřebišťích v nejbližším hospodářském zázemí jednoho z nejdůležitějších velkomoravských center. To byl také hlavní důvod, proč jsme se rozhodli připravit přehled osídlení v zázemí Mikulčic pro 5. svazek ediční řady Mikulčice-průvodce, která postupně mapuje a širší veřejnosti zpřístupňuje jednotlivé fenomény mikulčického výzkumu. Navazujeme tak na předchozí díly edice věnované mikulčickému hradišti a jeho dlouholetému archeologickému výzkumu (sv. 2, 2016 - česky, sv. 3, 2018 - anglicky) nebo archeobotanické problematice rostlin a výživy velkomoravských Mikulčic (sv. 4, 2019). Podobně jako předchozí díly vychází i 5. svazek s podporou dotačního programu Akademie věd ČR *Strategie AV21 - špičkový výzkum ve veřejném zájmu*, v rámci výzkumného programu *Evropa a stát: mezi barbarstvím a civilizací*.



● Hradiště Mikulčice-Valy

▲ Velkomoravská pohřebiště

● Velkomoravská sídliště

--- Předpokládaný rozsah hospodářského zázemí Mikulčic (kružnice 7 a 10 km vymezují okrajovou zónu zázemí)

— Vodní toky



1 Velkomoravská sídliště a pohřebiště v nejbližším hospodářském zázemí mikulčické aglomerace a v širším prostoru středního toku řeky Moravy.

1

# Krajina v zázemí mikulčického hradiště

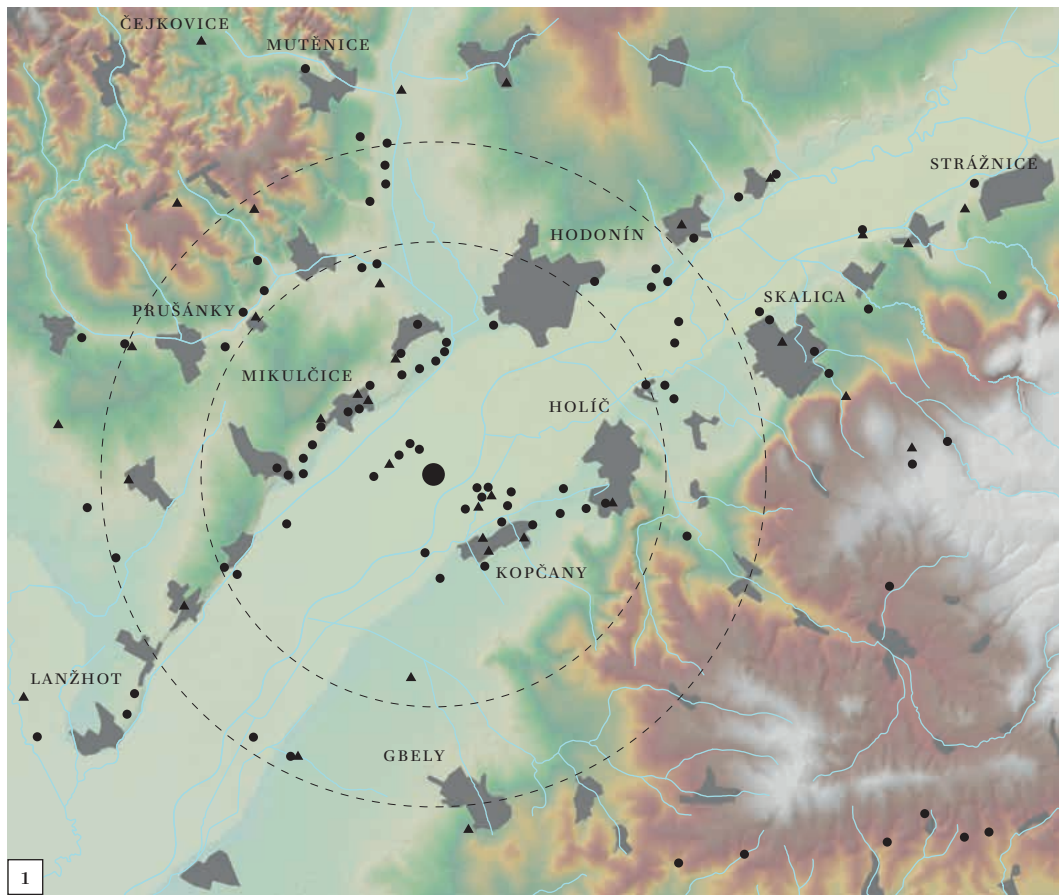
tehdy a dnes

Charakter přírodního prostředí v raném středověku v okolí Mikulčic se podařilo částečně rekonstruovat díky spolupráci archeologie, geologie, geomorfologie, paleopedologie, archeobotaniky a archeozoologie. Paleoekologický výzkum raného středověku se rozvinul především na základě archeologických výzkumů centrálních raně středověkých aglomerací Mikulčice-Valy, Břeclav-Pohansko a Staré Město - Uherské Hradiště v druhé polovině 20. století.

Reliéf krajiny v okolí centrálních aglomerací v 9. století se poměrně výrazně odlišoval od reliéfu současného. Mikulčice se rozkládaly primárně na dunách vátých písků a agradačních valech v údolní nivě řeky Moravy. Zatímco v současnosti vystupují tyto duny jen 1-2 m nad úroveň okolního terénu, původně je jejich výška odhadována na 6-8 m. Snížení výšky těchto dun je pouze relativní a souvisí se zaplněním okolní nivy povodňovými jíly v nejmladším geologickém období. Povodňové sedimenty se v prostoru středního toku řeky Moravy začaly ukládat pravděpodobně někdy v průběhu pravěku, patrně již v období popelnicových polí v mladší době bronzové. Povodňové jílovité půdy tedy dokládají dynamický vývoj sedimentace již v období před raným středověkem. V prvních periodách raného středověku, v časně slovanském, předvelkomoravském, ale i ve velkomoravském období, se během sedimentační přestávky vytvářel v nivě humózní horizont půdy. Po této sedimentační přestávce, ještě v závěru raného středověku, v mladohradištním a pozdněhradištním období, se ukládání povodňových hlín obnovuje a s různými přestávkami pokračuje v podstatě až dodnes. K tvorbě půdy docházelo v období klidu, kdy bylo území pokryté vegetací. Předpokládá se, že přestávka v ukládání povodňových sedimentů souvisí s mírnou sukcesí (znovuobnovením) lesa. Již v období stěhování národů v 5. až 6. století po Kr. ustupovalo osídlení z některých oblastí, které následně zarůstaly lesem. To mohlo zpomalit erozi orné půdy, a zabraňovat tak jejímu ukládání v říčních nivách. Na přerušení ukládání povodňových hlín ve velkomoravském období se však z velké části podílely změny klimatu. Model vývoje klimatu v 9. až 12. století předpokládá, že někdy mezi lety 800-900 začalo podnebně velmi příznivé, výrazně teplé tzv. malé klimatické optimum. Toto období je charakteristické mírnými zimami a velmi teplými léty.

Rostlinný pokryv krajiny v raném středověku v prostoru údolní nivy a bezprostředním okolí řeky Moravy na jejím středním toku se podařilo rekonstruovat díky archeobotanickým výzkumům a pylovým analýzám. Ukázalo se, že v období středního a větší části mladého holocénu byl pro údolní nivu charakteristický nezaplavovaný tvrdý luh (dub, jasan, habr, jilm, lípa). Členitost povrchu údolní nivy v raném středověku, která se projevovala přirozenými vyvýšenými terénními útvary (zbytky teras, agradační valy, pískové přesypy apod.), měla příznivý vliv na rozvoj právě těchto druhů dřevin. Okolí Mikulčic tedy bylo zarostlé převážně smíšenými dubovými lesy, které zde dominovaly především v časně slovanském a předvelkomoravském období. Během následujícího velkomoravského období muselo docházet k silnějšímu odlesňování země, neboť v analýzách pozorujeme snížení křivek výskytu dřevin. V tomto období se naopak zvyšoval podíl trav





- Hradiště Mikulčice-Valy
- ▲ Velkomoravská pohřebiště
- Velkomoravská sídliště
- Předpokládaný rozsah hospodářského zázemí Mikulčic (kružnice 7 a 10 km vymezují okrajovou zónu zázemí)
- Vodní toky
- Údolní niva řeky Moravy
- Max.: 448 m n. m.
- Mín.: 152 m n. m.

1 Digitální výškopisný model reliéfu krajiny v hospodářském zázemí mikulčické aglomerace a v širším prostoru středního toku řeky Moravy.

2 Ortofotografická mapa mikulčického hradiště.

3 Ortofotografická mapa mikulčického hradiště se zakreslením sídelních areálů (podle L. Poláčka 2016, 9).



2



3

≡ obrys zaniklých říčních ramen

— opevnění

- - osídlené plochy v podhradí

0 200 m

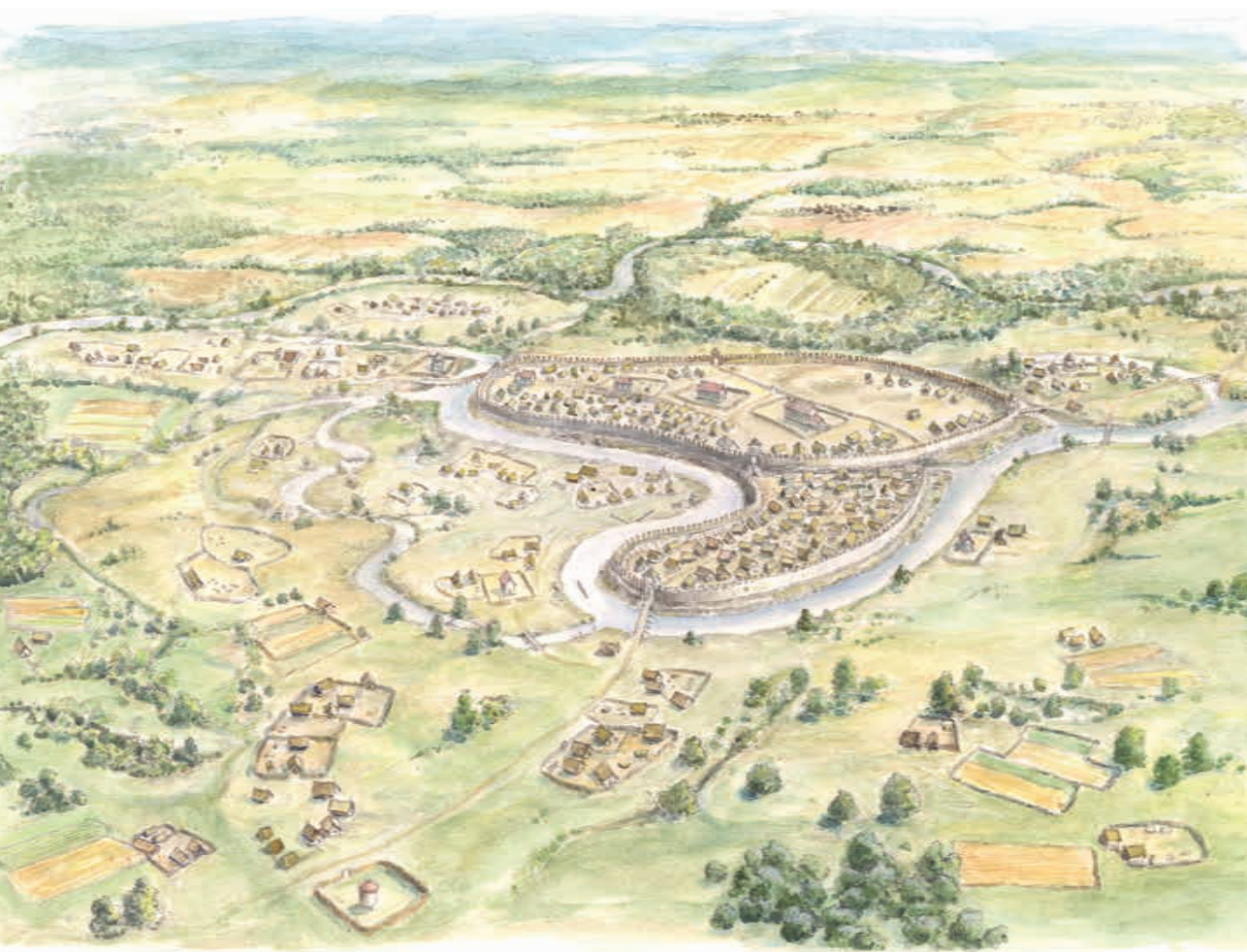


a obilovin; pylová spektra ukazují na podíl lokálních lučních porostů. Obecně se pro období raného středověku předpokládá, že příroda ve zkoumaném prostoru byla intenzivně využívána v pásu okolo řek, v prostoru, ve kterém se koncentrovalo osídlení. Existovala zde tedy sídliště s přílehlými poli a pastvinami. Hospodařením v tomto prostoru vytvářel člověk tzv. kulturní step.

Z archeozoologických výzkumů vyplývá, že důležitou součástí hospodaření byl chov dobytka a prasat. Ve starších fázích raného středověku převažoval pastevecký chov dobytka nad chovem prasat. Pastevecký chov vyžaduje méně práce a z hlediska produkce masa a mléka je efektivnější než chov prasat. Je však podmíněn dostatkem kvalitní pastvy. Přibližně od velkomoravského období, kdy se zvyšovala hustota osídlení, začíná chov prasat převažovat. Souvisí to jednak se zmenšováním rozlohy kvalitních pastvin na úkor zvyšující se rozlohy polí, jednak s narůstající potřebou zásobování rozsáhlých sídelních aglomerací masem. Chov dobytka, ale především prasat v okolí velkomoravských center dokládají nepřímo i pylové diagramy lesních porostů z Mikulčic. Je na nich patrná zvýšená přítomnost pylu dubu a úbytek pylů ostatních dřevin vyskytujících se ve smíšeném dubovém lese.

Vybudování rozsáhlé aglomerace v údolní nivě Moravy v 9. století však ovlivňovalo přírodní prostředí nejen v bezprostředním okolí centra, ale i ve vzdálenějších oblastech. Vedle toho na přírodní prostředí ve vzdálenějších oblastech mohla mít vliv i těžba surovin. Jak jsme již uvedli výše, pylové analýzy ukázaly, že v okolí velkomoravských center docházelo k úbytku dřevin. Výrazné odlesnění krajiny způsobovala právě cílená lidská činnost, těžba dřeva, které bylo zcela zásadní surovinou, na níž byl závislý život tehdejší společnosti. Obrovské množství dřeva bylo třeba jak ke stavbě obydlí, výrobě nástrojů a domácího náčiní či otopu, tak především k budování mohutných opevnění. Mikulčice tak můžeme představit jako jakési rané „město“ s velkým hospodářským zázemím (pole, pastviny, louky).





[4] Rekonstrukce krajiny v okolí mikulčického hradiště podle M. Látkové (2019, 110-111; kresba R. Skopal).

2

# Historie archeologického výzkumu v zázemí Mikulčic

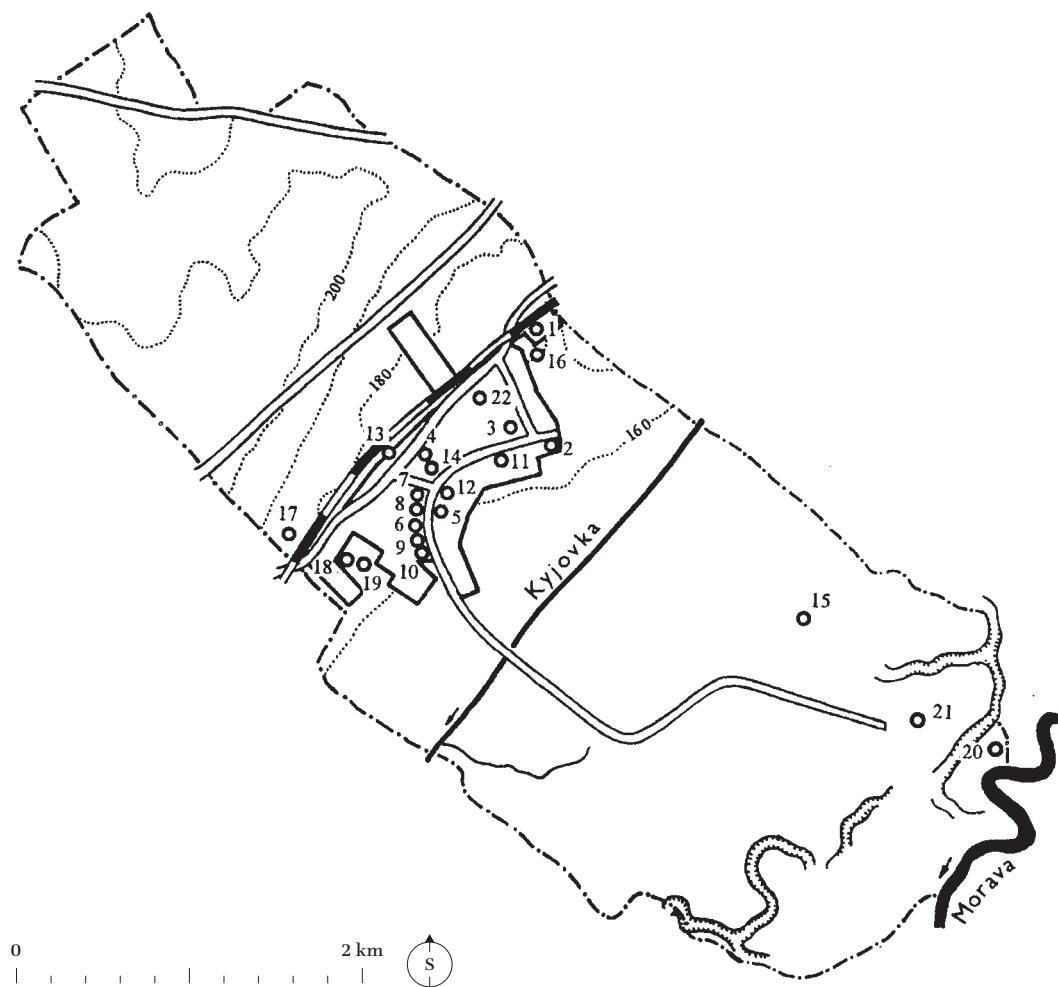
Zájem o výzkum osídlení v okolí mikulčického centra přirozeně navázal na intenzivní archeologický výzkum v jádru aglomerace, který začal již v 50. letech 20. století. Region, který v 9. století představoval hospodářské zázemí Mikulčic, leží v současnosti na území dvou států (ČR a SR). Této skutečnosti odpovídá i rozdílnost míry zpracování problematiky. Dotčenému území Slovenska – severní části Záhoří – byla v minulosti věnována mnohem menší pozornost než jihovýchodní Moravě. V první polovině 20. století přispěli svými výzkumnými aktivitami k poznání raně středověkého osídlení v oblasti Záhoří především Štefan Janšák a Vojtech Budinský-Krička. Š. Janšák se již v průběhu 60. let pokusil popsat a interpretovat některé fenomény související se strukturou osídlení v severní části Záhoří ve středověku. Ve více studiích publikoval i svoji představu o podobě tehdejších komunikací. „Stigma“ hraničního prostoru se projevilo na Záhoří i v poválečné archeologii druhé poloviny 20. století. Navzdory unikátním nálezům a intenzivnímu výzkumu na jihovýchodní Moravě zůstalo slovenské severní Záhoří z hlediska intenzity výzkumu okrajovou oblastí. V 60. letech se raně středověkým nálezům ze širšího prostoru jihozápadního Slovenska věnovala Darina Bialeková.

Na jihovýchodní Moravě se jako první pokusil nastínit obraz sídelní struktury se zaměřením na velkomoravské období Vilém Hrubý. O první komplexnější pohled na problematiku se zasloužili v 80. letech 20. století Bořivoj Dostál, Zdeněk Měřínský a Josef Unger. Skutečně systematický výzkum začal být realizován v 80. letech 20. století a první komplexní práci o osídlení v regionu okolo mikulčického hradiště publikoval v roce 1987 Zdeněk Klanica.

## 2.2 Systematický výzkum zázemí na přelomu století

Intenzivní výzkum zázemí mikulčického centra probíhá od počátku 90. let až po současnost. Můžeme ho rozdělit do dvou hlavních období. V tom prvním, v 90. letech 20. století, se výzkum v zázemí Mikulčic především oproti dřívějšímu velmi zintenzivnil. Pozornost byla tehdy zaměřena hlavně na topografické studie (tj. mapování všech známých sídlišť a pohřebišť v jednotlivých katastrálních územích obcí v okolí Mikulčic) a na snahy o rekonstrukci přírodního prostředí ve výrazně osídlených krajinných úsecích, resp. v okolí mikulčické aglomerace. Šlo o široce interdisciplinárně pojatý výzkum údolní nivy řeky Moravy a o archeologické mapování katastrálních území obcí v oblasti Dolnomoravského úvalu. V rámci tohoto projektu byl výzkum zaměřen na čtyři základní okruhy otázek: 1) rekonstrukce přírodního prostředí sídelních areálů velkomoravských center, 2) studium ekonomických vztahů sídlištních komplexů, 3) otázka upřednostňování nivních poloh při budování velkomoravských center, 4) problém zániku velkomoravských center.

Konec 90. let 20. století můžeme považovat za druhou etapu, kdy se do výzkumu osídlení v okolí mikulčické aglomerace zapojili i slovenští badatelé. Zájem o raně středověkou sídelní strukturu v zázemí Mikulčic byl z velké části vyvolán objevy v okolí kostela sv. Margity v katastru obce Kopčany a následnou snahou o datování této sakrální stavby do 9., resp. na počátek 10. století. Cíle výzkumu navíc z velké části korelovaly s již zmíněnými výzkumy realizovanými mikulčickou expoziturou Archeologického ústavu AV ČR, Brno. Šlo tedy v první řadě o topografii katastrů na slovenské straně středního toku Moravy.



1 Ukázka topografické mapy archeologického osídlení v katastru Mikulčic z 90. let minulého století (podle J. Škojce 1997, 376).



Poslední etapa výzkumu sídelních vztahů mezi mikulčickým centrem a jeho hospodářským zázemím probíhá v podstatě od přelomu století do současnosti. V tomto období se začaly v archeologickém terénním výzkumu dostávat do popředí nové metody založené na rozvoji digitálních technologií, které slouží k mapování krajiny a struktury historického osídlení. Jde o tzv. geografické informační systémy. Díky těmto softwarům jsme schopni lépe mapovat a následně interpretovat vztahy mezi jednotlivými sídlišti či pohřebišti a také vztahy celé sídelní sítě ke krajině či k vybraným složkám životního prostředí. V takto chápaném archeologickém výzkumu, který označujeme také jako krajinná nebo prostorová archeologie, považujeme krajinu v celém zkoumaném regionu hospodářského zázemí Mikulčic za „památník“ událostí, které se zde staly v průběhu 9. století a zanechaly v krajině své stopy. Nezkoumáme proto jen izolované lokality (sídliště nebo pohřebiště), ale také prostor mezi nimi. Tento výzkum je realizován v široké mezioborové spolupráci. Velmi často využíváme tzv. nedestruktivní metody, které souborně nazýváme archeologickou prospekci. Cílem těchto metod je pomocí povrchového průzkumu zachytit co největší množství stop po událostech raného středověku a na jejich základě cíleně realizovat klasický archeologický výzkum.

V zázemí mikulčického hradiště jsme tento druh průzkumu využili například pro detailní poznání osídlení říční terasy řeky Moravy mezi současnými obcemi Mikulčice a Moravská Nová Ves. Jde o část území, které je z hlediska geomorfologie ve srovnání s říční nivou posledního tisíciletí relativně málo změněno a poskytuje tak ideální podmínky pro poznání historické krajiny. Tento prostor byl osídlen kontinuálně v podstatě od mladší doby kamenné až do středověku. Je vzdálen přibližně jen 3 km od opevněného centra, a představuje tak nejbližší zázemí Mikulčic. Sídliště, která se nacházela na okraji údolní nivy, ale zároveň i v bezprostředním dosahu centra a řeky, měla v celé sídelní síti velmi specifické funkce. Výraznou měrou se podílela na zásobování centra potravinami, a to jak jejich produkcí, tak především jejich skladováním v podzemních zásobnicích. Proto jsme tomuto prostoru věnovali zvýšenou pozornost. V poloze Padělky od vody v katastru Moravské Nové Vsi bylo cílem archeologické prospekce co nejpřesněji lokalizovat velkomoravské sídliště, jehož existenci jsme předpokládali na základě starších výzkumů, ale i povrchových sběrů. Vlastní nedestruktivní výzkum probíhal ve dvou fázích.

[1] Prostor na okraji údolní nivy řeky Moravy, kde se realizoval systematický povrchový průzkum a geofyzikální prospekce (detail výřezu viz obr. 2). Vymezený prostor je podložený mapou tzv. II. vojenského mapování: 1 - Moravská Nová Ves - Padělky od vody, 4 - Mikulčice-Podbřežníky, 5 - Moravská Nová Ves - Za hřištěm.

[2] Systematické a záchranné výzkumy na okraji údolní nivy řeky Moravy v prostoru katastrů Moravské Nové Vsi, Mikulčic a Lužic: 1 - Moravská Nová Ves - Padělky od vody, 2 - Mikulčice-Valy, 3 - Mikulčice-Trapíkov, 4 - Mikulčice-Podbřežníky, 5 - Moravská Nová Ves - Za hřištěm, 6 - Lužice-Vyvadilky.



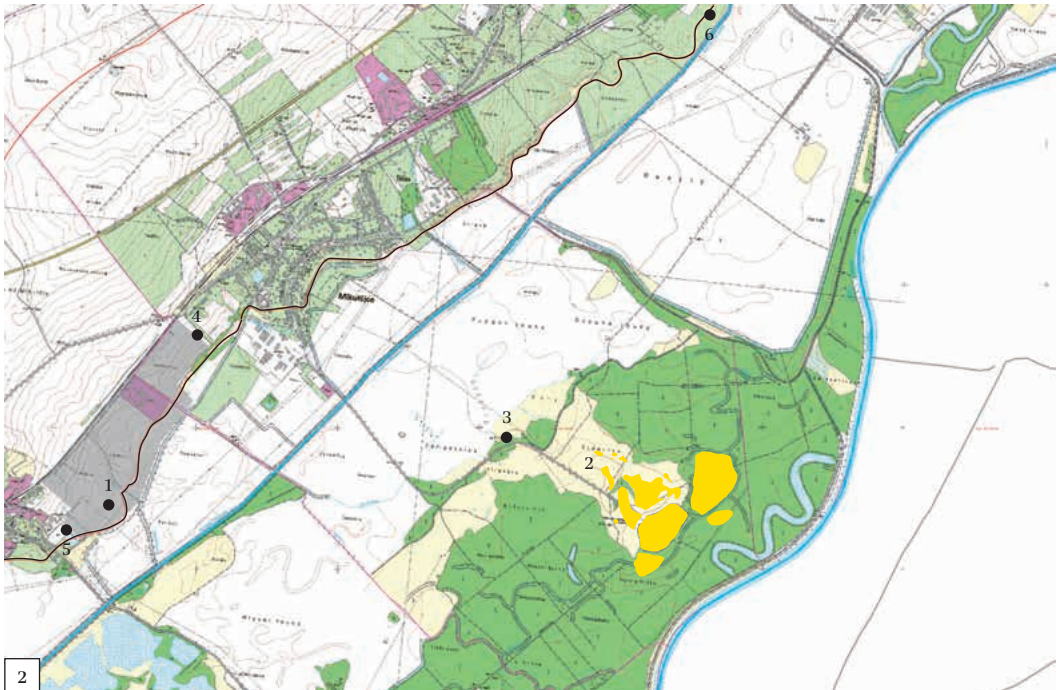
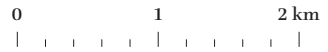
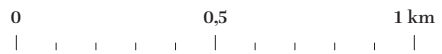
1

● Systematické a záchranné výzkumy

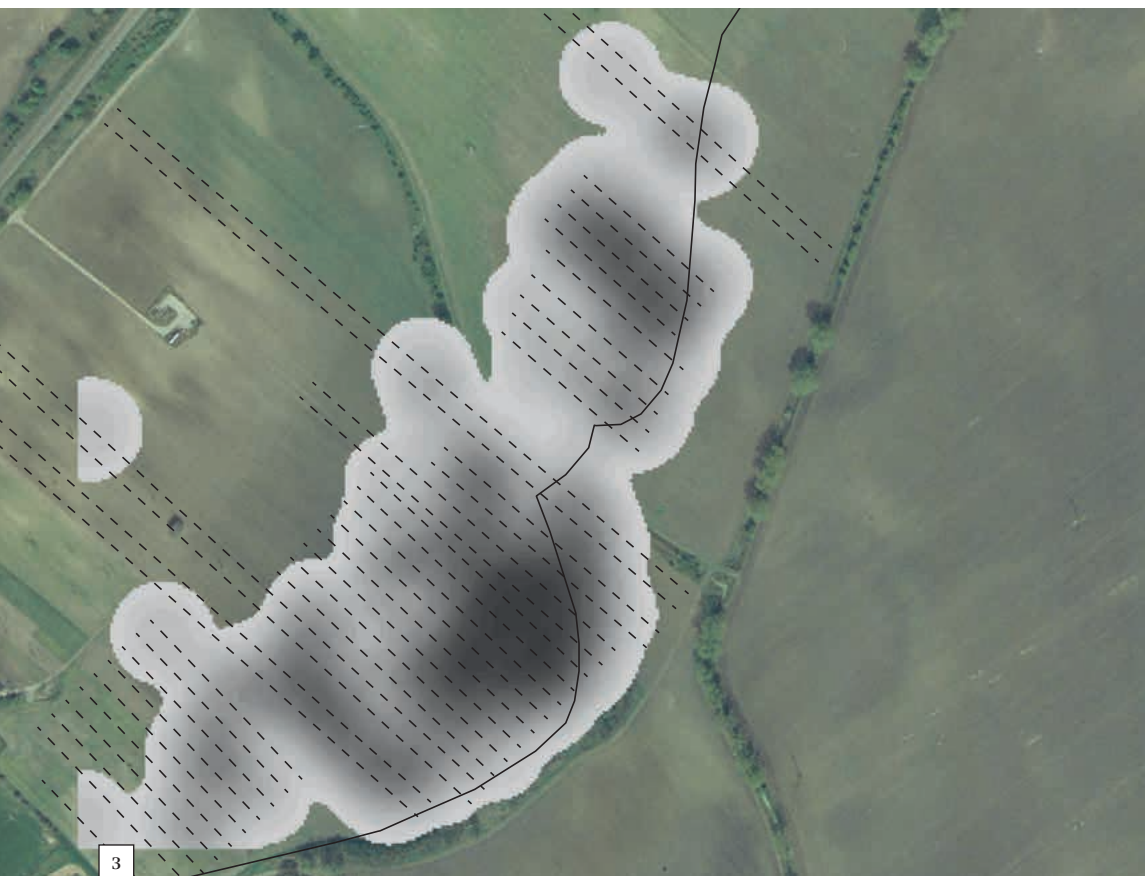
■ Systematický sběr a geofyzika

— Okraj nivy Moravy (terasa)

■ Mikulčice-Valy



2



— Okraj nivy řeky Moravy

---- Linie povrchového sběru

0 100 200 m



**3** Moravská Nová Ves - Padělky od vody. Mapa koncentrace raně středověkých nálezů (především keramických zlomků) získaných při systematickém povrchovém průzkumu.

**4** Moravská Nová Ves - Padělky od vody. Geofyzikální průzkum s použitím magnetometru Foester Ferex (P. Milo, Ústav archeologie a muzeologie FF MU) a zaměření plochy GPS přijímačem Trimble GeoExplorer 6000 (2011).





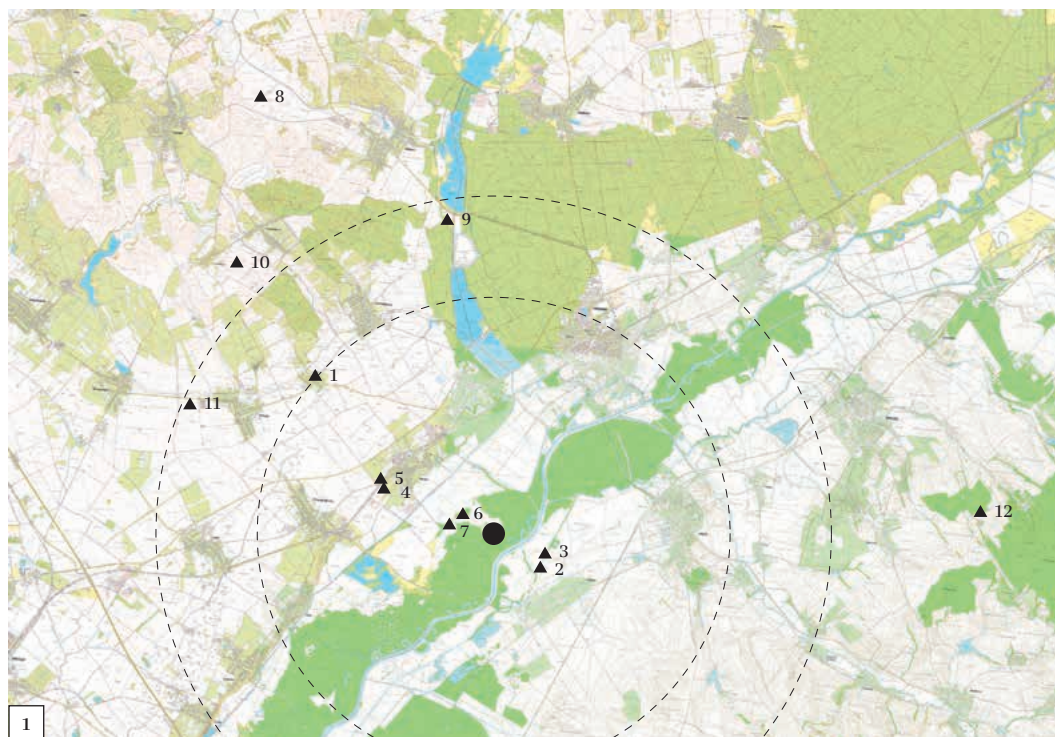
4

V prvním kroku jsme uskutečnili analytické povrchové sběry v širším prostoru středního Pomoraví – primárně v předpokládaném hospodářském zázemí Mikulčic. Ve druhém kroku, na podzim roku 2010 a na jaře roku 2011, jsme realizovali systematické povrchové sběry a následně jsme na základě výsledků těchto sběrů definovali prostor, v rámci kterého jsme provedli geofyzikální prospekce.

Mezi materiálem objeveným při nedestruktivním výzkumu dominují keramické fragmenty, sporadicky se však podařilo objevit štípanou industrii nebo zlomky kovových předmětů a železné strusky. Pravěké i raně středověké osídlení kopíruje průběh svahu, který pozvolna vystupuje z údolní nivy. Geofyzikální průzkum odhalil řadu anomálií, které můžeme interpretovat jako objekty související se sídlištními aktivitami v tomto prostoru. Rozptýlené jsou po celé ploše průzkumu, přičemž nepřekračují hranici okraje údolní nivy. Na geofyzikálně zkoumaném úseku lokality můžeme vymežit anomálie poukazující na přítomnost pyrotechnologických zařízení, zahloubených chat – tzv. zemnic, různých sídlištních jam a také nadzemních objektů kulové konstrukce.

3

# Velkomoravská sídliště a pohřebiště prozkoumaná v zázemí Mikulčic



● Hradiště Mikulčice-Valy

▲ Archeologické lokality přezkoumané v zázemí Mikulčic

--- Předpokládaný rozsah hospodářského zázemí Mikulčic (kružnice 7 a 10 km vymezují okrajovou zónu zázemí)



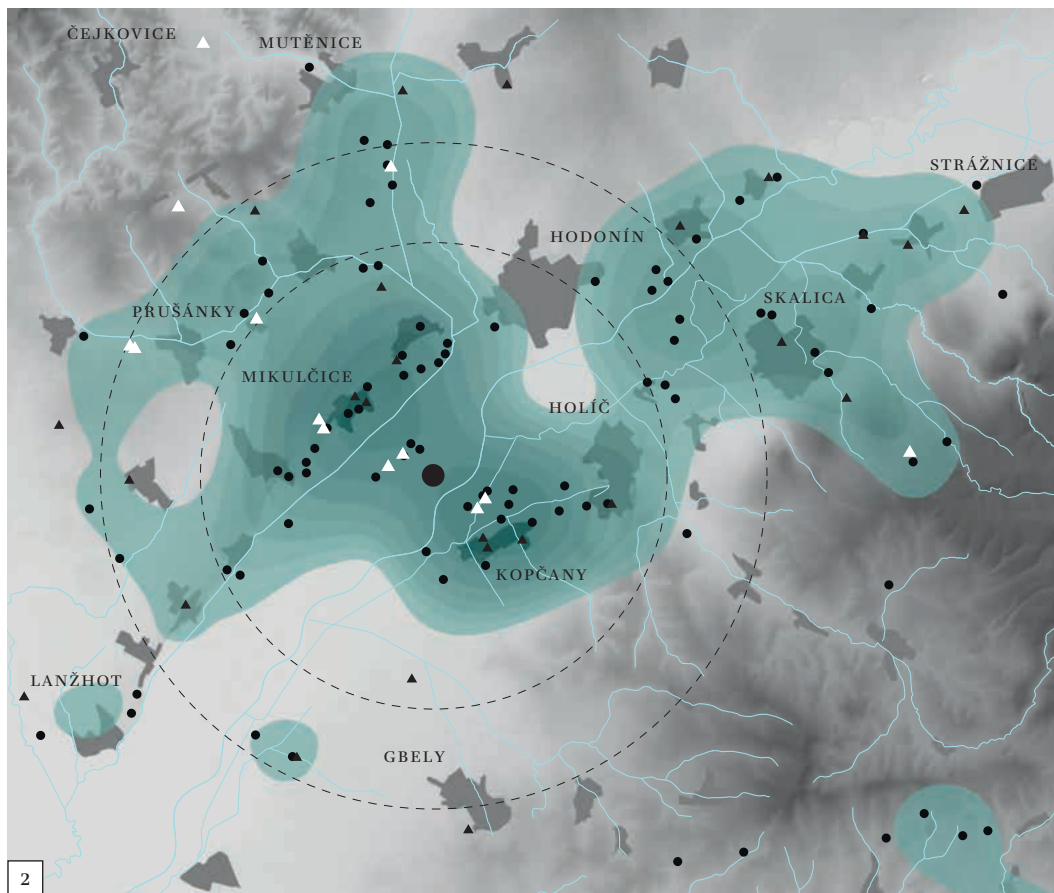
Z přehledu výzkumů v regionu okolo mikulčického hradiště je zřejmé, že archeologické prameny, se kterými pracujeme při studiu hospodářských a sociálních vztahů na Velké Moravě, mají rozdílnou kvalitu. V následující části podrobně prezentujeme ta sídliště nebo pohřebiště, o nichž máme díky rozsáhlejším terénním výzkumům větší množství informací. Jde celkem o 12 nalezišť, která jsou lokalizována zhruba do vzdálenosti 15 km od hradiště, a to jak na území České, tak i Slovenské republiky. Z hlediska geografického prostoru se nejbližší lokality nacházejí v bezprostředním sousedství mikulčického mocenského centra, resp. na okraji mikulčické aglomerace, ve vzdálenosti jen 1 km od opevnění (Mikulčice-Trapíkov nebo Kopčany-Kačenáreň), zatímco nejvzdálenější leží v okrajových zónách celého hospodářského zázemí, tedy 10–15 km od hradiště (např. pohřebiště Mutěnice - Hrubé Kapánsko nebo skalický mohylník). V soupisu jsou lokality řazeny podle abecedy.

Source: Esri, DigitalGlobe, GeoEye, Earthstar Geographics, CNES/Airbus DS, USDA, USGS, AeroGRID, IGN, and the GIS User Community



**1** **1a** Mapa s velkomoravskými lokalitami zkoumanými v hospodářském zázemí velkomoravských Mikulčic v průběhu druhé poloviny 20. a na začátku 21. století (bližší představení lokalit v kapitole 3): 1 - Josefov-Záhumenica, pohřebiště; 2 - Kopčany-Kačenáreň, pohřebiště, sídliště; 3 - Kopčany - kaple sv. Margity, pohřebiště; 4 - Mikulčice-Panské,

pohřebiště; 5 - Mikulčice-Podbřežníky, sídliště; 6 - Mikulčice-Trapíkov, sídliště, pohřebiště; 7 - Mikulčice-Virgásky, pohřebiště; 8 - Mutěnice - Hrubé Kapánsko, pohřebiště; 9 - Mutěnice-Zbrod, sídliště; 10 - Nový Poddvorov - Podkovné, pohřebiště; 11 - Prušánky-Podsedky, pohřebiště I a II, sídliště; 12 - Skalica-Kopečnica, pohřebiště (mohylník).



2

- Hradiště Mikulčice-Valy
- △ Archeologické lokality prozkoumané v zázemí Mikulčic
- ▲ Velkomoravská pohřebiště
- Velkomoravská sídliště
- Předpokládaný rozsah hospodářského zázemí Mikulčic (kružnice 7 a 10 km vymezují okrajovou zónu zázemí)
- Vodní toky

2 Velkomoravská sídliště a pohřebiště v hospodářském zázemí mikulčické aglomerace a v širším prostoru středního toku řeky Moravy s grafickým zvýrazněním výpočtu hustoty osídlení v 9. století.

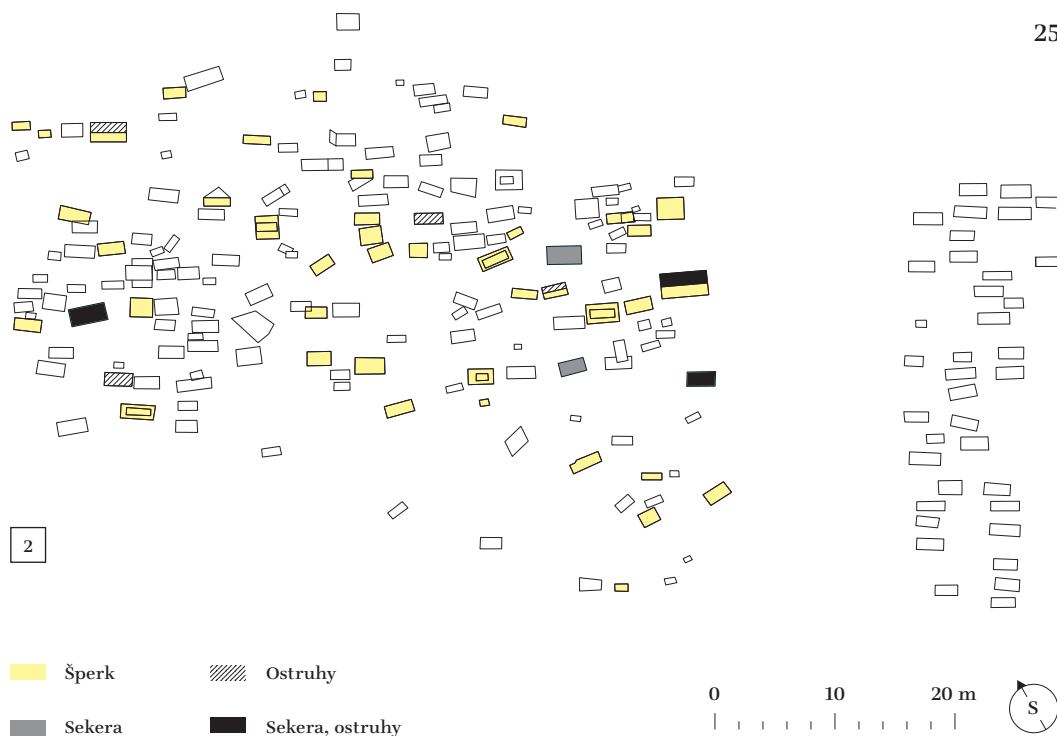
Nejde však v žádném případě o všechna sídliště a pohřebiště, která se v zázemí Mikulčic v 9. století nacházela. V celé sídelní síti existovaly desítky pohřebišť a sídlišť. Větší část těchto lokalit však známe jen díky náhodným nálezům, nekomplexním záchranným výzkumům nebo systematické archeologické prospekci. Prostor, který označujeme jako hospodářské zázemí mikulčického centra a který podle nejnovějšího poznání začíná někde na hranici údolní nivy, můžeme pro ilustraci rozdělit dvěma kružnicemi o poloměru 7 a 10 km. Za touto hranicí, přibližně do vzdálenosti 15 km od centra, se nacházela okrajová zóna, která sousedila se zázemím okolních velkomoravských center. Máme na mysli především Břeclav-Pohansko nebo dosud archeologickým výzkumem ne zcela jednoznačně prokázané centrum v poloze Sudoměřice-Hrúd.

Pokud se podíváme na mapu všech známých sídlišť nebo pohřebišť v takto ohraničeném prostoru, vidíme, že ve velkomoravském období bylo zázemí Mikulčic intenzivně osídlené a šlo o výrazně hospodářsky využívanou krajinu. Největší koncentraci osídlení máme doloženu v prostoru do 7 km od centra. Z toho vyplývá, že centrum mělo významný vliv na to, kde si lidé v 9. století budovali svá sídla. Kromě existence centra však celou soustavu sídlišť a pohřebišť výrazně ovlivňovalo přírodní prostředí. Především máme na mysli říční síť. Důkazem je fakt, že všechna sídliště, ale i pohřebiště ležela jen několik stovek metrů od zdroje tekoucí vody.



Pohřebiště ležící na severovýchodním okraji dnešní obce v nadmořské výšce 186–188 m n. m. bylo objeveno v roce 1957 při stavbě rodinného domu. V první fázi bylo odkryto 12 kosterních hrobů s nálezy datovanými do 9. století. Následným systematickým výzkumem probíhajícím mezi léty 1958 až 1962 byla pod vedením Evy Šráčkové prozkoumána plocha o rozměrech 65 × 35 m, na níž bylo odkryto celkem 171 hrobů včetně 7 dvojhrobů. Na toto pohřebiště navazovalo mladší řadové pohřebiště z konce 10. až 12. století, z něhož se podařilo prozkoumat 38 hrobů. Na základě hrobové výbavy bylo větší pohřebiště datováno do velkomoravského období. Hroby se navzájem téměř neporušovaly a z hlediska prostorového rozložení se koncentrovaly do tří až čtyř výraznějších skupin. Bohuslav Klíma, který výzkum po letech zpracovává, odhaduje, že na pohřebišti se mohlo pohřbívat v průběhu 150 let a mohlo náležet jedné zemědělské osadě s asi 10 obydlími. Na tomto velkomoravském pohřebišti je zajímavá struktura pohřbených z hlediska demografie: dominují zde děti a ženy. Muži středního i staršího věku představují jen malé procento pohřbených. B. Klíma vzhledem k této skutečnosti uvažuje o možnosti, že absence mužských hrobů může být odrazem nějaké vojenské povinnosti mužské části populace (např. ve vztahu k mikulčickému centru), kdy pozůstatky mrtvých bojovníků mohly zůstat ležet v místech bojů.





Většina hrobů (74 %) obsahovala pohřební inventář. Nejčastěji se však v hrobech nacházely keramické nádoby. Zastoupení výstroje a výzbroje (ostruhy, sekery) v mužských hrobech z Josefova bylo relativně nižší (5,6 %). Na tomto pohřebišti se v podstatě nepodařilo zdokumentovat vnitřní úpravy hrobových jam. Tmavé stopy po původním dřevěném obložení mrtvého byly rozpoznány jen v jednom ženském hrobě (Klíma 2007).

[1] Lokalizace pohřebiště v rámci katastru Josefova (zdroj podkladové ortofotomapy ČÚZK).

[2] Celkový plán josefovského pohřebiště s vyznačením vybraných druhů hrobových nálezů.



3

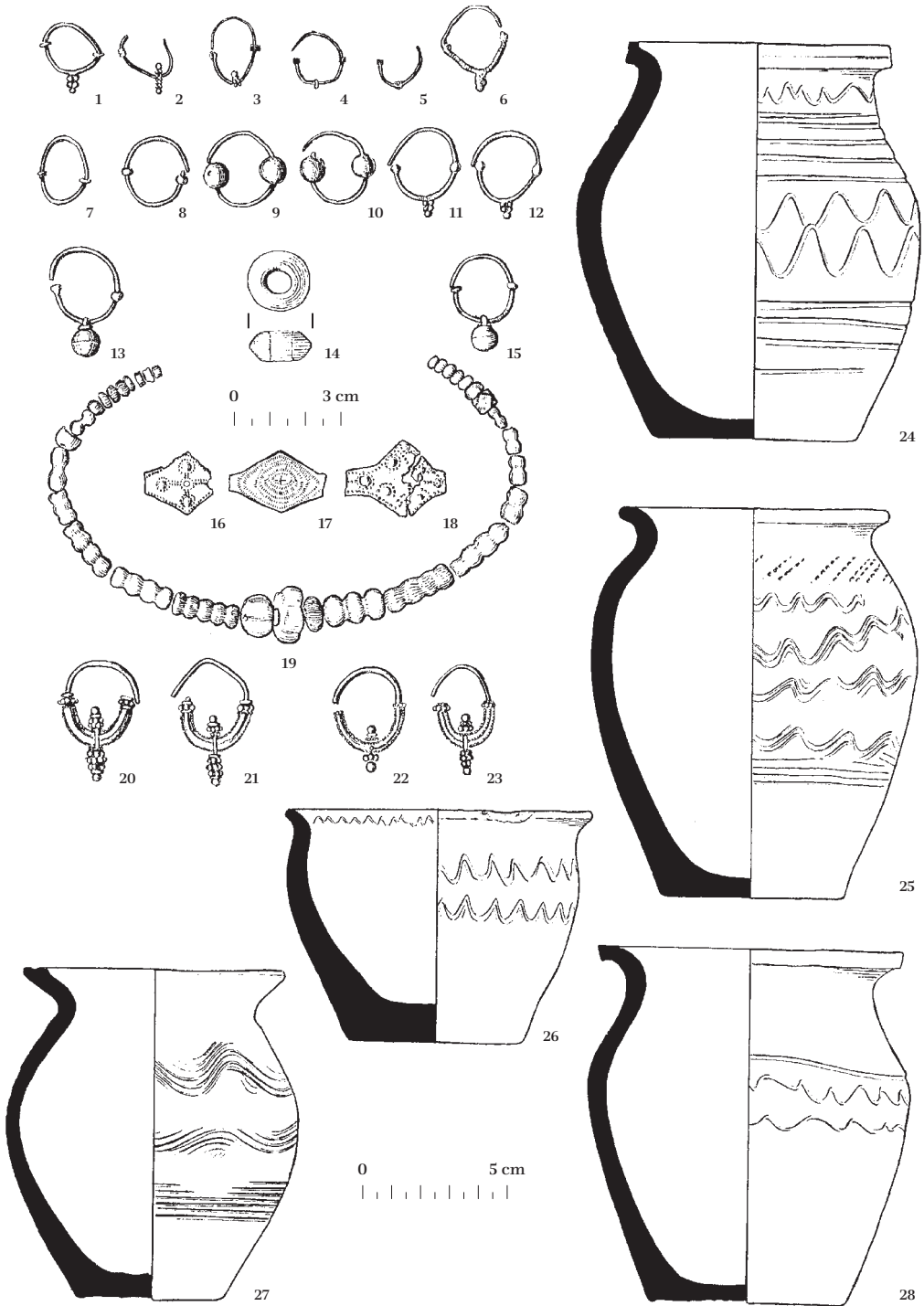


4

3 Nádoby z pohřebiště Josefov-Záhumenica.

4 Stříbrné nebo pozlacené hrozníčkové náušnice: nejhonosnější velkomoravské náušnice z pohřebiště v Josefově-Záhumenici.

5 Výběr nálezů z velkomoravských hrobů z Josefova-Záhumenice: 1-13, 15 - prosté náušnice tzv. podunajského typu a jednodušší hrozníčkové náušnice, 14 - přeslen, keramický nebo kamenný kotouček navlékaný na vřeteno a sloužící jako setrvačnick k lepšímu stáčení nití při procesu jejího předení, 16-18 - tzv. šitkové prsteny vyráběné z tenkého bronzového plechu a zdobené vybíjeným plastickým ornamentem, 19 - náhrdelník ze skleněných korálů, 20-23 - bohatší hrozníčkové náušnice se spodním obloukem zdobeným granulací, 24-28 - keramické nádoby (24 - nádoba tzv. blučinského výrobního okruhu, 27 - nádoba tzv. mikulčického výrobního okruhu). (Podle J. Škojce 2000, 438.)



V roce 1961 bylo zkoumáno pohřebiště v Kopčanech-Kačenárni v nadmořské výšce kolem 161 m n. m. Sondážní záchranný výzkum vyvolaly stavební práce související s výstavbou hospodářských budov JZD. Celkově zde bylo odkryto 61 kosterních hrobů. Koncentrovaly se západně od budovy kačenárny. Vedoucí výzkumu Ludmila Kraskovská datovala pohřebiště do velkomoravského období, resp. do 2. poloviny 9. století. Novější zpracování Petera Baxy nevyklučuje datování již do 1. poloviny 9. století, a to především na základě hrobu 58 vybaveného ostruhami typu „Biskupija-Crkvina“. Pohřební inventář se nacházel jen asi v 26 % hrobů. Zbraně a ostruhy pocházejí z 6,6 % hrobů. Hroby se navzájem nepřekrývaly a ve většině případů byly orientovány ve směru Z-V. Kromě hrobů byly na zkoumané ploše objeveny i sídlištní objekty. Šlo o ohniště, sídlištní jámy a jeden obytný objekt. Tyto sídlištní objekty se opakovaně nacházely vždy pod hroby. Kromě keramiky se v obytném objektu našly kusy železné strusky.

Severně od výše popisovaného pohřebiště bylo v roce 1964 odkryto sídliště. Na zkoumané ploše se nacházely pozůstatky tří obydlí, dvě ohniště a odpadní jáma. Tento sídlištní horizont byl autorkou výzkumu datován do poloviny 9. století. Mezi nálezy ze sídlištních objektů můžeme vedle keramiky uvést např. železné hroty šípů, ocílku, hřivny, ale i kusy železné strusky dokládající zpracování železa přímo na sídlišti. Kromě sídlištních objektů se v tomto prostoru nalézaly i hroby. V některých případech šlo rozpoznat, že hroby byly zahlobeny do objektů. K pohřbívání zde tedy docházelo až po zániku objektů. Celkově bylo v prostoru sídliště 24 hrobů. Hroby jsou orientovány převážně ve směru Z-V. V hrobech se nedochovaly nebo nebyly rozpoznány žádné pozůstatky dřevěných rakví nebo konstrukcí. Hrobový inventář nejčastěji představovaly železné nože, mezi vzácnější nálezy patří např. železné hřivny. Podobně jako v předchozím případě zařadila autorka výzkumu pohřebiště do 2. poloviny 9. století (Baxa 2010; Kraskovská 1965, 1969).

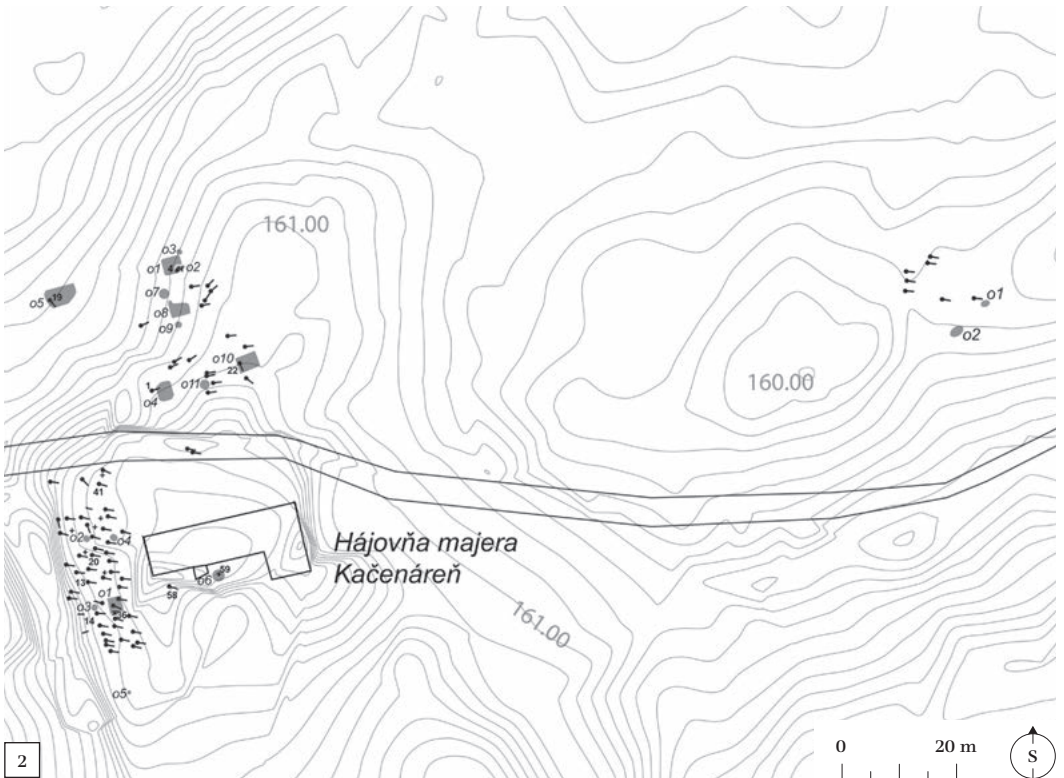
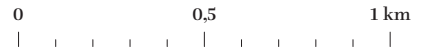
**1** Lokalizace pohřebiště a sídliště v prostoru Kačenárně v rámci katastru Kopčan (zdroj podkladové ortofotomapy GKÚ SR).

**2** Celkový plán pohřebiště a sídliště v poloze Kopčany-Kačenáreň (podle P. Baxy 2010, 141).





1



2

### 3.3 Kopčany – kostel sv. Margity, sakrální stavba, pohřebiště

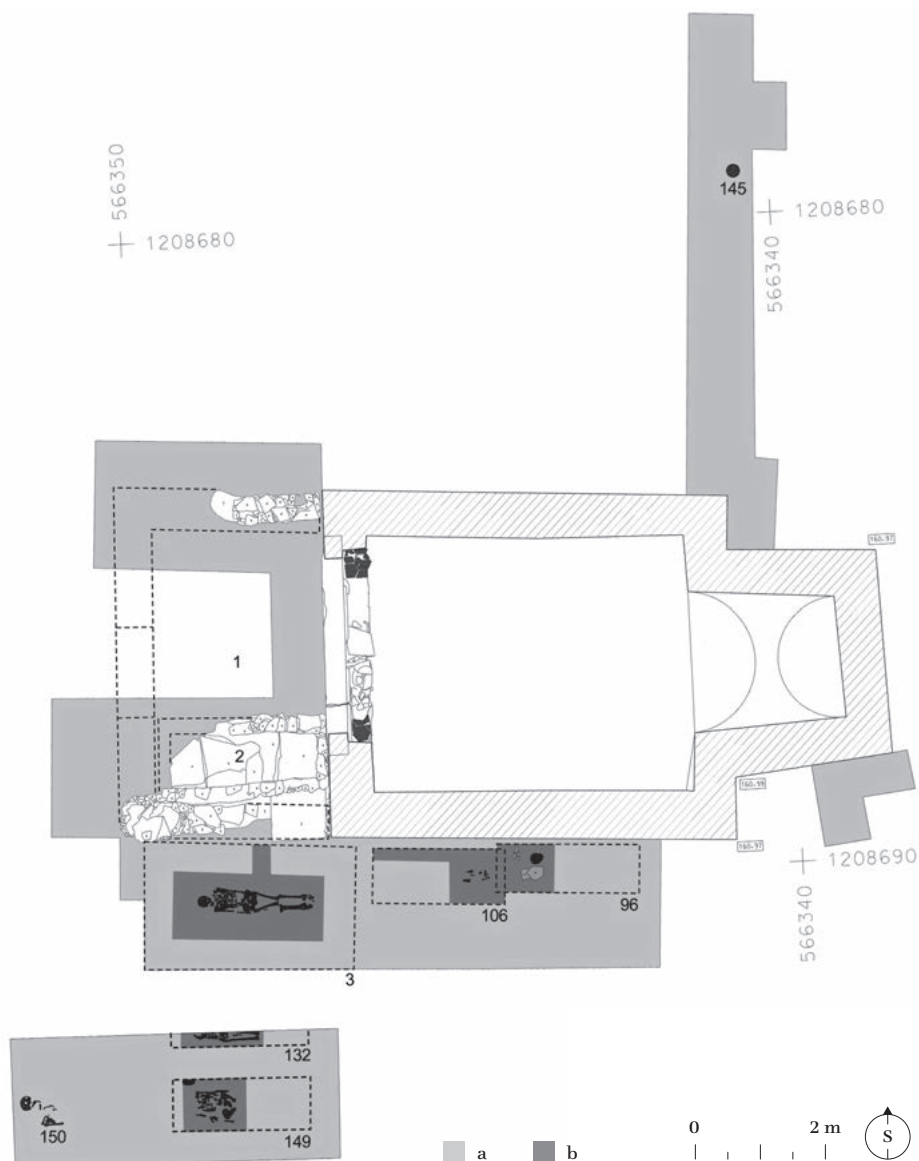
Výzkum v této poloze v blízkosti dosud stojícího kamenného kostela v nadmořské výšce kolem 160 m n. m. probíhal v několika fázích. První odkryvy zde realizovala Ľudmila Kraskovská v 60. letech 20. století. Do povědomí odborné veřejnosti se však začal kostel sv. Margity s přilehlým hřbitovem dostávat výrazněji až od 90. let minulého století. Následný stavebněhistorický a archeologický průzkum prováděný Krajským pamiatkovým úradom v Bratislavě prokázal, že se jedná v jádru o předrománskou stavbu. Archeologický výzkum vedený Peterem Baxou se zaměřil nejdříve na interiér kostela a posléze na prostor bývalého hřbitova kolem stavby. Mezníkem v poznání byl rok 2004, kdy se podařilo najít vně kostela první hroby s typickou velkomoravskou elitní výbavou. Kostel sv. Margity patří do skupiny sakrálních staveb s pravoúhlým presbytářem. Na západní straně je k lodi kostela přistavěna předsíň se zahlobeným pečlivě obezděným objektem – patrně pohřební komorou. V interiéru kostela bylo prozkoumáno 66 hrobů. Tyto hroby pocházely z 11. (?) až 17./18. století.



1 Lokalizace kostela sv. Margity v rámci katastru Kopčan (zdroj podkladové ortofotomapy GKÚ SR).

0 0,5 1 km  
| | | | | | | | | | | | | | | | | |

V okolí kostela se nacházel hřbitov, jenž byl používán přibližně do 17. století. Nejstarší hroby tohoto hřbitova (doposud 7 objevených hrobů) datuje P. Baxa podle hrobových nálezů na přelom 9. a 10. století. Především na základě prostorového rozmístění hrobů a přítomnosti malt v hrobových zásypech předpokládá autor výzkumu P. Baxa vývoj pohřbívání a výstavby kostela tak, že pohřbívání se zde začalo až po úplném dokončení stavby kostela, tedy až po přístavění předsíně (Baxa 2010). Z hřbitova v okolí kostela sv. Margity je dosud prozkoumána jenom malá část. Proto nejsme schopni definovat jeho rozsah ani přesněji kvantifikovat hroby v rámci chronologických period.

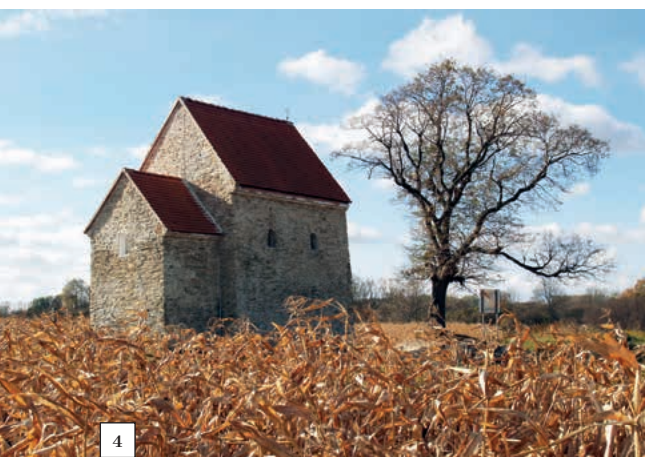
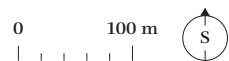


**[2]** Půdorys kostela sv. Margity s vyznačením nejstarších hrobů: a - zkoumaná plocha, b - dochovaná část hrobu (podle P. Baxy 2010, 143).





3



4

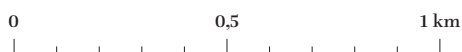
3 Celkový plán polohy „Za jazerom pri sv. Margite“ v Kopčanech: 1 - Kačenáreň, pohřebiště, 2 - Kačenáreň, část sídliště s hroby, 3 - Kačenáreň, část sídliště s hroby, 4 - kaple sv. Margity s pohřebištěm, 5 - dvorec (?). (Podle P. Baxy 2010, 137.)

4 Kostel sv. Margity v Kopčanech od SV (foto P. Baxa).

Pohřebiště leží na jihozápadním okraji intravilánu Mikulčice v nadmořské výšce kolem 178 m n. m. Záchranný výzkum byl realizován v letech 1999–2000. V délce 210 m však byl z pohřebiště prozkoumán jen asi 15 m široký pás – prostor ohrožený při rekonstrukci železnice. Během dvou sezon bylo touto sondáží celkově odkryto 128 hrobů, z nichž většina, cca 113 hrobů, byla datována do velkomoravské periody. V jihozápadní části pohřebiště se soustřeďovaly mladohradištní hroby. Šlo o 13 mělce zahluobených hrobů s náznakem řadového uspořádání. V těchto hrobech se nacházely esovité záušnice menších rozměrů a uherské denáry z 1. poloviny 11. století. Velkomoravské pohřebiště je možné na základě nálezů zařadit k „bohatším“ vesnickým pohřebištím. Pro nekropoli jsou charakteristické různé úpravy hrobových jam (stupně ve stěnách, výklenky – falešné hrobové komory – viz dále v kap. 6), v mnoha případech se též zachovaly pozůstatky po dřevěných konstrukcích – komorách či rakvích různých typů (viz kap. 6; podrobněji Mazuch, Hladík, Skopal 2017). Pohřební inventář byl přítomen ve většině hrobů. V bojovnických hrobech se nacházely sekery, ostruhy a jeden jednobřítý meč – sax. Bojovnická výzbroj a výstroj se vyskytovala přibližně v 13 % hrobů. Nejčastějším nálezem byly

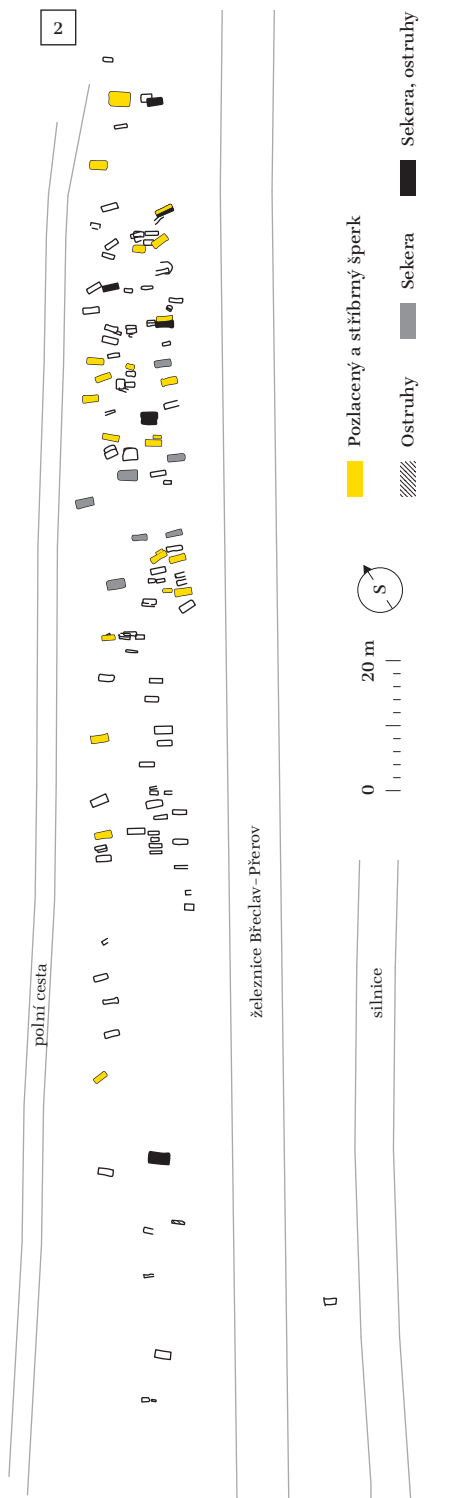


1 Lokalizace pohřebiště v rámci katastru Mikulčic  
(zdroj podkladové ortofotomapy ČÚZK).





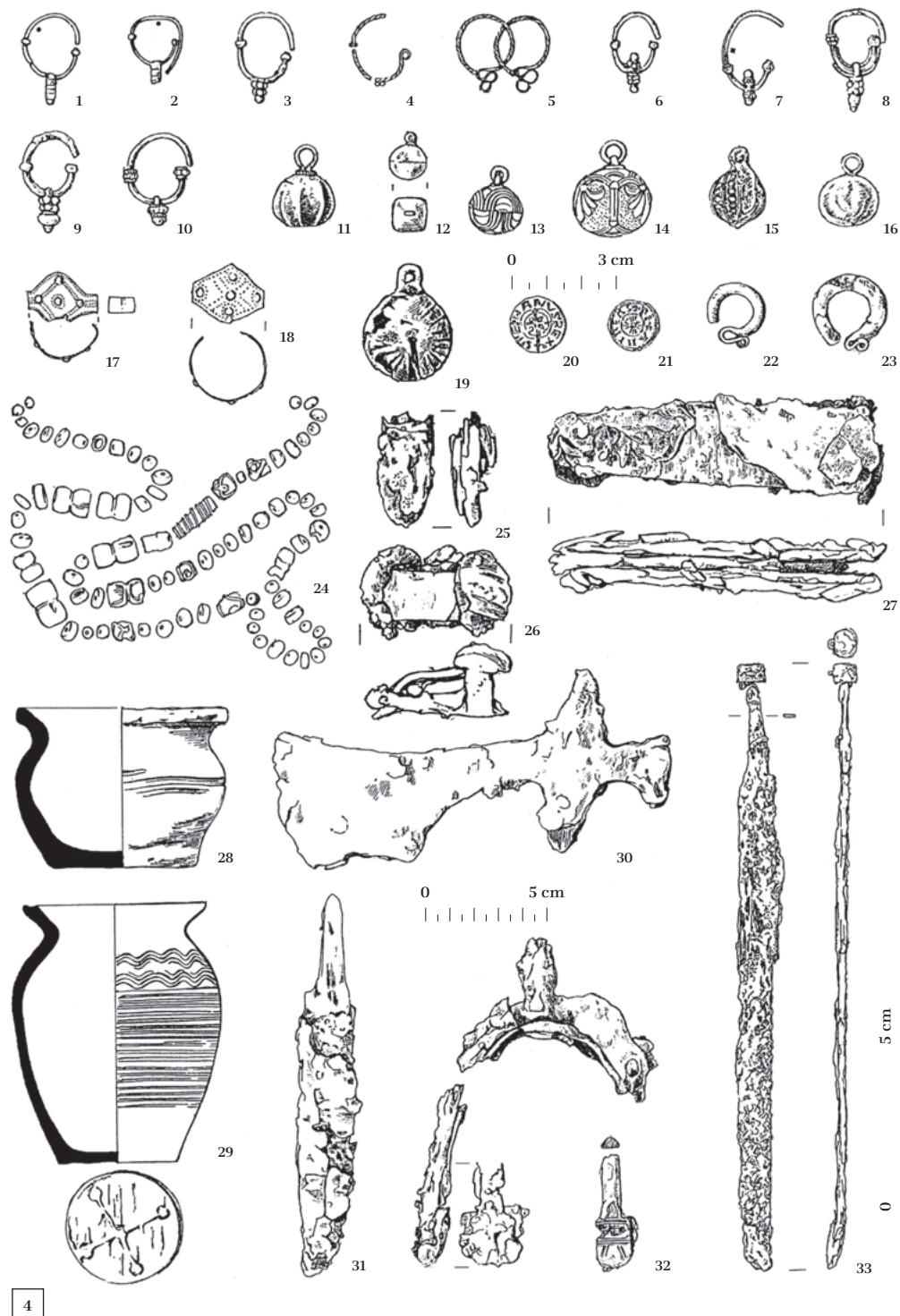
železné nože, v hrobech se však též často objevovaly pozůstatky věder a keramických nádob. Ze šperků byly nejvíce zastoupeny náušnice, štítkové prsteny a skleněné korálky. Ojedinelý, ale důležitý je výskyt tepaných gombíků s palmetovou výzdobou charakteristických pro nejvyšší elity Velké Moravy (Poláček et al. 2001).



2 Celkový plán pohřebiště Mikulčice-Panské s vyznačením vybraných druhů nálezů (podle L. Poláčka 2006, II-III).

3 Celkový pohled na zkoumanou plochu pohřebiště.

4 Výběr nálezů z velkomoravských a mladohradištních hrobů na pohřebišti Mikulčice-Panské: 1-10 - běžnější náušnice tzv. podunajského typu a hrozničkové náušnice (8-9 - honosnější hrozničkové náušnice se spodním obloukem zdobeným granulací), 11-16 - gombíky sloužící jako spínadla nebo ozdoby oděvu, 17-18 - tzv. štítkové prsteny vyráběné z tenkého bronzového plechu a zdobené vybitými plastickými motivy, 19 - bronzová rolnička, 20-21 - mince, stříbrné denáry z mladohradištních hrobů z 11. století, 22-23 - záušnice, typický šperk z mladohradištních hrobů z 11. století, 24 - náhrdelník ze skleněných korálů, 25-26 - nákončí a průvlečka, tj. kování



řeminků k upevnění ostruh, 27 - břitva,  
28-29 - keramické nádoby (29 - nádoba  
tzv. mikulčického výrobního okruhu); 30 - sekera

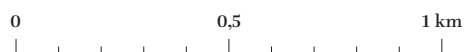
bradatice, 31 - nůž, 32 - ostruha s ploténkami,  
33 - jednobřítý meč, tzv. sax.  
(Podle L. Poláčka 2008, 30.)

Lokalita „Podbřežníky“ se nachází na jihozápadním okraji obce Mikulčice na táhlém JV svahu, který je zároveň pravobřežním vyvýšeným okrajem údolní nivy řeky Moravy v nadmořské výšce kolem 170 m n. m. Záchranný výzkum zde probíhal ve více etapách mezi léty 2006–2010, a to ve spojitosti s výstavbou nových rodinných domů. Na ploše o výměře 1 868 m<sup>2</sup> byla vedle dokladů pravěkého osídlení (především keltského sídliště z mladší doby železné) více než polovina objektů identifikována jako raně středověké. Několik objektů šlo zařadit do časně slovanského a starohradištního období, naprostá většina (34 objektů) však patřila období velkomoravskému, přesněji 2. polovině 9. až začátku 10. století.

Šlo o 4 zemnice, 2 pravouhlé objekty neznámé funkce, 4 technická zařízení (dvě železářské pícky, chlebová pec a objekt, v němž se patrně pražilo obilí, viz dále v kap. 5), 18 obilních jam (13 velkomoravských a 5 dalších, u nichž je velkomoravské stáří určeno jen pravděpodobně), 6 odpadních jam různých tvarů a hloubek (3 z nich pouze pravděpodobně velkomoravského stáří). Všechny čtyři zkoumané velkomoravské zemnice se navzájem lišily jak konstrukcí, tak velikostí, vnitřním



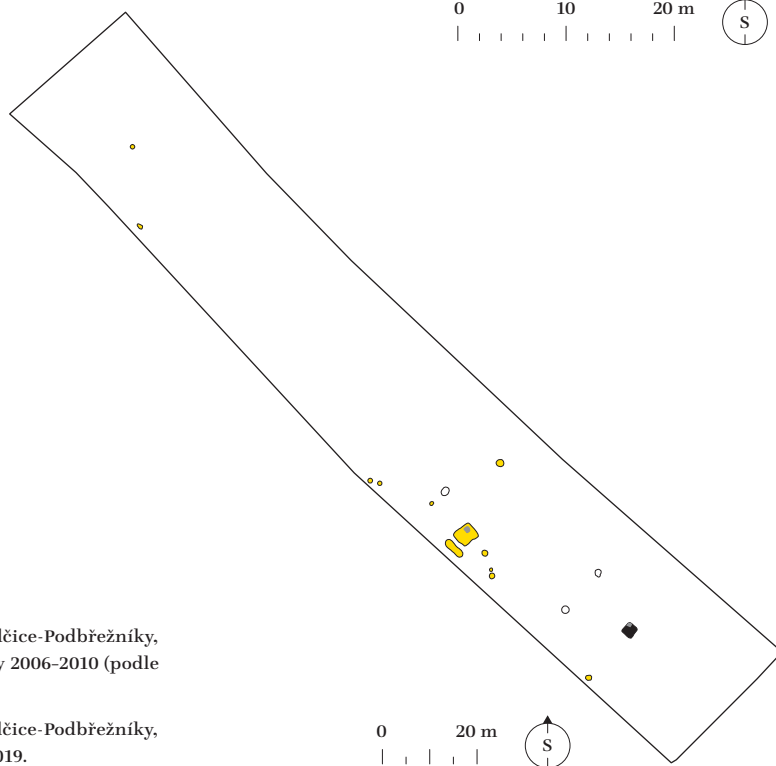
1 Lokalizace sídliště v rámci katastru Mikulčic (zdroj podkladové ortofotomapy ČÚZK).





2

3



2 Celkový plán sídliště Mikulčice-Podbřežníky, plocha prozkoumaná mezi léty 2006-2010 (podle M. Mazucha 2008, 167).

3 Celkový plán sídliště Mikulčice-Podbřežníky, plocha prozkoumaná v roce 2019.





4



5



6

4 Část zkoumané plochy sídliště Podbřežníky s odkrytými slovanskými zemnicemi.

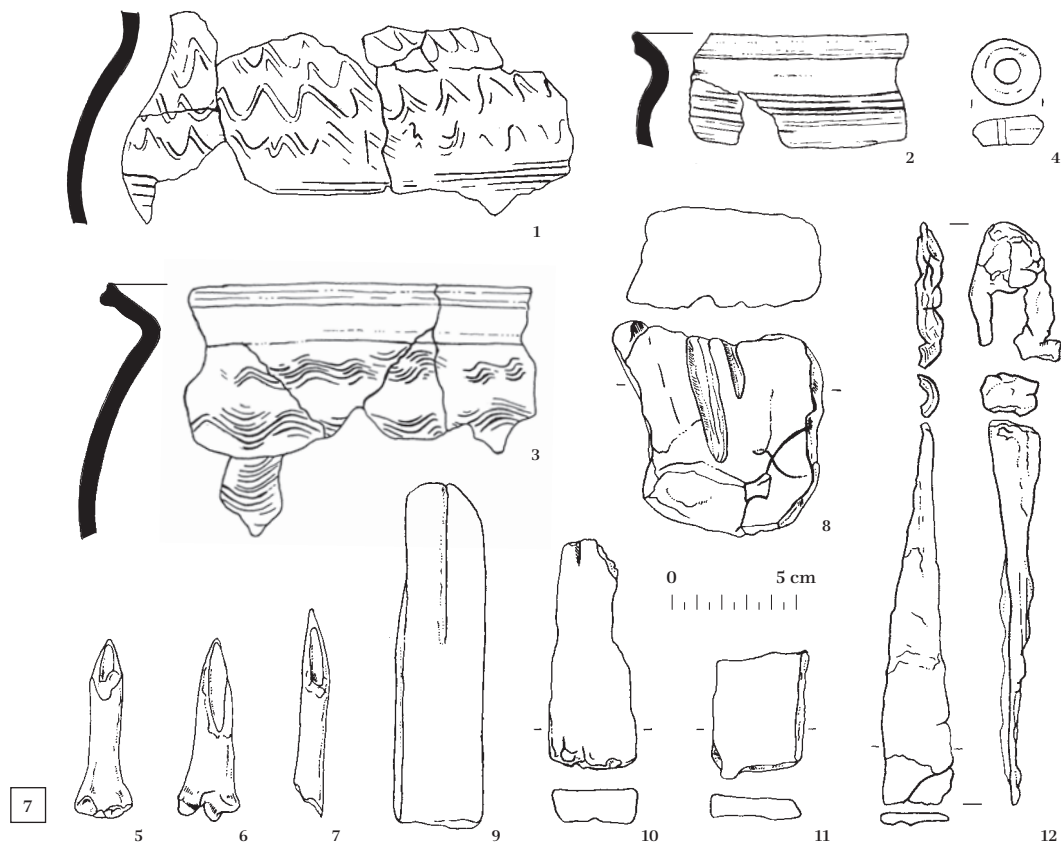
5 Velkomoravské zahloubené obydlí z Mikulčice-Podbřežníků s destrukcí kamenné pece a čtyřmi fragmentárně dochovanými nepietně uloženými dětskými kostrami.

6 Velkomoravská obilnice z Mikulčice-Podbřežníků s dodatečným pohřbem koně na dně.

7 Výběr nálezů 9. století ze sídliště Mikulčice-Podbřežníky: 1-3 - fragmenty keramických nádob (1 - část nádoby tzv. blučinského výrobního okruhu, 3 - okraj nádoby tzv. mikulčického výrobního okruhu), 4 - přeslen, keramický nebo kamenný kotouček navlékaný na vřeteno a sloužící jako setrvačnik k lepšímu stáčení niti při procesu jejího předení, 5-7 - tzv. proplétáčky, kostěné nástroje užívané v podomácké výrobě, 8-11 - kamenné brousky; 12 - tzv. sekerovitá hřívna, specifický artefakt velkomoravské hmotné kultury považovaný za předmincovní platidlo.

vybavením a některými detaily. Z chat byla jedna vybavena kamennou pecí, ostatní patrně otevřenými ohništi. U dvou zemnic byly zjištěny kůly v rozích, na nichž byla postavena celá konstrukce zahluobených chat, ve zbylých dvou zemnicích kůlové jámy zjištěny nebyly, šlo tedy nejspíše o sruby. Velikost domů se pohybovala od 300 × 300 cm do 470 × 470 cm. Vedle obytné funkce těchto chat je možné u některých z nich uvažovat i o jejich výrobním charakteru vzhledem k nálezu železářských píček v bezprostřední blízkosti a strusky i zlomků tyglíků na tavení barevných kovů.

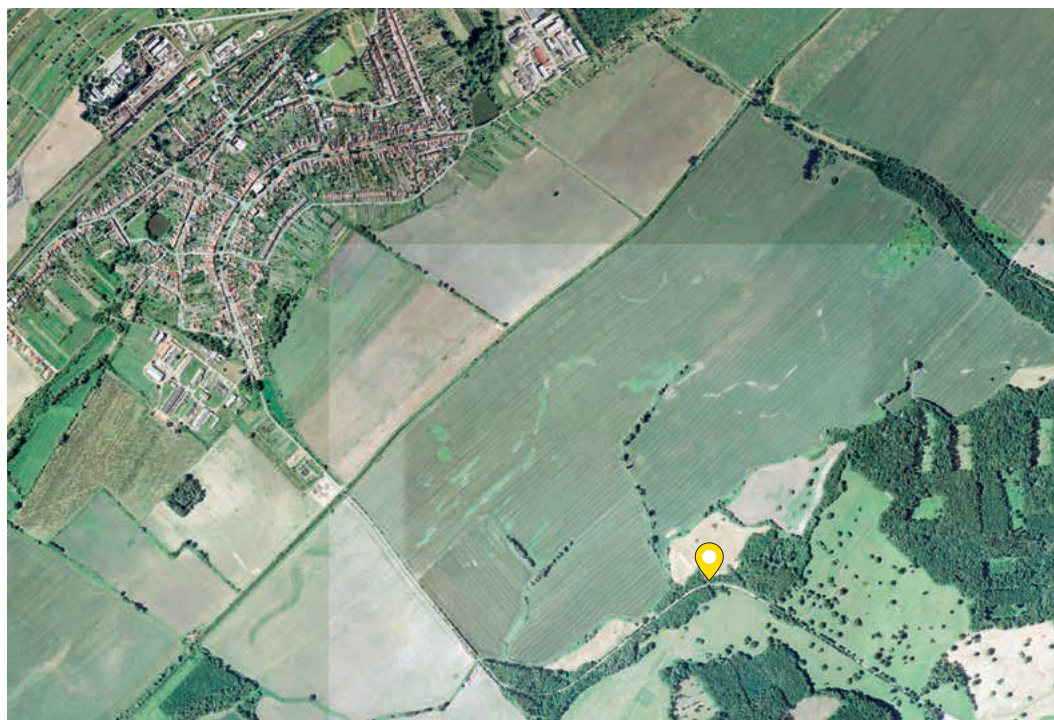
V roce 2019 proběhla dosud poslední etapa výzkumu v souvislosti se stavbou další uliční řady rodinných domů. Na ploše zhruba 6 000 m<sup>2</sup> byly opět odkryty desítky objektů z různých historických období. Vzhledem k tomu, že jde o zcela nově prozkoumanou plochu, lze zatím pouze předběžně říci, že byly odkryty dvě další zemnice, z nichž jednu lze datovat do starohradištního období (8. století), druhou do období velkomoravského, a tři raně středověké obilnice (v jedné z nich byla druhotně uložena celá kostra koně). Velkomoravská zemnice kůlové konstrukce obsahovala velmi dobře zachovanou kamennou pec. Poměrně unikátním objevem je ovšem přítomnost kosterních pozůstatků čtyř nepietně uložených jedinců v dětském věku uvnitř této chaty. Pozůstatky těchto dětí, stejně jako uvedená kostra koně nalezená na dně jedné ze zásobnic, byly datovány pomocí radiokarbonové metody do závěru 9. a první poloviny 10. století.





### 3.6 Mikulčice-Trapíkov, sídliště, pohřebiště

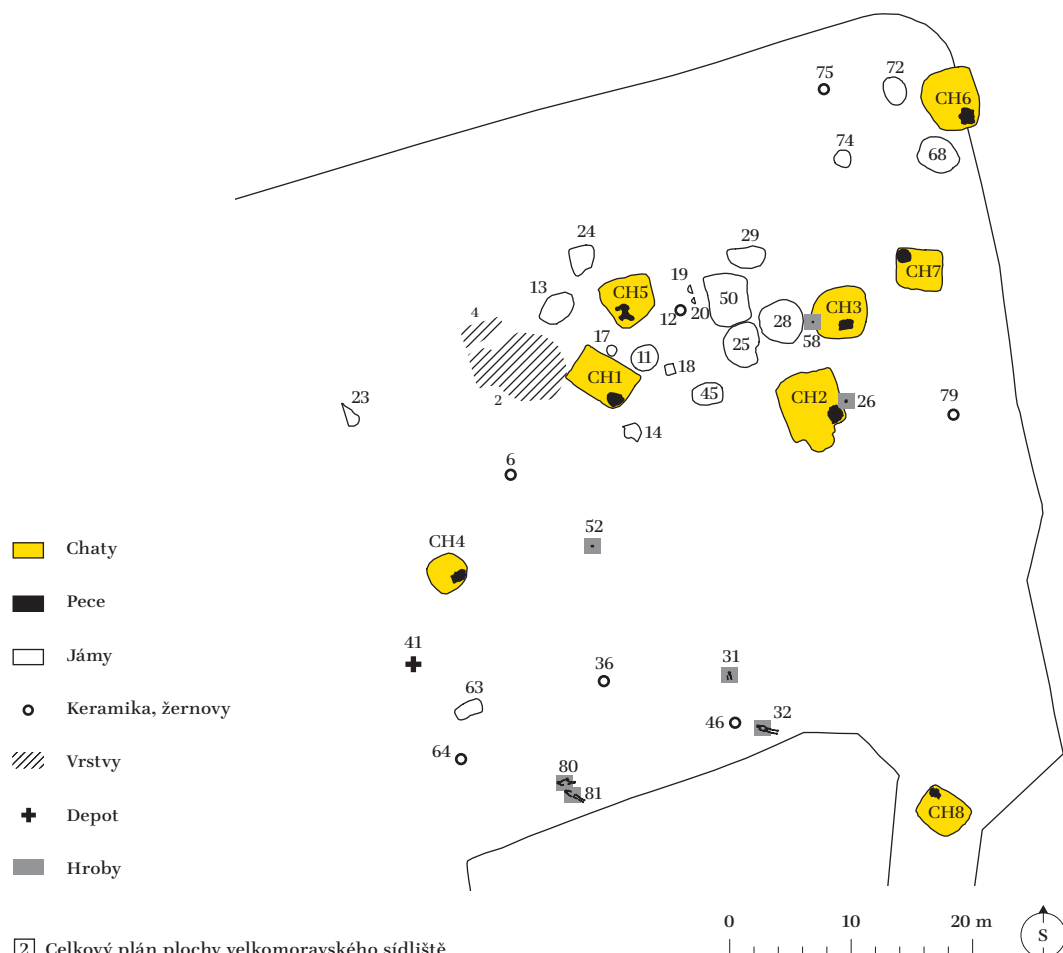
Sídliště leží na mírně vyvýšené písčité duně přímo v údolní nivě řeky Moravy a je vzdáleno necelý kilometr severozápadně od opevněného centra aglomerace Mikulčice-Valy v nadmořské výšce kolem 160 m n. m. Toto sídliště s ojedinělým výskytem hrobů bylo zkoumáno pracovníky mikulčického pracoviště Archeologického ústavu ve více etapách v rozmezí let 1998–2015. První záchranné archeologické práce v souvislosti s budováním telekomunikačních sítí proběhly v letech 1988/1989 a 1998, poté následoval zjišťovací výzkum v roce 2003 (Poláček, Rutar 2004). Při těchto akcích bylo objeveno 6 chat a 10 zahloubených objektů náležících neopevněnému sídlišti z 9., resp. počátku 10. století. Kromě zahloubených objektů se v prostoru sídliště nacházelo i 5 hrobů. Ve dvou případech byly hroby zapuštěny do podlah domů.



0 0,5 1 km

1 Lokalizace sídliště a pohřebiště v rámci katastru Mikulčic (zdroj podkladové ortofotomapy ČÚZK).

Další rozsáhlý terénní výzkum zde probíhal v letech 2010–2011 a s malými přestávkami pokračoval do roku 2015. Potřebu výzkumu vyvolal stavební záměr Archeologického ústavu AV ČR, Brno v souvislosti s výstavbou nové budovy mikulčické archeologické expozitury. Na ploše prozkoumané v letech 2010–2015 se podařilo objevit kromě části sídliště i část pohřebiště. Celkově bylo zdokumentováno 72 archeologických kontextů (vrstev, jam, výplní, konstrukcí, prvků, hrobů apod.). Osídlení na prozkoumané ploše se koncentrovalo v prostoru písčité duny. Tímto novým plošným výzkumem bylo odkryto dalších 9 mírně zahloubených obydlí z 9.–10. století. V jejich bezprostředním okolí se nacházelo 19 většinou oválných sídlištních jam s průměrnou délkou delší osy okolo dvou metrů a hloubkou jen několika desítek centimetrů. Specifickým druhem kontextu, který byl ve většině případů objeven na rozhraní nadložní vrstvy a podložního písku, byly koncentrace keramických fragmentů (rozbité nádoby) nebo zlomky žernovů; tyto neměly žádnou zřetelnou vazbu k jiným terénním kontextům (šlo celkem o 7 případů). Kromě dokladů sídliště bylo na zkoumané ploše odkryto i 7 hrobů. V 5 případech



[2] Celkový plán plochy velkomoravského sídliště a pohřebiště na Trapíkove prozkoumané v letech 2010–2012.



3 Pracovní záběr z první etapy archeologického výzkumu velkomoravského sídliště na Trapíkově v roce 2010.

4 Pracovní záběr z archeologického výzkumu velkomoravského sídliště na Trapíkově v roce 2011.

5 Pozůstatky velkomoravských obydlí objevené při archeologickém výzkumu na Trapíkově.

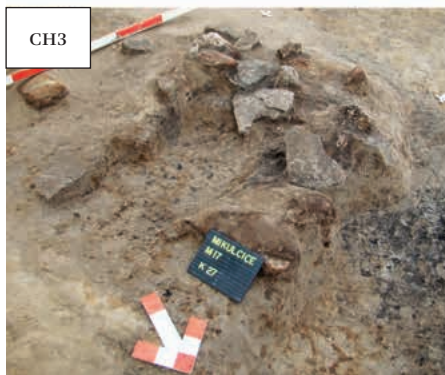
6 Zbytky kamenných pecí objevené při výzkumu na Trapíkově; pec je umístěna vždy v rohu velkomoravského obydlí.





5

6





se v hrobech nacházel pohřební inventář: nože, jedny ostruhy a jeden prsten. Někteří mrtví leželi mezi sídlištními objekty, nešlo tedy patrně o regulérní samostatné pohřebiště (srov. kap. 6).

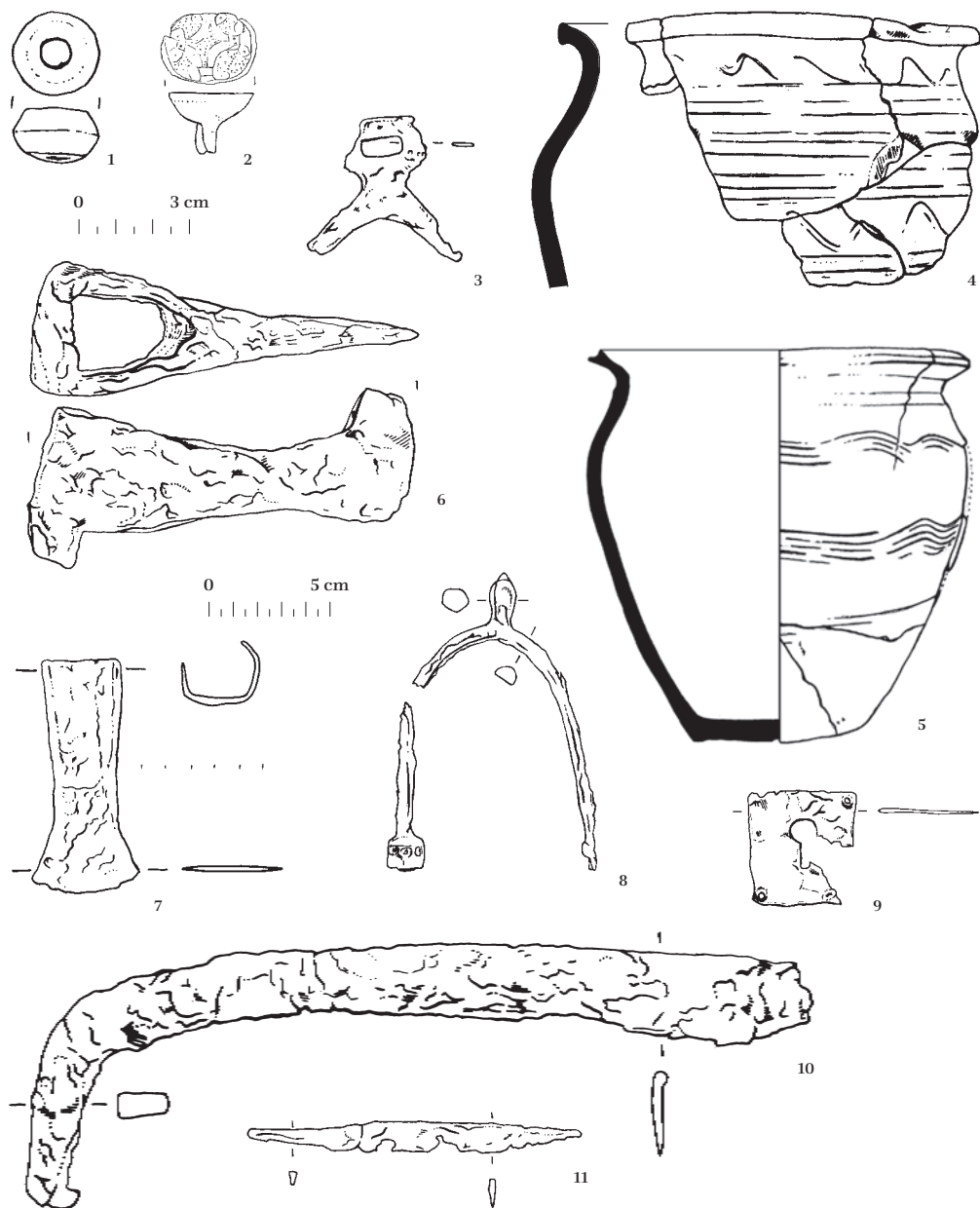
Pokud tedy shrneme závěry z dosud realizovaných výzkumů na duně Trapíkov, dojdeme k následujícímu zjištění. Celkově bylo prozkoumáno 15 obydlí z 9.-10. století a přibližně 19 sídlištních jam z téhož období (kvůli ztrátě dokumentace ze starších výzkumů na této lokalitě při požáru mikulčického archeologického pracoviště v roce 2007 není jasný přesný počet sídlištních objektů z výzkumů před rokem 2010, šlo však o dalších asi 10 zahluobených objektů). Odkryto zde bylo minimálně 12 hrobů (vzhledem k požáru opět nelze zpětně tuto informaci ověřit), z nichž část spadá do úplného závěru osídlení, neboť hroby leží přímo nad sídlištními objekty nebo jsou zahluobeny do jejich podlah. V prostoru sídliště Trapíkov nebyla nalezena ani jedna zásobní jáma nebo obilnice (Hladík, Mazuch, Látková v tisku).

Na duně Trapíkov je tedy momentálně prozkoumán areál s rozlohou 5 381 m<sup>2</sup>. Předpokládaný rozsah duny dosahuje na základě geoarcheologických sondáží přibližně 34 000 m<sup>2</sup>. Archeologicky je tak dosud prozkoumáno přibližně 15 % rozlohy této duny. Přestože jde o plošně největší výzkum sídlištní struktury v zázemí Mikulčic, je jisté, že sídliště na Trapíkově mělo mnohem větší rozsah, než představuje jeho dosud odkrytá část. K sídelnímu areálu mohly patřit i archeologické struktury dokumentované v poloze duny Virgásky, která navazuje na dunu Trapíkov a pokračuje dále jihozápadním směrem.



0 5 10 cm  
| | | | | | | | | |

7 Mlecí kámen, tzv. žernov byl součástí obilního mlýnku. Na Trapíkově bylo vzhledem k počtu odkrytých domů nalezeno poměrně velké množství žernovů.



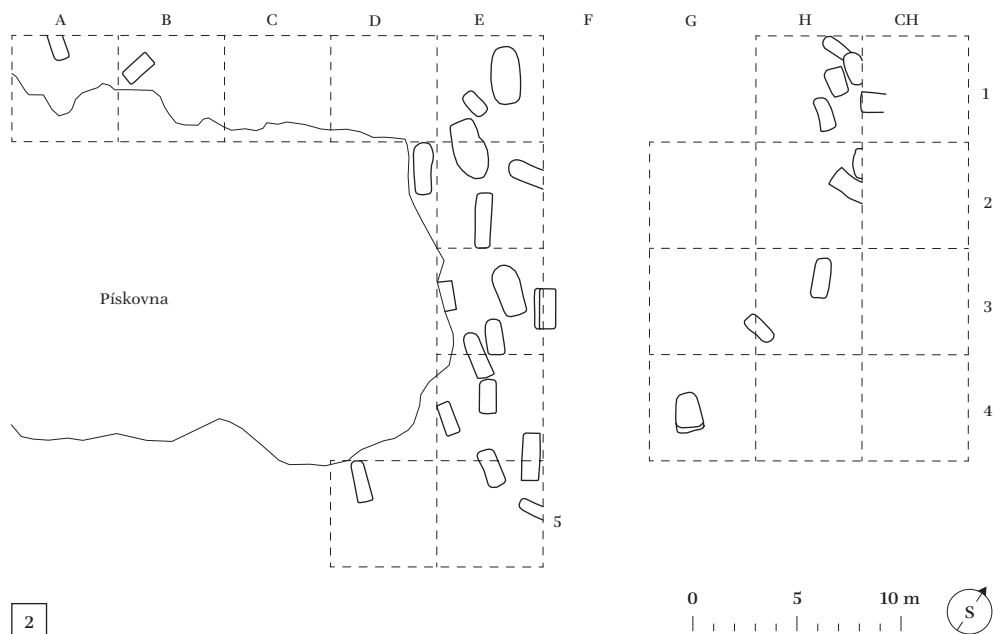
**8** Výběr nálezů z velkomoravských hrobů a obydlí na Trapíkově: 1 - přeslen, keramický nebo kamenný kotouček navlékaný na vřeteno a sloužící jako setrvačnick k lepšímu stáčení nití při procesu jejího předění, 2 - bronzový prsten s rytou výzdobou, 3 - fragment třmene, 4-5 - keramické nádoby (4 - část nádoby tzv. blučinského výrobního okruhu, 5 - nádoba tzv. mikulčického výrobního okruhu), 6 - sekera, 7 - otká, 8 - železná ostruha, 9 - kování zámku, 10 - kosa, 11 - nůž.

V letech 1957–1958 bylo v této poloze na vyvýšené písčité duně Virgásky, v nadmořské výšce kolem 159 m n. m., zkoumáno velkomoravské pohřebiště. Pod vedením Marie Kostelníkové bylo odkryto celkem 29 hrobů. Pohřebiště se však nepodařilo prozkoumat celé, protože část hrobů byla zničena při těžbě písku. Hroby byly orientovány ve směru SZ–JV. Hrobový inventář byl na tomto pohřebišti poměrně „chudý“. Pouze v 41 % hrobů byly přítomny nějaké předměty. Nejčastěji šlo o keramické nádoby, železné nože, méně často o kamenné úštěpy – křesací kamínky, jen výjimečně byl zastoupen šperk v podobě zlomků bronzových náušnic (Kostelníková 1958; Poláček 2008, 35–36). Je pravděpodobné, že toto pohřebiště mělo spojitost se sídlištěm v poloze Trapíkov (viz předešlou kapitolu).

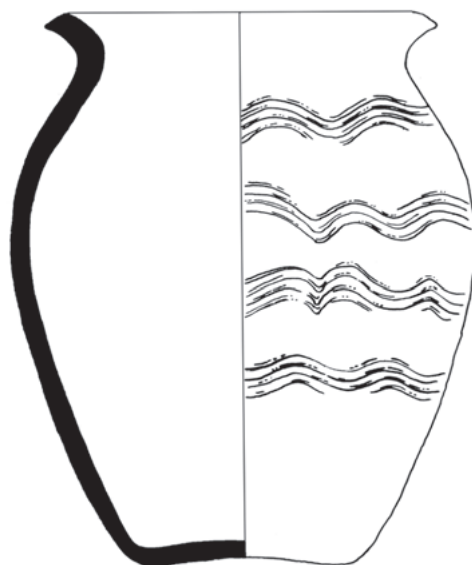


1 Lokalizace pohřebiště v rámci katastru Mikulčic (zdroj podkladové ortofotomapy ČÚZK).

0 0,5 1 km



2



3

0 5 cm

2 Celkový plán výzkumu pohřebiště  
Mikulčice-Virgásky, částečně zničeného těžbou písku

3 Jediným zdokumentovaným nálezem z pohřebiště  
Mikulčice-Virgásky je nádoba z hrobu 19 (podle  
M. Kostelníkové 1958, 65).



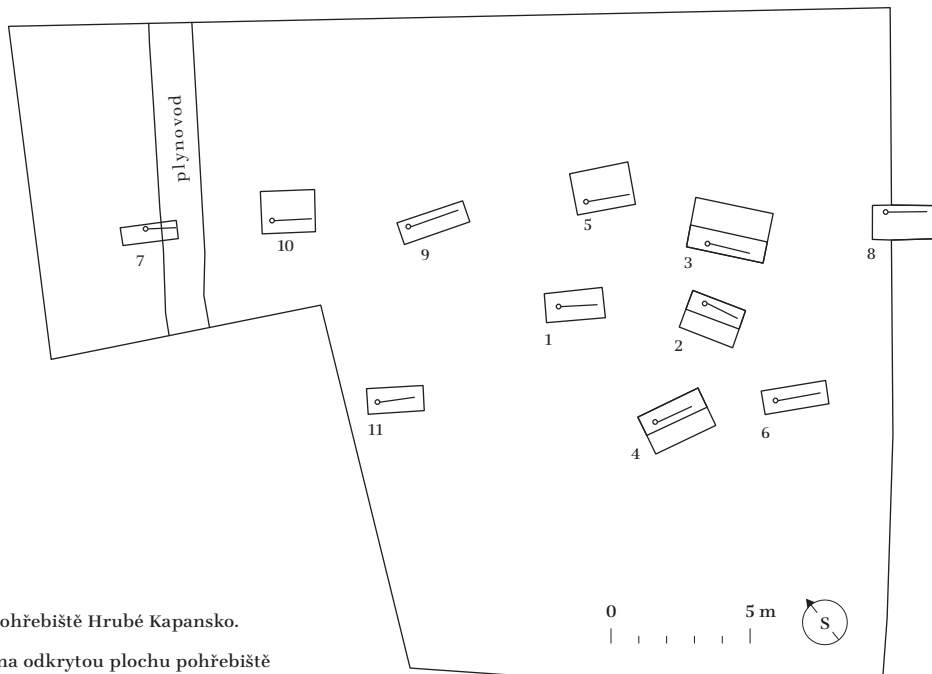
První hrob tohoto pohřebiště byl objeven při stavbě plynovodu v roce 1973. Plošný výzkum prostoru ohrožovaného plánovanou stavbou pak byl realizován v roce 1979 pod vedením Blanky Kavánové. Celkově byla prozkoumána plocha 600 m<sup>2</sup>. Pohřebiště se nacházelo v nadmořské výšce kolem 205 m n. m. Odkryto bylo 11 hrobů náležejících podle výbavy do velkomoravského období. Všechny byly orientovány zhruba ve směru SZ–JV. Hroby se navzájem neporušovaly, patrně tedy nejsou mezi jednotlivými pohřby větší časové rozdíly. Relativně velké rozestupy mezi hroby by mohly indikovat možnost, že původně ležely pod mohylovými náspy, které byly později postupně zničeny zemědělskou činností. Navzdory malému počtu hrobů je poměrně výrazná variabilita v úpravě hrobových jam (např. 3 hroby s výklenky, viz kapitolu 6). Ve všech hrobech se podařilo objevit pozůstatky po dřevěných konstrukcích, tj. rakvích či dřevěných obloženích těl a hrobových jam. Předměty pohřebního inventáře se nacházely v 10 hrobech. Mezi nálezy dominovaly železné nože a keramické nádoby. Zbraně nebo ostruhy pocházejí pouze ze dvou hrobů (Kavánová 1982).



1 Lokalizace pohřebiště v rámci katastru Mutěnic  
(zdroj podkladové ortofotomapy ČÚZK).

0 0,5 1 km  
| | | | | | | | | |

2



2 Celkový plán pohřebiště Hrubé Kapansko.

3 Celkový záběr na odkrytou plochu pohřebiště s prozkoumanými hroby.

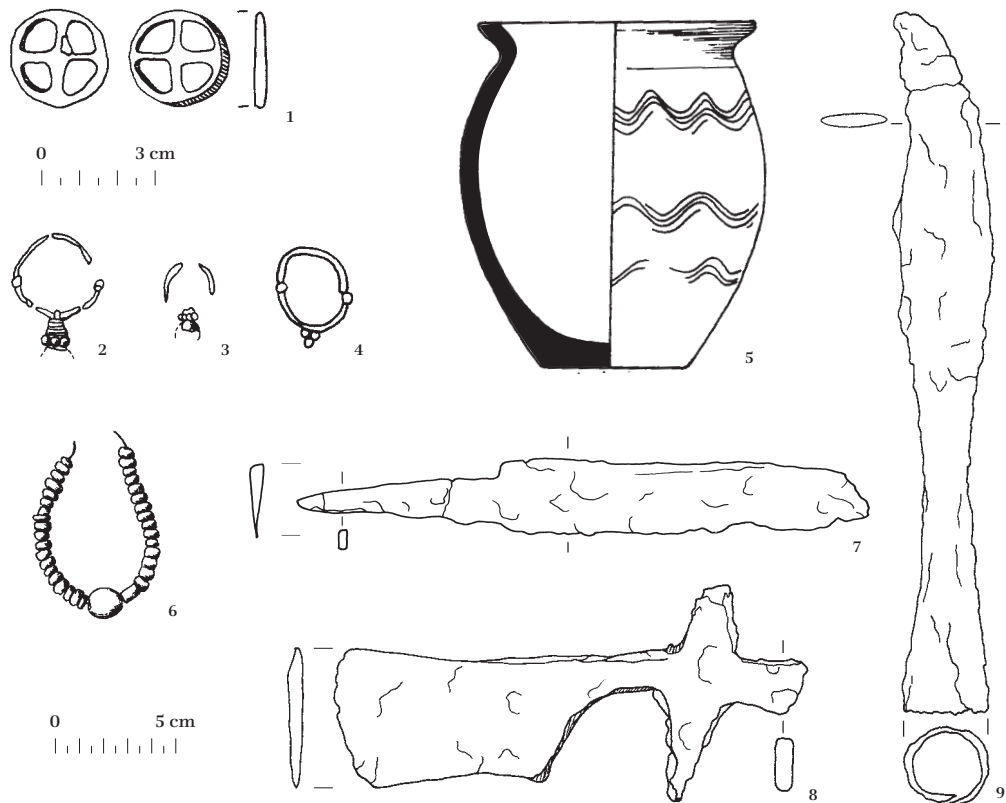


3



Na základě prostorové situace v rámci odkryté plochy můžeme předpokládat, že pohřebiště nebylo prozkoumáno celé. Nedávné kolmé letecké snímkování též odhalilo další menší skupinku hrobů v bezprostřední blízkosti zkoumaného pohřebiště. Úkolem budoucího výzkumu tedy bude ověřit stáří těchto hrobů, protože v případě shody se zkoumaným pohřebištěm by šlo vzhledem k minimální vzdálenosti obou pohřebišť o velmi zajímavý fenomén.





6

4 Hrob č. 1 na pohřebišti Hrubé Kapansko.

5 Pozůstatky výklenkového hrobu č. 2 na pohřebišti Hrubé Kapansko.

6 Výběr nálezů z velkomoravských hrobů na pohřebišti Mutěnice - Hrubé Kapansko: 1 - bronzový lité přívěšek, 2-4 - jednodušší hrozníčkové náušnice vyrobené ze stříbra nebo bronzu, 5 - nádoba tzv. mikulčického okruhu, 6 - náhrdelník ze skleněných korálů, 7 - nůž, 8 - bojová sekera, 9 - kopí.

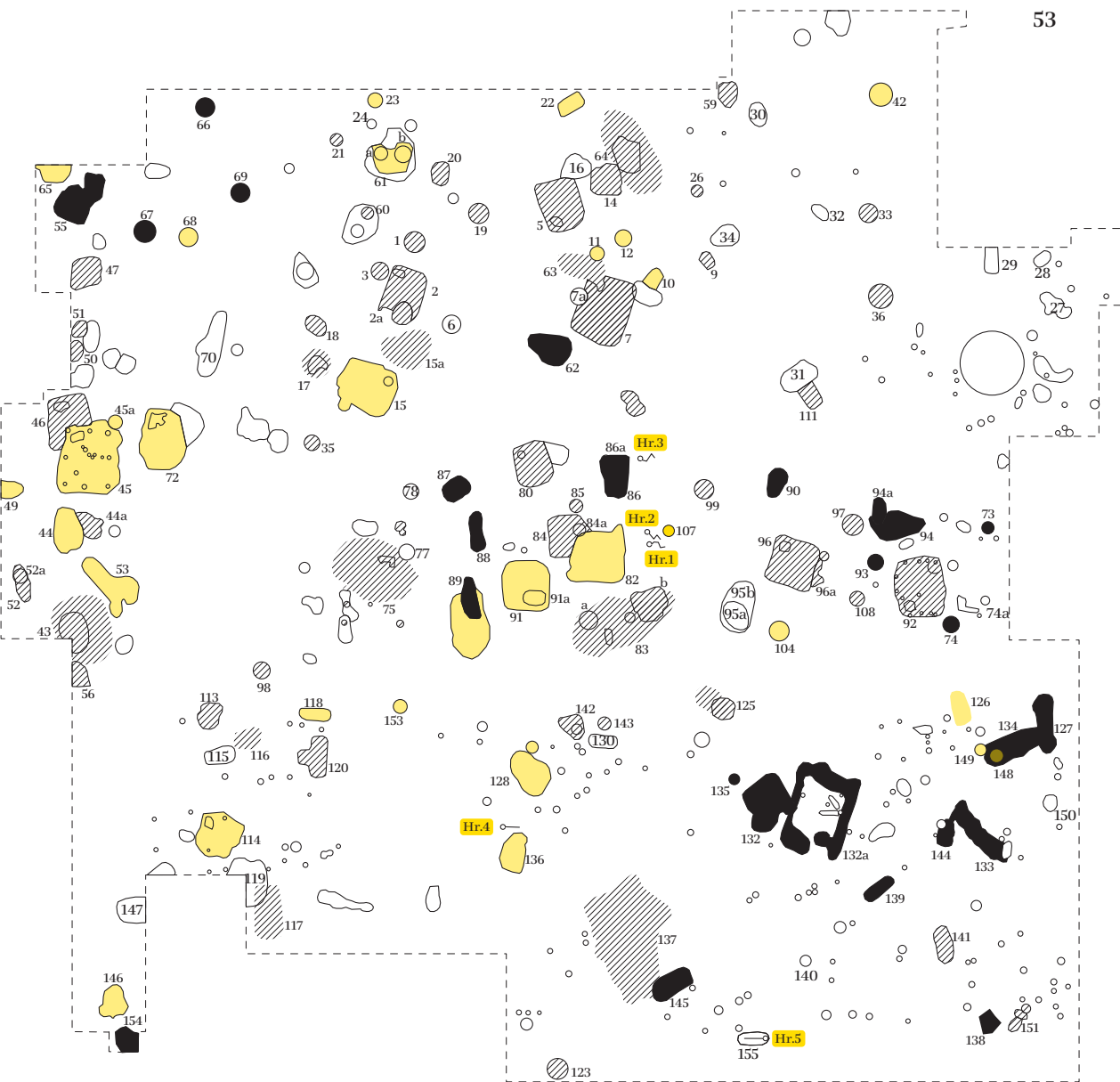


Raně středověké sídliště v poloze Zbrod se nachází v nadmořské výšce okolo 167 m n. m. Plošný výzkum zde probíhal v letech 1975–1977 pod vedením Zdeňka Klanici. Většina ze 155 odkrytých sídlištních objektů pochází ze 7. nebo 8. století, tedy z předvelkomoravského období. Jen 26 objektů bylo datováno do doby Velké Moravy. Nejčastěji šlo o sídlištní jámy bez bližšího rozlišení funkce, o zásobnice nebo jen o jednotlivé vrstvy ve výplních jam. Pět objektů bylo interpretováno jako zahlobená obydlí s destrukcemi kamenných pecí umístěných vždy v některém z rohů zemnic. Na zkoumané ploše nebyly identifikovány žádné velkomoravské objekty, jejichž funkce by se dala spojit s řemeslnou výrobou. Pro velkomoravský horizont je charakteristický výskyt keramiky mikulčického výrobního okruhu. Mimo keramiku lze zmínit např. ostruhy s plotýnkami. I přes poměrně rozsáhlý plošný odkryv (5 000 m<sup>2</sup>) nebylo sídliště prozkoumáno celé. Osídlení pokračuje dále i mimo zkoumané plochy.

Uvedené informace publikoval vedoucí výzkumu v monografii o zmiňovaném sídlišti. Údaje Z. Klanici v o dva roky starší knize věnované pohřebištím v Prušánkách a Nechvalíně se však poněkud liší: do velkomoravského období datuje až 6 zahlobených obydlí a uvažuje o dalších 6 nadzemních obytných stavbách (Klanica 2006, 110; 2008).



0 0,5 1 km  
| | | | | | | | | |



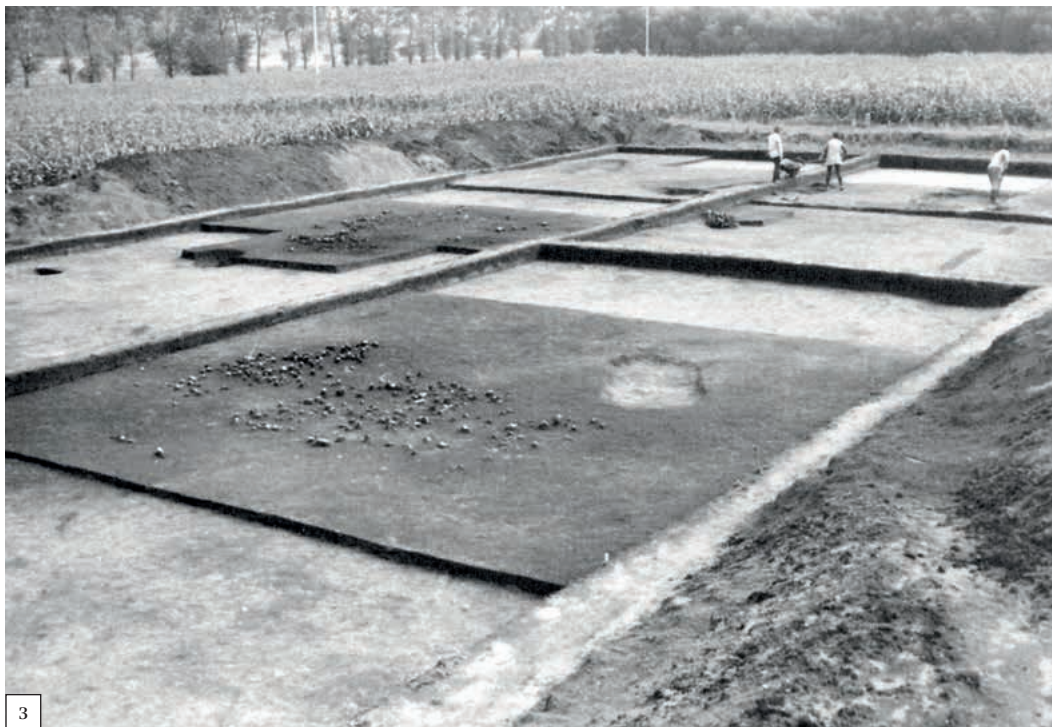
2

0 10 m S

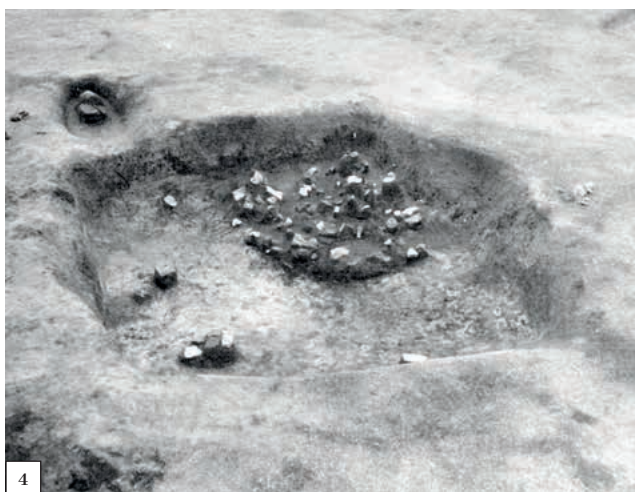
- /// 7. století
- 8. století
- 9. století
- Neurčené

1 Lokalizace sídliště v rámci katastru Mutěnic (zdroj podkladové ortofotomapy ČÚZK).

2 Celkový plán sídliště Mutěnice-Zbrod (podle Z. Klanice 2006, 222).



3



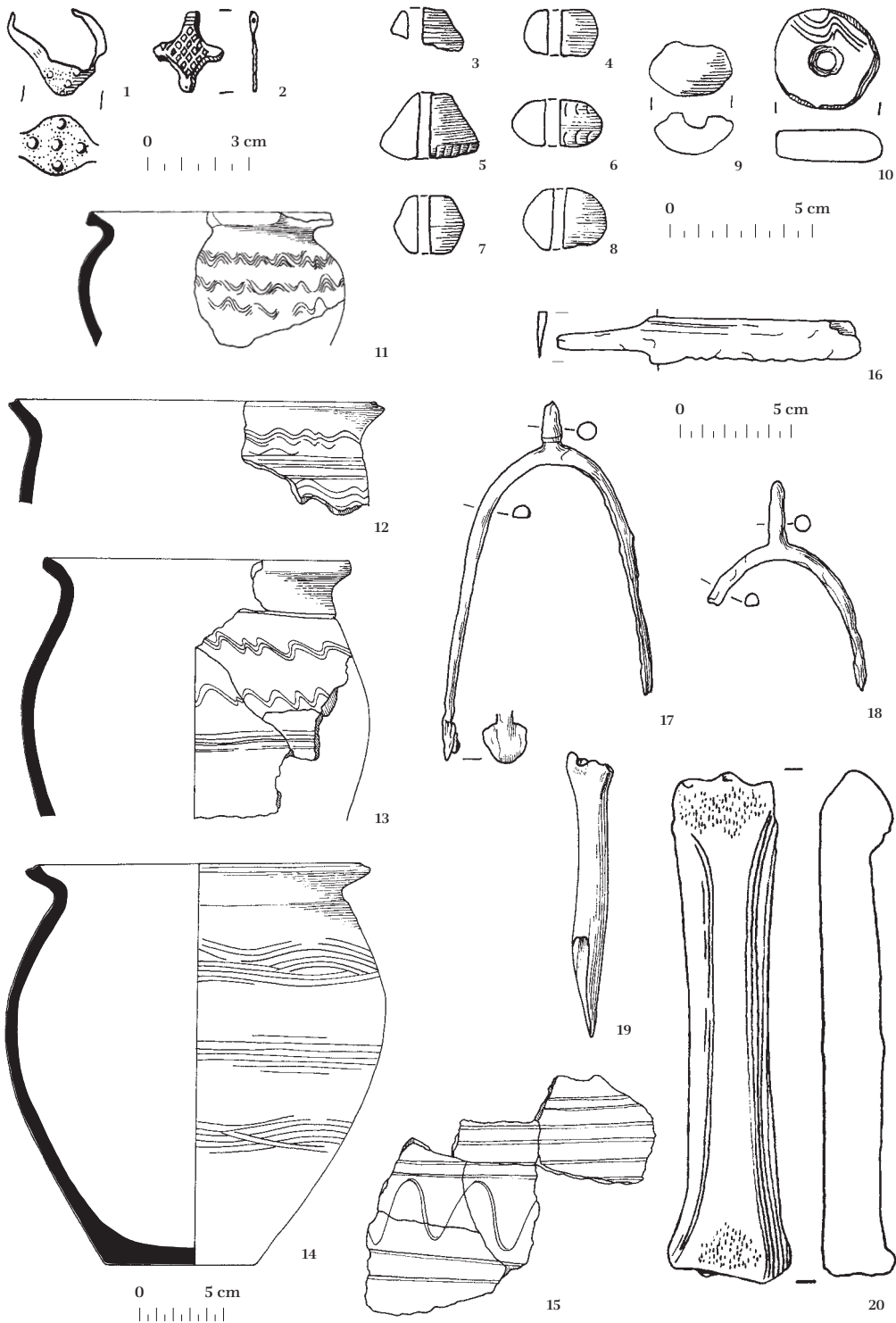
4

3 Celkový záběr na zkoumanou plochu sídliště (podle Z. Klanici 2006, 127).

4 Jeden ze zahloubených velkomoravských domů (objekt 114) na sídlišti Mutěnice-Zbrod se zbytky otopného zařízení v rohu (podle Z. Klanici 2006, 128).

5 Výběr velkomoravských nálezů ze sídliště Mutěnice-Zbrod: 1 - tzv. štitkový prsten z tenkého bronzového plechu, zdobený vybitým plastickým ornamentem, 2 - olověný křížek typu Bernhardsthal, nacházející často v náhrdelníku spolu s olověnými

korály, 3-10 - přesleny, keramické nebo kamenné kotoučky navlékané na vřeteno a sloužící jako setrvačnick k lepšímu stáčení niti při procesu jejího předení (10 - přeslen vyrobený ze střepu rozbité nádoby), 11-15 keramické nádoby (12, 14 - okraj a celá nádoba tzv. mikulčického výrobního okruhu, 15 - fragment nádoby tzv. blučinského výrobního okruhu), 16 - nůž, 17-18 - ostruhy, 19 - tzv. proplétáček, kostěný nástroj užívaný v podomácké výrobě, 20 - kostěná „brusle“.





Velkomoravské a mladohradištní pohřebiště ležící v nadmořské výšce okolo 238 m n. m. bylo objeveno a částečně zkoumáno ve dvou etapách při stavbě plynovodu. Vzhledem ke skutečnosti, že šlo jen o malé záchranné výzkumy, celkovou rozlohu pohřebiště neznáme. Nejdříve bylo v roce 1972 odkryto 13 hrobů, které byly datovány mincemi a esovitými záušnicemi do 11. století. Mince či záušnice se nacházely v 8 hrobech. Mladohradištní hroby byly orientovány přibližně ve směru SZ-JV. V blízkosti místa nálezu tohoto pohřebiště byly v roce 1976 odkryty další 4 hroby. V jednom z těchto hrobů se našla keramická nádoba, která minimálně tento hrob datuje do velkomoravského období (Klanica 1973; Měřínský 1978).



1 Lokalizace pohřebiště v rámci katastru Nového Poddvorova (zdroj podkladové ortofotomapy ČÚZK).

0 500 m  
| | | | |



2



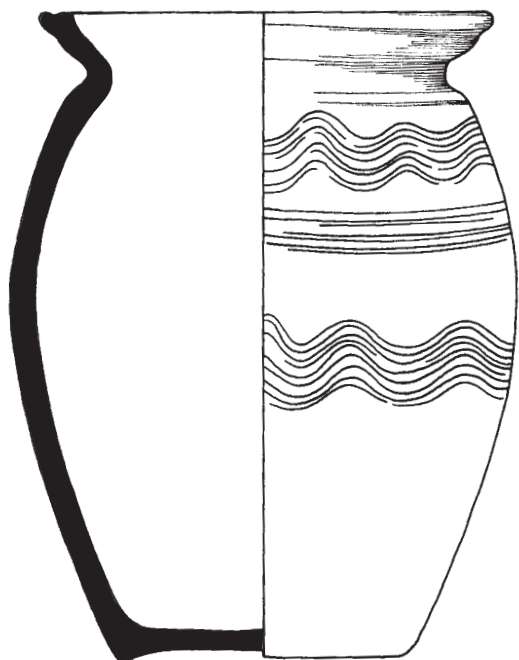
3

2 Pohled z prostoru objeveného pohřebiště na obec Nový Poddvorov.

3 Pracovní záběr na výkop inženýrských sítí s prvními odkrytými hroby.



4



5

0 5 cm  
| | | | | | | | | |

4 Jeden z hrobů porušených výkopem na pohřebišti v Novém Poddvorově.

5 Jediná dochovaná velkomoravská nádoba z pohřebišť Podkonné, údajně z porušeného hrobu č. 4 (podle Z. Měřínského 1978).



### 3.11 Prušánky-Podsedky, pohřebiště I a II, sídliště

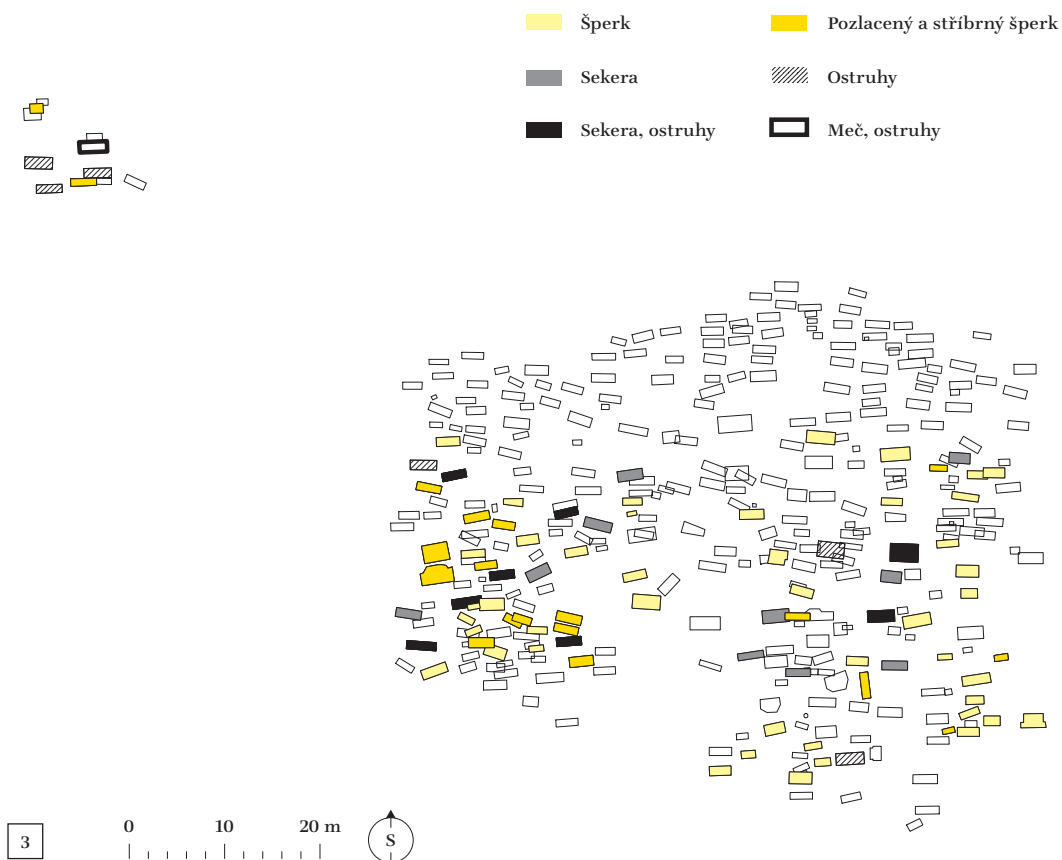
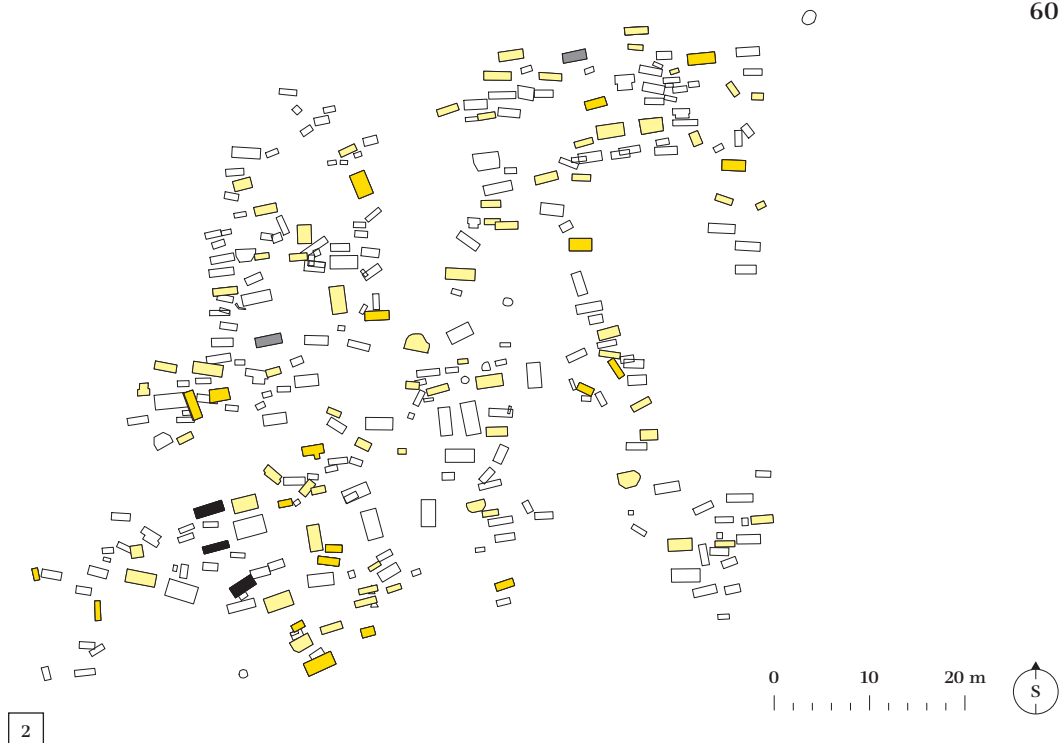
V poloze západně od obce na mírném pravobřežním svahu potoka Prušánky byla v průběhu let 1975–1988 systematickým výzkumem vedeným Zdeňkem Klanicou odkryta dvě pohřebiště ležící v nadmořské výšce kolem 184 m n. m. a vzdálená od sebe jen okolo 150 m. Celkově se na obou nekropolích nacházelo 666 hrobů (308 na pohřebišti I a 358 na pohřebišti II). V drtivé většině bylo možné hroby datovat do střední doby hradištní (minimálně 542 hrobů). Jde tak o nejuplněji prozkoumaná velkomoravská pohřebiště ve sledované oblasti. Pohřebiště Prušánky II, kde se nachází i několik desítek hrobů mladohradištních z 11. století, bylo dokonce prozkoumáno prakticky celé. V případě obou pohřebišť se podařilo odkrýt a zdokumentovat pestré spektrum úprav hrobových jam, dřevěných obložení, případně pozůstatků rakví. Na pohřebišti Prušánky I se mělo vyskytovat i pět pohřbů, které Z. Klanica původně interpretoval jako nejstarší žárové hroby. Nejnovější analýza však ukázala, že ani v jednom případě nemůžeme tyto objekty spojit s žárovými pohřby lidských jedinců.



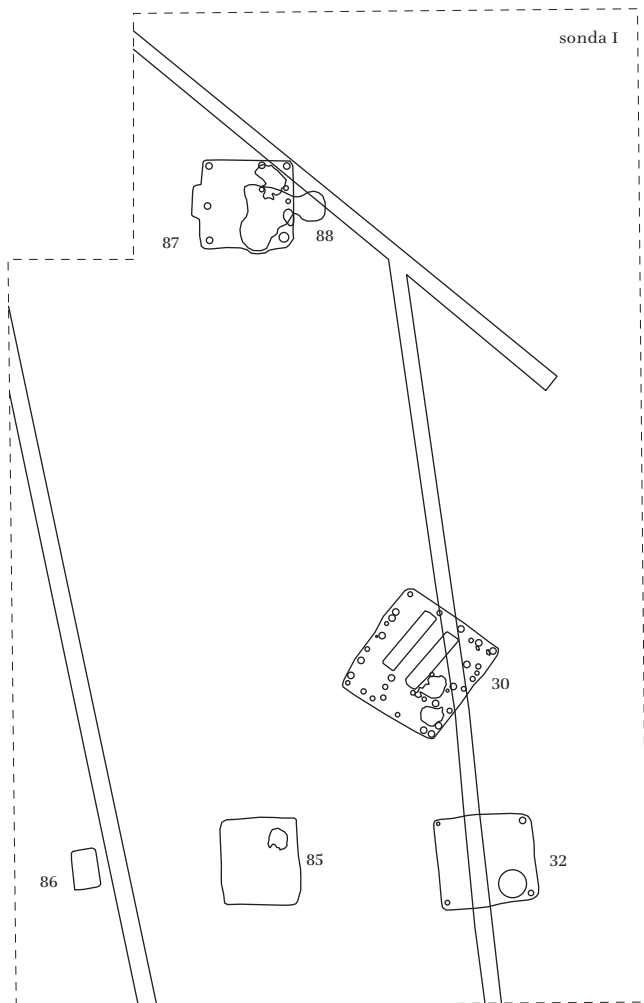
1 Lokalizace pohřebišť a sídlišť v rámci katastru Prušánek (zdroj podkladové ortofotomapy ČÚZK).

0 500 m



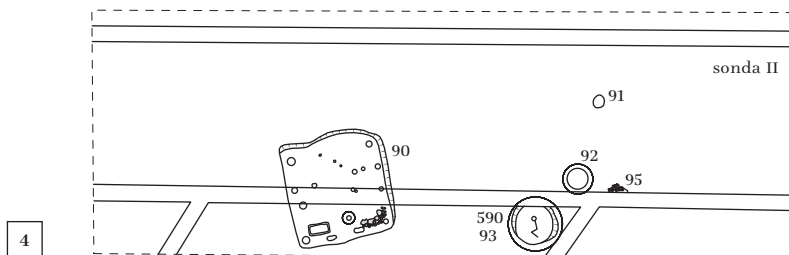


- 2 Celkový plán prušáneckého pohřebiště č. I s vyznačením vybraných druhů nálezů.
- 3 Celkový plán prušáneckého pohřebiště č. II s vyznačením vybraných druhů nálezů.
- 4 Celkový plán sond I a II s prozkoumanou částí sídliště v trati Podsedky.



PRUŠÁNKY 1985

0 5 10 m



4



Přibližně v 70 % všech hrobů byly přítomny nějaké nálezy. Nejčastěji se v hrobech na pohřebišti Prušánky I objevovaly keramické nádoby. Jen asi 2 % hrobů byla vybavena ostruhami nebo zbraněmi. Na pohřebišti Prušánky II se nacházel pohřební inventář jen asi v 50 % hrobů. V mnohem větší míře než na pohřebišti Prušánky I se zde však vyskytují zbraně a ostruhy (okolo 7 % hrobů). Jediný nález hrobu s mečem na celém pohřebišti se zdá být charakteristický pro podobná venkovská pohřebiště; reprezentuje elitní složku místní společnosti. Na pohřebišti Prušánky II se v mladohradištních hrobech vyskytovaly esovité záušnice a uherské a moravské denáry z 11. století. Přítomnost mladohradištní části pohřebiště, podobně jako tomu bylo v případě výše zmíněné nekropole Mikulčice-Panské, je jednou z indicií pro možnou kontinuitu pochovávání mezi 9. a 11. stoletím. Této otázce věnuje současná moravská archeologie raného středověku značnou pozornost, ovšem zatím bez jednoznačného závěru (Klanica 2006; Poláček 2008; Mazuch, Hladík, Skopal 2017; Ungerman 2010).

Na poli západně od výše uvedených pohřebišť, ve vzdálenosti jen asi 150–400 m, byla v letech 1984–1985 ve dvou oddělených plochách zkoumána v nadmořské výšce 184 m n. m. část sídliště z velkomoravského období, narušeného již dříve při melioračních pracích. Na relativně malém prostoru větší sondy I ve vzdálenosti ani ne 150 m od pohřebiště č. I se podařilo objevit 4 zahloubené obytné stavby různých konstrukcí se zajímavými detaily vnitřního vybavení. Velikost zemnic se pohybovala od 320×370 do 450×480 cm. Tři chaty měly kúlovou konstrukci rozdílného typu, poslední byla patrně konstrukce srubová. Tři chaty byly vybaveny kamennými pecemi (ve dvou objektech byla dokonce odkryta dvojice pecí), jedna ohništěm. Velmi neobvyklým jevem je vysunutí pece mimo obvodové stěny u jedné ze zemnic. Kromě keramických fragmentů se v objektech vyskytovalo jen malé množství nálezů (kostěná šidla, přesleny), především chyběly prakticky jakékoliv železné předměty. Menší sondou II přímo u silnice spojující Prušánky a Moravský Žižkov (necelých 400 m od pohřebiště č. I) byl zachycen další zahloubený obytný objekt kúlové konstrukce s kamennou pecí v rohu a zásobní jámy. V jedné z nich byla objevena nepietně uložená kostra lidského jedince (srov. dále kapitulu 5, hroby na sídlištích).

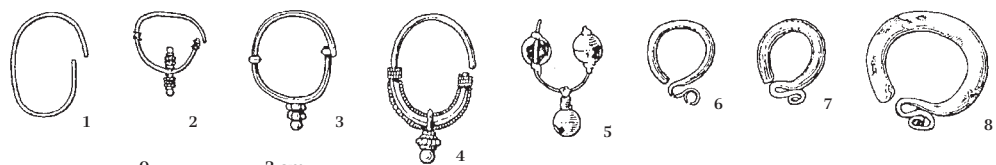
[5] Část prozkoumaného pohřebiště Prušánky-Podsedky I.

[6] Pracovní záběr z dokumentace objektů na sídlišti v Prušánkách (foto R. Skopal).

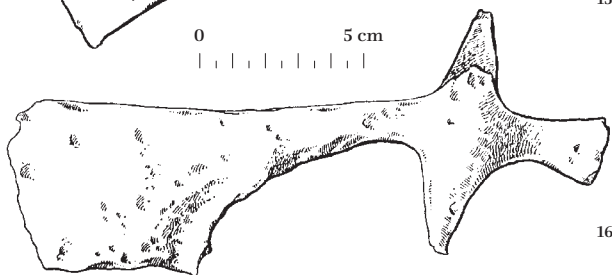
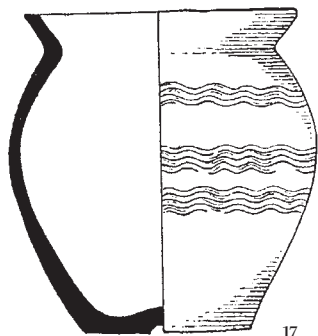
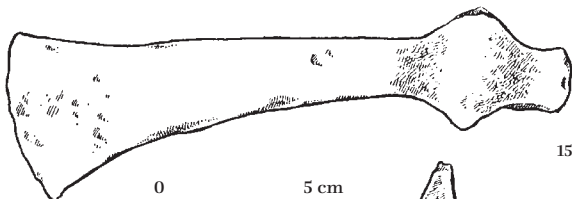
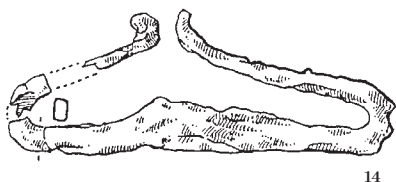
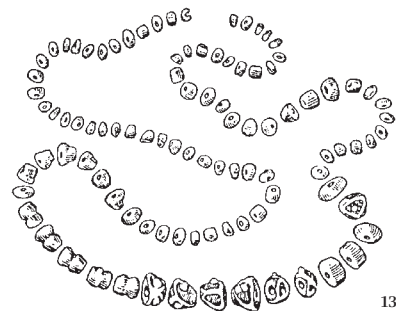
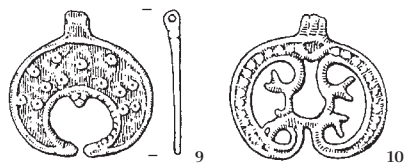
[7] Pracovní záběr ze začišťování jednoho z prušáneckých hrobů.

[8] Pracovní záběr z výzkumu sídliště Prušánky-Podsedky (foto R. Skopal).

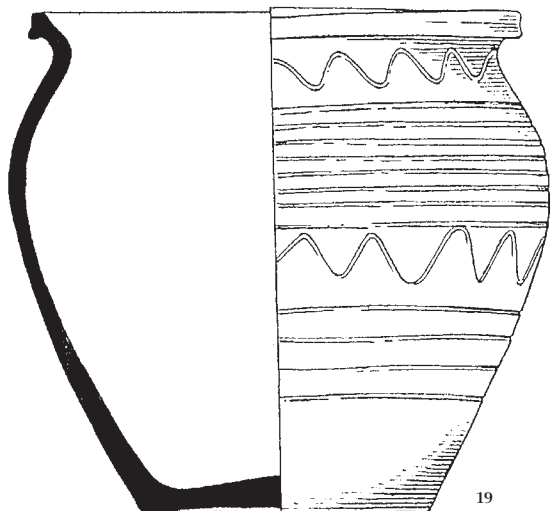
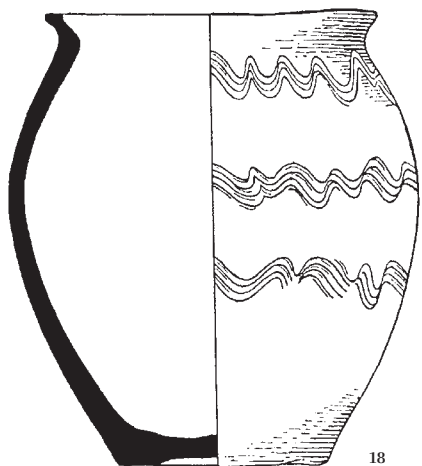


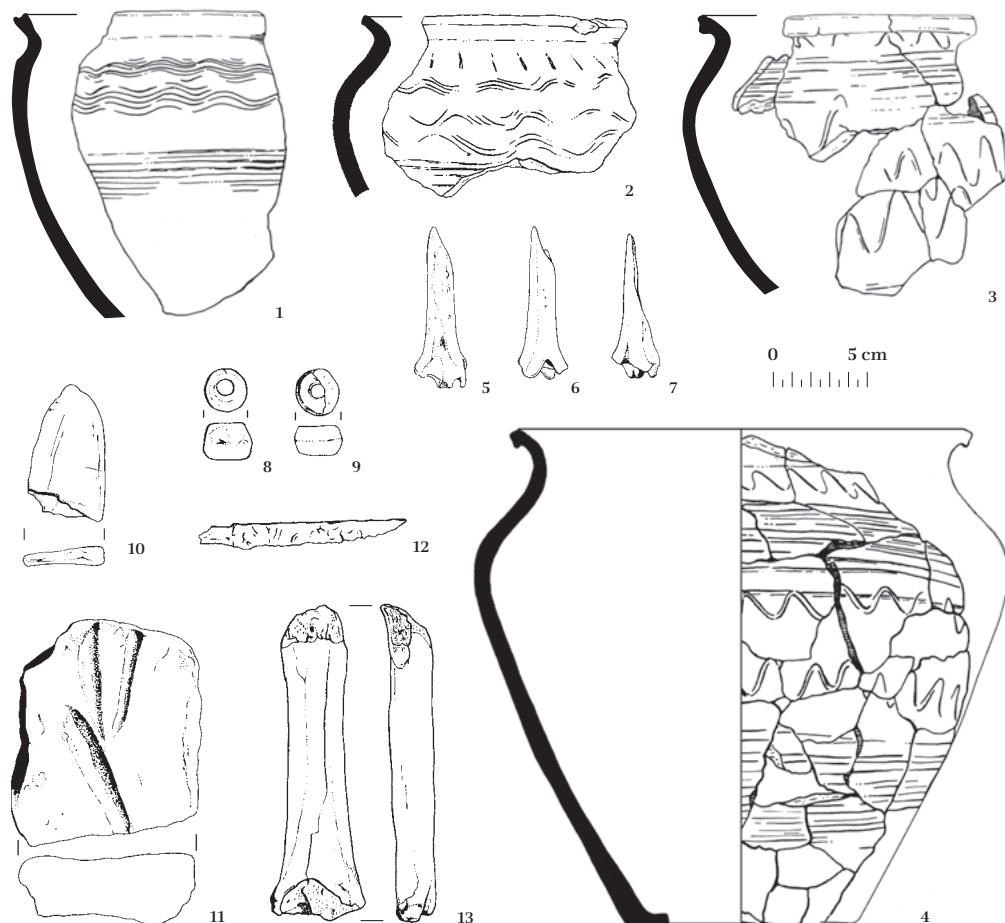


0 3 cm



0 5 cm





10

**9** Výběr velkomoravských nálezů z pohřebiště Prušánky-Podsedky: 1-5 - běžnější náušnice tzv. podunajského typu a hrozníčkové náušnice, 6-8 - esovité záušnice, typický šperk z mladších hrobů z 11. století, 9-10 - bronzové přívěšky luncovitého tvaru, původně součást náhrdelníků, 11 - bronzový gombík sloužící jako spinadlo nebo ozdoba oděvu, 12 - tzv. štitkový prsten vyrobený z tenkého bronzového plechu a zdobený vybijeným plastickým ornamentem, 13 - náhrdelník ze skleněných korálů, 14 - ocílka, železný předmět sloužící k rozdělování ohně, 15-16 - bojové sekery (15 - tzv. úzká sekera, 16 - tzv. bradatice), 17-19 - keramické nádoby (17 - nádoba tzv. mikulčického výrobního okruhu, 19 - nádoba tzv. blučinského výrobního okruhu). (Podle J. Škojce 2000, 462.)

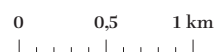
**10** Výběr nálezů z 9. století ze sídliště Podsedky: 1-4 - keramické nádoby (1 - část nádoby tzv. mikulčického výrobního okruhu, 3-4 - fragmenty nádob tzv. blučinského výrobního okruhu); 5-7 - tzv. proplétáčky, kostěné nástroje užívané v podomácké výrobě; 8-9 - přesleny, keramické nebo kamenné kotoučky navlékané na vřeteno a sloužící jako setrvačnick k lepšímu stáčení niti při procesu jejího předení, 10-11 - kamenné brousky, 12 - nůž, 13 - kostěná „brusle“.

První výzkumy mohylníku v poloze Kopečnica (nebo Háj) v nadmořské výšce kolem 300 m n. m. proběhly již ve 20. letech minulého století. Inocenc Ladislav Červinka tehdy prozkoumal 30 mohyl. Výzkum pokračoval až v letech 1943–1944, kdy bylo prokopáno dalších 38 mohyl. Přesně určit počet pohřbených jedinců není v současnosti možné vzhledem ke skutečnosti, že neexistuje dokumentace z výzkumu ve 20. letech. Ľudmila Kraskovská, která zpracovala v 50. letech soupis nálezů z výzkumu I. L. Červinky, uvádí, že v mohylách byl ve většině případů nalezen jeden pohřbený. Vzácněji se v mohyle nacházeli dva nebo tři jedinci. Ve 20. letech minulého století tedy bylo odkryto něco přes 30 hrobů.

Při výzkumu v 40. letech bylo pod vedením Vojtěcha Budinského-Kričky prozkoumáno 76 hrobů. Dvanáct mohyl obsahovalo jeden hrob. V 7 mohylách byly dva hroby, v 5 mohylách tři hroby, ve dvou mohylách čtyři hroby, ve 3 mohylách bylo 5 hrobů a v jedné z mohyl bylo dokonce 11 hrobů. Autor výzkumu odhadoval, že v mohylníku mohlo být pohřbeno 200 až 250 mrtvých.

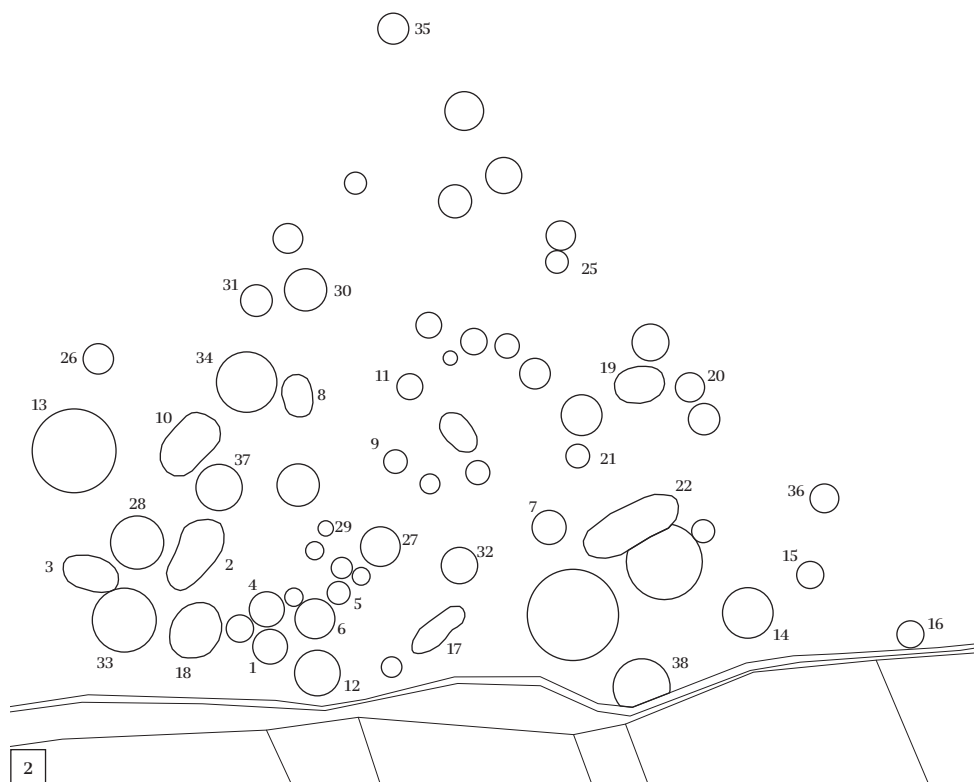


1 Lokalizace pohřebiště v rámci katastru Skalice  
(zdroj podkladové ortofotomapy GKÚ SR).



Na lokalitě se údajně dalo ve 20. letech 20. století rozpoznat ještě přes sto mohyl. Část z nich ležela v lese a část na poli (ty však byly výrazně porušeny orbou). Mohyly byly rozmístěny nepravidelně v malých skupinkách nebo i samostatně. Objevuje se i koncentrace menších 6 až 8 mohyl kolem jedné větší. Mohyly měly nejčastěji oválný půdorys. Jejich průměr se pohyboval od 6 do 50 m a výška dosahovala 0,6–4 m.

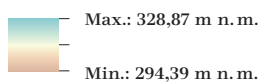
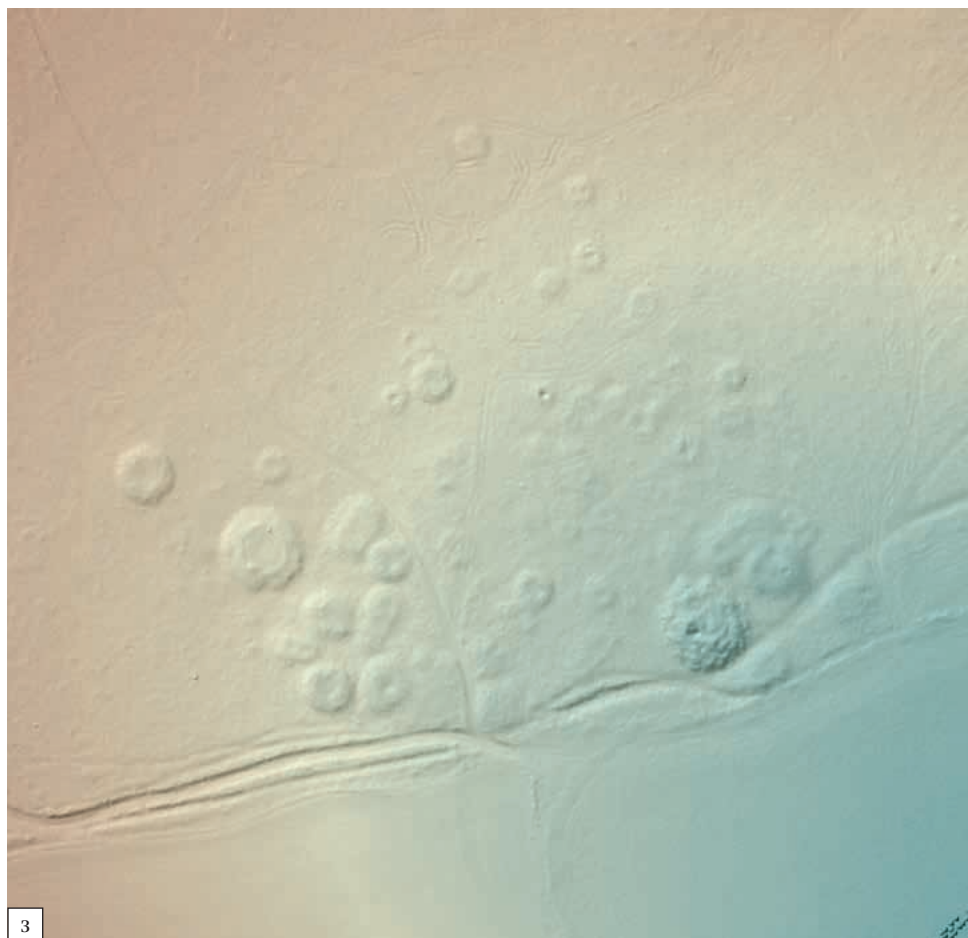
Budinský-Krička uvádí, že v 40. letech už bylo možné rozpoznat pouze 63 mohylových násypů zachovaných již pouze do výšky 0,3–2,5 m. Všechny mohyly byly konstruovány shodným způsobem. Nejprve byla vyhloubena do původního terénu hrobová jáma, která měla obdélníkový půdorys a hloubku okolo 1,2 m (v orientaci hrobových jam dominoval směr Z-V). Následně byla nad hrobem navržena mohyla z hlíny získané v nejbližším okolí. Při výzkumu nebyly objeveny žádné kamenné konstrukce. Asi v 10 případech byli mrtví uloženi do násypu již stojící mohyly. Pod násypem na úrovni terénu nebo jen v mělké prohlubni bylo pohřbeno 15 jedinců.



2 Celkový plán mohylníku ve Skalici (podle V. Budinského-Kričky 1959, 46).







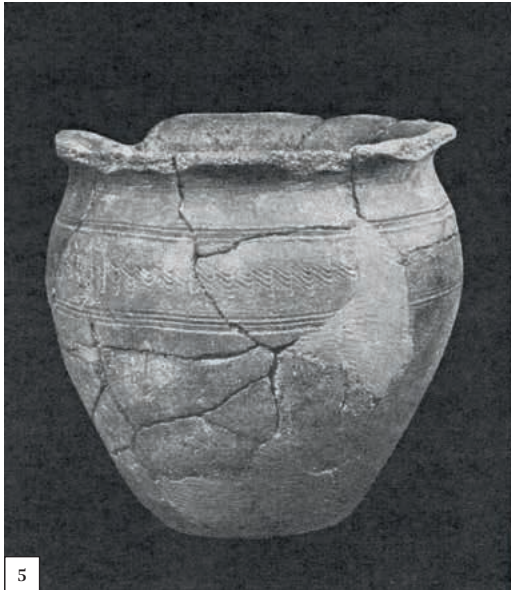
3 Lidarové zobrazení současného stavu skalického mohylníku v lesním porostu (zdroj produktů LLS: ÚGKK SR).

4 Současný stav mohyl v JV části skalického pohřebiště (foto P. Bisták).

5 Nádoby z mohylových pohřbů ze Skalice (podle V. Budinského-Kričky 1959, 197).



4



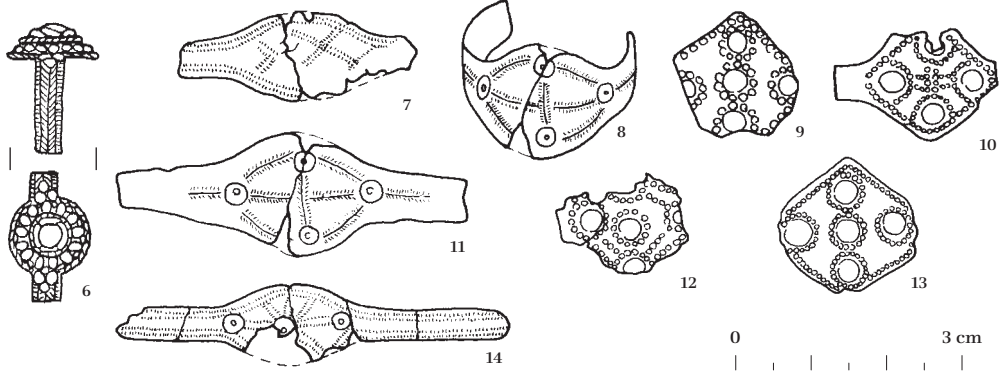
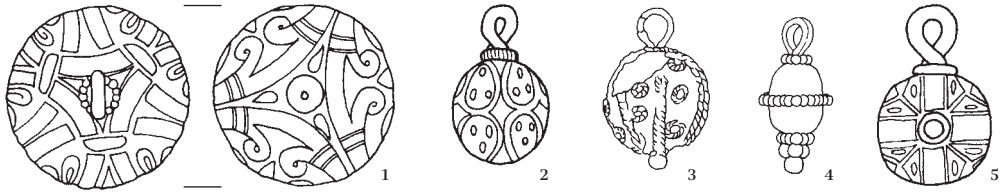
5



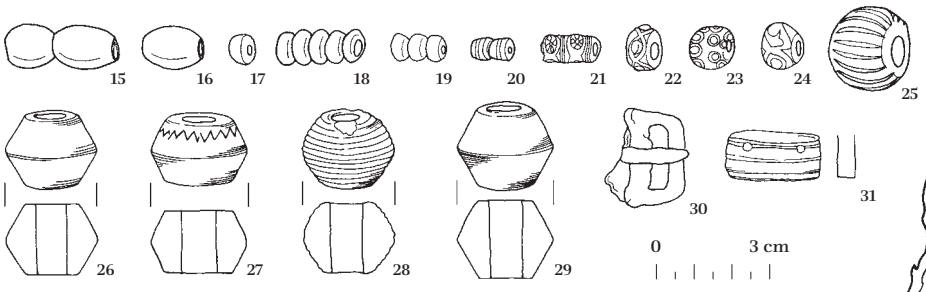
V pohřebním ritu převažovala inhumace, čili kostrové pohřbívání. Žárové hroby představují spíše výjimky. Ve 20. letech 20. století byl objeven jen jeden žárový hrob, ve 40. letech pak sedm hrobů. Mrtví byli v případě kostrového pohřbu uloženi v natažené poloze na zádech. Jen výjimečně se zachovaly pozůstatky dřevěných rakví, resp. nebyly při starších výzkumech rozpoznány. Většina pohřbených byly ženy a děti. Pohřební inventář se nacházel až v 80 % hrobů. Nejčastějšími nálezy v hrobech byly železné nože a keramické nádoby. V mužských hrobech se relativně často vyskytovaly ostruhy, jeden hrob dokonce obsahoval meč. Celkově tvořily hroby s výzbrojí a výstrojí až 18 %.

Na základě nálezů datoval V. Budinský-Krička skalický mohylník obecně do 9. století. Žárové hroby pak do období kolem roku 800. Považoval je za doklad doznívání zvyku spalování mrtvých, po kterém následoval přechod k inhumaci. Dle současných znalostí by však toto datování mělo být bráno s rezervou (Budinský-Krička 1959; Kraskovská 1959; Bisták et al. 2019).

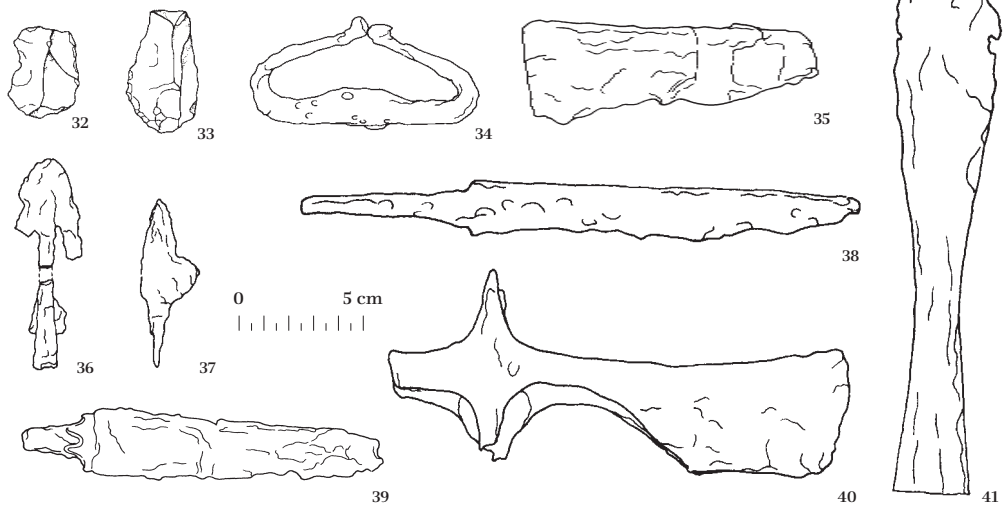
[6] Výběr nálezů z 9. století ze skalického mohylníku. 1-5 - bronzové gombíky sloužící jako spínadlo nebo ozdoba oděvu, 6 - zlatý masivní prsten zdobený granulací a filigránem, 7-14 - tzv. štitkové prsteny vyráběné z tenkého bronzového plechu a zdobené vybijeným ornamentem, 15-25 - skleněné korálky různých typů, původně součást náhrdelníků, 26-29 - přesleny, keramické kotoučky navlékané na vřeteno a sloužící jako setrvačnick k lepšímu stáčení niti při procesu jejího předení, 30-31 - přezka a nákončí opasku, 32-33 - křesací kameny, 34 - železná ocílka sloužící k rozdělování ohně, 35 - železná břitva, 36-37 - železné hroty šípů, 38 - nůž, 39 - dýka, 40 - sekera bradatice, 41 - hrot kopí (podle V. Budinského-Kričky 1959).



0 3 cm



0 3 cm

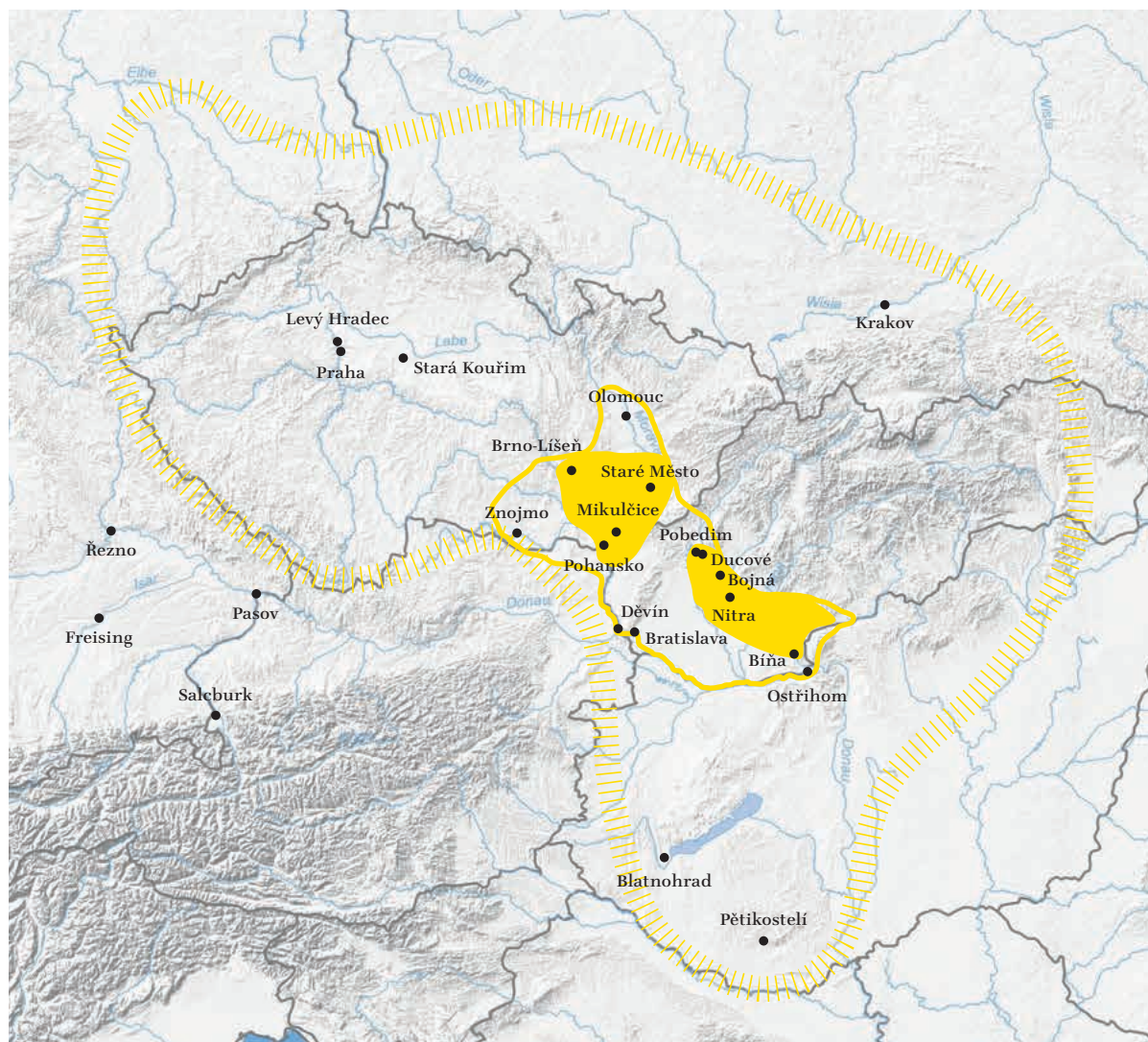


0 5 cm



4

# Velkomoravské osídlení v hospodářském zázemí Mikulčic



■ jádrová území za Mojmíra I.

— rozsah za Rostislava

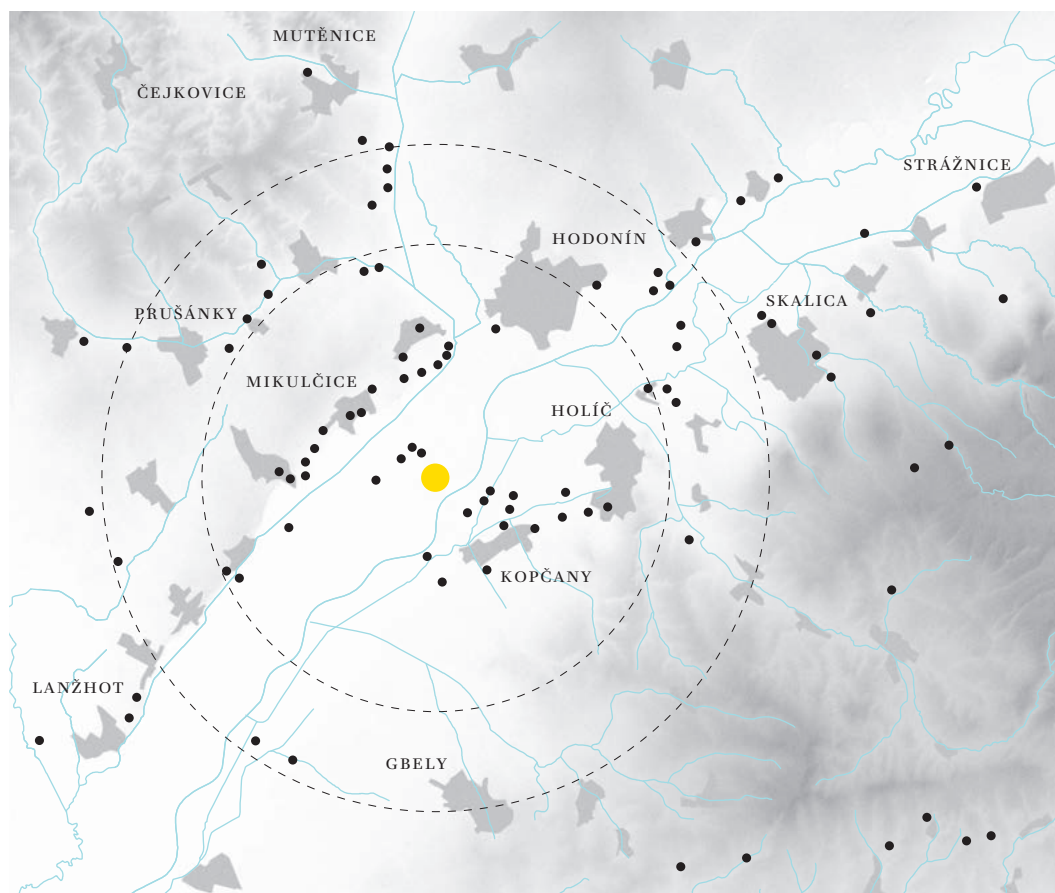
--- maximální hranice expanze za Svatopluka

I Územní rozsah Velké Moravy (podle L. Poláčka 2018, 133).

Nížinná krajina na středním toku řeky Moravy poskytovala vhodné podmínky pro rozvoj osídlení už od pravěku. Archeologické prameny nám velmi dobře ukazují, jak intenzivně byl tento prostor využíván v období Velké Moravy. Region středního Pomoraví byl v 9. století jádrem celého politického útvaru, což přirozeně způsobilo, že se zde nacházela velmi rozvinutá síť sídlišť a pohřebišť. Centrem celé této živé sídelní sítě bylo hradiště Mikulčice-Valy, situované uprostřed údolní nivy řeky Moravy na vyvýšených písčitých ostrovech mezi rozvětvenými rameny toku. Jelikož šlo o jedno z největších a nejvýznamnějších velkomoravských center, v jehož prostoru se koncentrovala světská i církevní moc, žilo přímo v aglomeraci nebo v jejím bezprostředním okolí velké množství obyvatel. Společenské vztahy, které zajišťovaly chod celé Velké Moravy, můžeme z hlediska historie dešifrovat pomocí archeologických pramenů nacházejících se v krajině okolo hradiště. Ze všech prvků sídelní sítě se nám do současnosti zachovaly především dvě základní složky, a to jsou sídliště a pohřebiště. Ty představují jakousi kostru celého osídlení. Jejich výzkum nám pomáhá rekonstruovat obraz života obyvatel na Velké Moravě. Oba typy lokalit se ve své archeologické výpovědi navzájem doplňují. Při výzkumu sídlišť získáváme velké množství poznatků o běžném životě. Odpovídající archeologické prameny nás informují nejen o způsobu hospodaření v jednotlivých domácnostech či celých osadách, ale i o jejich vzájemných ekonomických a sociálních vazbách. V neposlední řadě nám ukazují vztah sídlišť k centrálnímu hradišti. Naproti tomu výzkum pohřebišť nám poskytuje velké množství informací o celé společenské struktuře Velké Moravy, o náboženských představách tehdejší populace a také o představách o posmrtném životě. A především: výzkum vlastních kosterních pozůstatků „Velkomoravanů“ přináší široké spektrum informací o kvalitě tehdejšího života. Z analýz koster získáváme informace například o kvalitě potravin, které velkomoravská populace konzumovala, o chorobách, kterými trpěla, o příčinách úmrtí a podobně.

Dva výše uvedené základní prvky sídelní sítě v krajině mikulčického zázemí ještě doplňují sakrální stavby a tzv. exploatační areály. V případě sakrálních staveb jde o výjimečně dochované relikt, které se v podstatě nacházejí buď přímo v centru, tedy na vlastním mikulčickém hradišti, nebo v jeho nejbližším okolí v okrajových zónách aglomerace. Identifikovat v krajině exploatační areály, tedy místa těžby surovin potřebných pro budování a hospodářský provoz sídel, je mnohem náročnější než rozpoznat sídliště nebo pohřebiště. Jelikož jednou z primárních surovin s velmi širokým spektrem využití bylo v raném středověku dřevo (využívané primárně jako palivo, stavební materiál a surovina pro rukodělnou výrobu), měli bychom považovat za exploatační areál v podstatě celou krajinu v zázemí centra. Z archeobotanických výzkumů vyplývá, že krajina v okolí velkomoravských center byla v 9. století značně odlesněná, což souvisí především s intenzivní těžbou dřeva. Další surovinou, která byla pro velkomoravskou společnost nenahraditelná, byl kámen potřebný především k výstavbě mohutného opevnění, církevních staveb, ale například i běžných otopných zařízení. Kamenná surovina se však v nejbližším okolí mikulčického centra nenacházela. Její získávání představovalo ve srovnání s těžbou dřeva podstatně náročnější proces. Z petrografických analýz kamene použitého pro stavbu mikulčického opevnění a kostelů vyplývá, že zdrojem této suroviny byly výchozy na úpatí Chvojnické pahorkatiny v okolí dnešního Holíče na Slovensku.

# Sídliště



● Hradiště Mikulčice-Valy

● Velkomoravská sídliště

— Předpokládaný rozsah hospodářského zázemí Mikulčic (kružnice 7 a 10 km vymezují okrajovou zónu zázemí)

— Vodní toky

Sídliště v hospodářském zázemí mikulčického centra můžeme charakterizovat jako malé sídelní jednotky, které tvořilo několik obydlí a hospodářských objektů včetně zásobních jam. Jejich situování v krajině bylo vždy závislé na dostupnosti vodního zdroje. Dokládá to skutečnost, že všechna dosud objevená a prozkoumaná sídliště ležela na mírných svazích vzdálených maximálně do 400 m od nějakého vodního toku. Jiné zdroje vody – máme na mysli především studny – dosud na otevřených neopevněných sídlištích v zázemí Mikulčic doloženy nejsou; na rozdíl od velkomoravských hradišť, kde se studny poměrně často nalézají. V prostorovém uspořádání obydlí a hospodářských staveb na sídlištích zatím nedokážeme rozpoznat nějaké výrazné pravidelné struktury. Můžeme konstatovat, že rozmístění jednotlivých objektů bylo např. v porovnání s areály uvnitř mocenského centra velmi řídké. Tato skutečnost však může být částečně způsobena stavem výzkumu, protože větší plochu sídliště se nám podařilo prozkoumat jen výjimečně, například v případě sídliště Mikulčice-Trapíkov. To se však nachází na okraji vlastní centrální aglomerace, tudíž nepředstavuje zrovna typické sídliště v hospodářském zázemí.

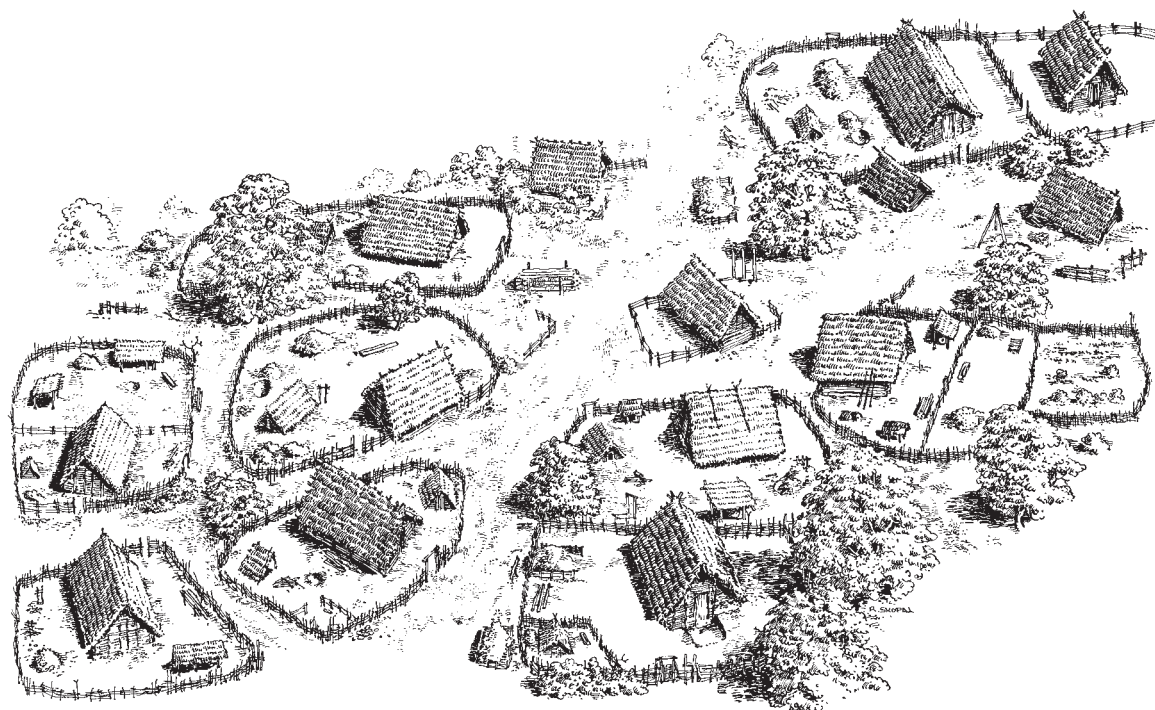
Základní podobu velkomoravského sídliště v zázemí Mikulčic můžeme obecně charakterizovat následujícím způsobem. Šlo o nepravidelně uspořádaný shluk obydlí, kolem něhož stály hospodářské stavby využívané při provozně-technických, zemědělských nebo řemeslných činnostech. V okolí obydlí se nacházelo větší množství jam, které můžeme z části považovat za odpadní, z části za objekty sloužící k uskladnění potravin, především obilí. Takové specifické jámy, nejčastěji hruškovitého tvaru a s hloubkou běžně přesahující dva metry, nazýváme obilnicemi. Byly opět nepravidelně rozmístěny v prostoru sídliště. Největší počet obilnic v rámci zázemí velkomoravských Mikulčic se nám dosud podařilo prozkoumat na sídlišti Mikulčice-Podbřežníky.

O konstrukci obydlí na sídlištích v zázemí velkomoravských center máme jen velmi omezené představy. Respektive nám archeologické prameny jen ve velmi omezené míře umožňují rekonstruovat jejich původní podobu. Dnešní nálezová situace vypadá obvykle tak, že se v podloží objeví tmavší výplně objektů kvadratického nebo obdélníkového půdorysu s rozměry nejčastěji kolem tří až pěti metrů. Jde o jedinou zachovanou část někdejších obydlí, která bývala mírně zahloubená pod úroveň okolního terénu, proto jim někdy říkáme zemnice. Při výstavbě běžných domů v 9. století byly primárně používány organické materiály, jako je dřevo, sláma atd. Jelikož se však tyto materiály v místních půdních podmínkách zachovávají jen výjimečně, nenacházíme v archeologických pramenech detailní konstrukční

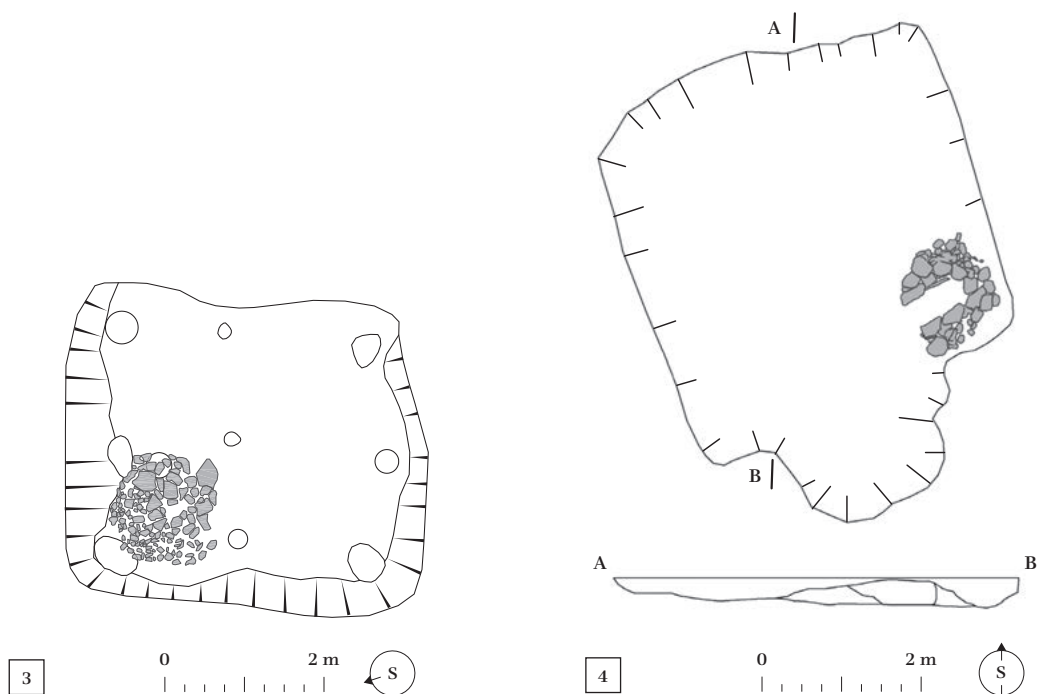
[1] Velkomoravská sídliště v nejbližším hospodářském zázemí mikulčické aglomerace a v širším prostoru středního toku řeky Moravy.



prvky ani pozitivní stopy výbavy domů. Pokud ve dnech zemnic neobjevíme tmavší stopy po zarážených či zakopaných kůlech, tzv. kůlové jámy, předpokládáme na základě etnografických paralel a analogií z jiných regionů nebo přímo z hradiště v Mikulčicích, že takové domy měly roubenou konstrukci stěn. Tam, kde v obydlích kůlové jámy nacházíme, usuzujeme, že celá konstrukce domu spočívala právě na těchto kůlech a stěny byly zřejmě vyplétány z proutí a následně omazány hlínou. Sestavy kůlů se vyskytují nejčastěji ve dvou variantách: buď jen v rozích, nebo v rozích a zároveň u stěn zemnic zhruba uprostřed vzdálenosti mezi rohy, tedy v celkovém počtu 4 či 8 kůlů. O konstrukci střechy můžeme říci ještě méně. Předpokládáme, že u hlubších staveb střecha dosedala až na úroveň tehdejšího pochůzného terénu, u mělkých staveb navazovala na roubenou nebo vyplétanou stěnu. Střešní krytina byla vyráběna opět z organického materiálu - slamených došků, případně dřevěných šindelů. Pálenou krytinou, kterou známe z kostelního areálu v Uherském Hradišti-Sadech, nebyly vybaveny v mikulčickém centru ani nejprestižnější stavby, tj. kostely a palác.



Na dně zemnic se vždy v některém z rohů nacházelo otopné zařízení, archeologicky doložené buď v podobě otevřeného ohniště, nebo častěji zbytků kamenné pece (případně dvojice pecí, jak to máme doloženo z Prušánek-Podsedků). Vzhledem ke skutečnosti, že kámen byl v prostoru nejbližšího hospodářského zázemí Mikulčic poměrně vzácnou surovinou, byly při výstavbě pecí často využívány i zlomky již nepoužívaných mlecích kamenů - žernovů. O dalším vnitřním zařízení domů nevíme téměř nic. Občas se vyskytující shluky menších kulových jam či různé zahloubeniny ve dně domů mohou být pozůstatkem po dřevěném mobiliáři, ovšem přímé doklady, které by nám umožnily rekonstruovat jejich podobu, vzhledem k nedochování organických materiálů chybějí.



2] Ideální rekonstrukce podoby velkomoravského sídliště v zázemí mikulčického centra, Mikulčice-Trapíkov (kresba R. Skopal).

3] Půdorys zahloubeného domu kulové konstrukce, Mikulčice-Podbřežníky, výzkum 2019.

4] Půdorys zahloubeného domu s předpokládanou roubenou konstrukcí stěn, Mikulčice-Trapíkov.

Ještě méně konkrétních informací máme o podobě hospodářských staveb a výrobních objektů. Při terénním výzkumu se projevují nejčastěji jako jámy různých nepravidelných tvarů. Přesněji interpretovat jejich funkci je však možné jen málokdy. U některých z nich je podle stop ohně zřejmé, že šlo o pozůstatky pyrotechnických zařízení – železářských nebo kovářských pícek, potravinářských pecí, případně objektů, ve kterých se sušilo obilí. Protože nadzemní části hospodářských staveb zbudované z organických materiálů se běžně nedochovávají, zůstávají často jediným dokladem podobných staveb soustavy kúlových jamek. Mohlo jít o nejrůznější výrobní objekty, ploty či přístřešky k ochraně a ustájení zvířat či např. i sýpky, jejichž existenci však předpokládáme spíše přímo na hradišti, kde se naopak nenacházejí obilné jámy.

Zásobní jámy představují jámy výrazně zahlobené do podloží, které byly využívány ke skladování potravin. Specifickým typem těchto jam jsou tzv. obilnice, v nichž se dlouhodoběji skladovalo obilí. Tyto jámy, z nichž některé mají hruškovitý tvar se zužujícím se hrdlem, patří k nejhlubším na sídlištích; běžně dosahují hloubky přes 2 m. Obilí v těchto objemných jámách bylo shora neprodyšně uzavřeno. V uzavřeném prostoru pak vylučovalo oxid uhličitý, který zničil jak všechny plísně, tak případně škůdce. Na některých sídlištích se nacházejí až desítky takových obilnic. Jejich počet výrazně převyšuje počet vlastních obydlí. Například na sídlišti Mikulčice-Podbřežníky bylo odkryto celkem 6 velkomoravských chat a zhruba 20 obilnic. Je proto pravděpodobné, že tyto baterie zásobních jam sloužily nejen přímo obyvatelům osady, ale tvořily i nutnou potravinovou zásobu pro obyvatele mikulčického centra.

Specifickým fenoménem na velkomoravských sídlištích jsou hroby. Objevují se hlavně ve dvou nálezových situacích. V prvním případě jde o malé skupinky hrobů, které se nacházejí buď přímo na sídlištích mezi obytnými a hospodářskými stavbami, nebo na jejich okrajích. Takové hroby mají ve většině případů charakter standardních pohřbů velkomoravského období. Mrtví byli uloženi v rituální poloze na zádech s případnou posmrtnou výbavou (nádoby, zbraně, šperky, součásti oděvu, věci osobní potřeby apod.). Takové pohřbívání se všemi atributy běžné piety, avšak uskutečněné mimo prostor pohřebišť, nejsou na velkomoravských sídlištích výjimkou (z představovaných lokalit v této knize např. Mikulčice-Trapíkovo). Jde o kulturní projev, který doposud neumíme přesně vysvětlit. Druhou nálezovou situací, kterou nacházíme poměrně často na sídlištích v zázemí, ale i přímo v mikulčickém centru, představují pozůstatky mrtvých ležících volně na ploše mezi objekty sídliště, často beze stop pietního uložení i bez hrobové jámy. Někdy jsou mrtví dokonce doslova pohoženi přímo v destruovaných obydlích či jámách (srov. Mikulčice-Podbřežníky, Prušánky-Podsedky, sídliště sonda II). Takové nálezové situace je ve většině případů možné interpretovat jako doklady náhlého úmrtí v důsledku nečekaných katastrofických událostí. V zázemí Mikulčic, ale i v centru samém jde vzhledem k vyššímu počtu takových hrobů s největší pravděpodobností o útok nepřátel, například starých Maďarů z počátku 10. století, který mohl zapříčinit i zánik celého sídliště.



5



6



8



7

5 Neobvykle dobře zachovaná kamenná pec v jedné ze zemnic na sídlišti Mikulčice-Trapíkov.

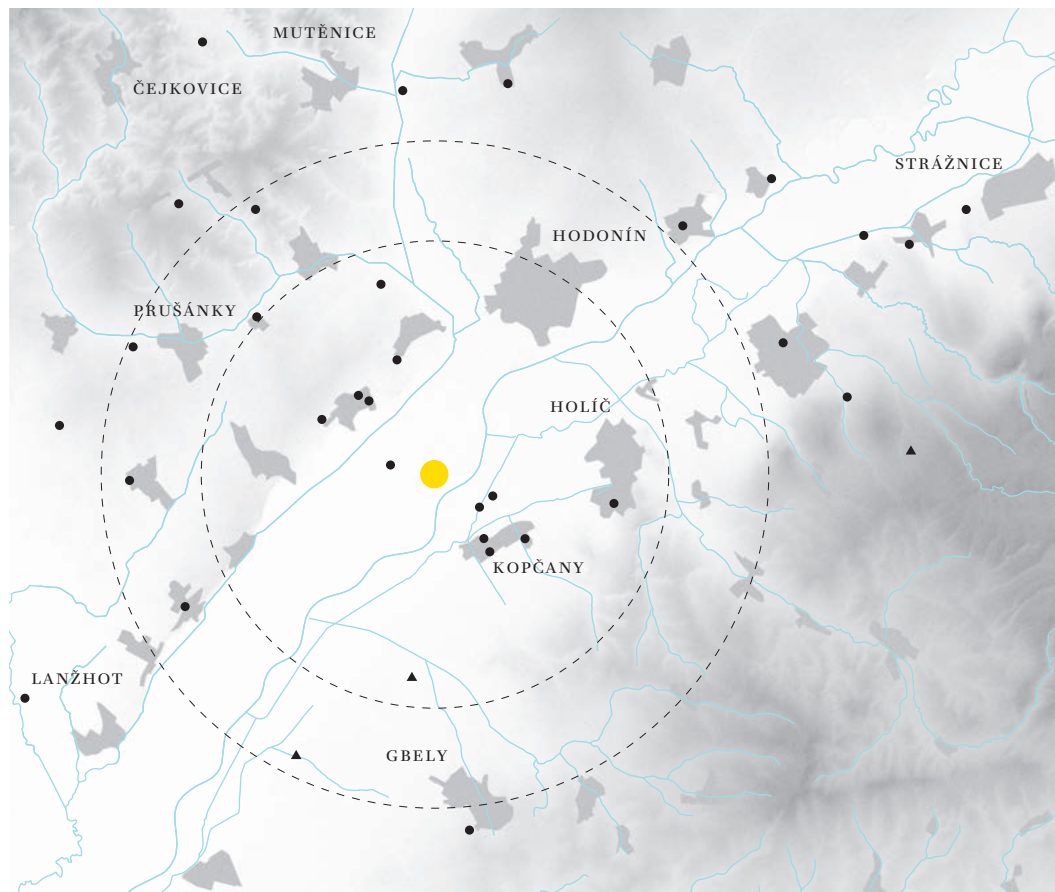
6 Malá železářská pírka z Mikulčic-Podbřežníků, nalezená v blízkosti jedné ze zemnic.

7 Kaskádovitě zahloubená jáma se třemi stupni a destruovanou hliněnou pražnicí na sídlišti v Mikulčicích-Podbřežnících, sloužící pravděpodobně k pražení obilí.

8 Obilnice - zásobní jáma typicky hruškovitého tvaru sloužící k uchování zrna, Mikulčice-Podbřežníky.



# Pohřebiště



● Hradiště Mikulčice-Valy

● Velkomoravská plochá pohřebiště

▲ Velkomoravská mohylová pohřebiště

— Předpokládaný rozsah hospodářského zázemí Mikulčic (kružnice 7 a 10 km vymezují okrajovou zónu zázemí)

— Vodní toky

0 5 10 km

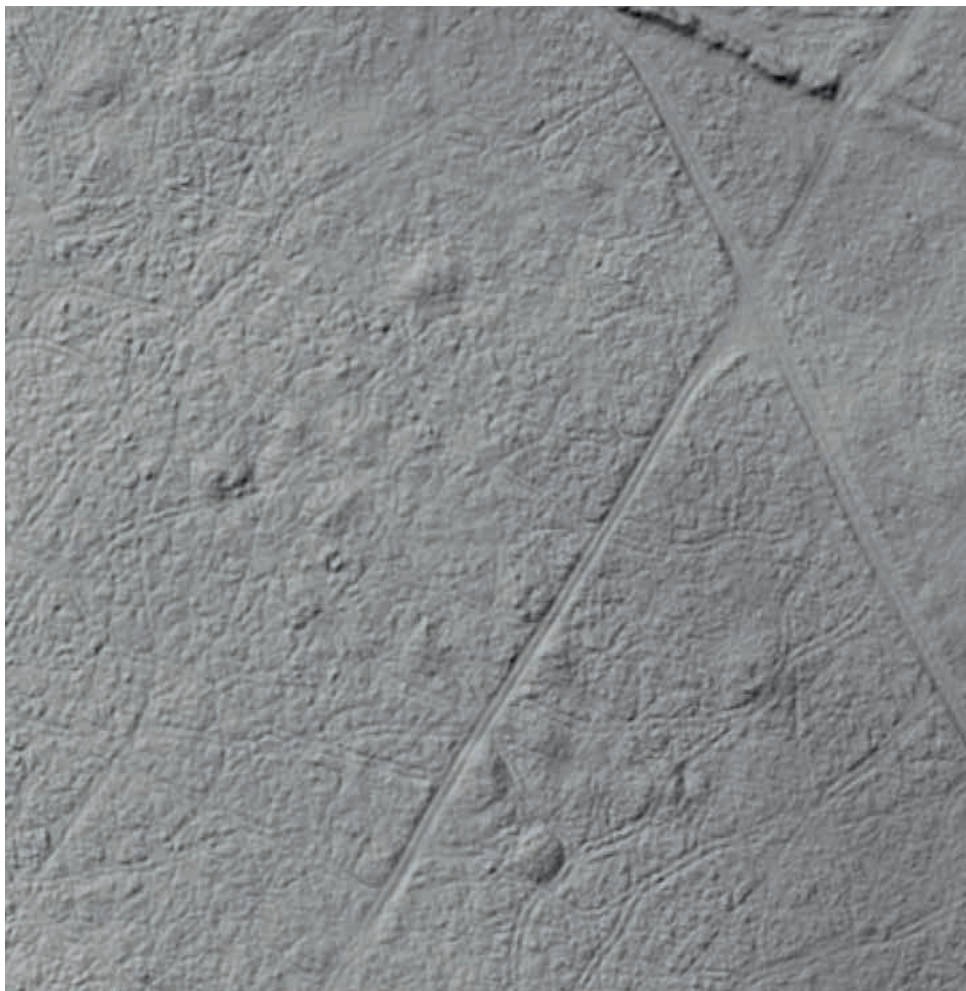


V hospodářském zázemí Mikulčic nebo v jeho okrajových zónách se nacházejí rozsáhlá pohřebiště, na nichž byly pohřbeny stovky mrtvých. Na základě archeologických nálezů z hrobů, jakými jsou šperky, keramika, zbraně apod., předpokládáme, že tato pohřebiště byla využívána obyvateli zázemí několik desítek let, přibližně od první poloviny 9. až po začátek 10. století. Přesné datování hrobů je obecně velmi problematické. Je však zřejmé, že šlo o vícegenerační pohřebiště, která byla nejintenzivněji využívána v období největšího rozkvětu Velké Moravy, tedy v druhé polovině 9. století. Pohřebiště byla lokalizována ve většině případů ve vzdálenosti několika stovek metrů od některého ze sídlišť. Vzhledem k velikosti pohřebišť (počtu pohřbených jedinců) v porovnání se sídlišti s nepočetnými obyvateli je však pravděpodobné, že některé nekropole měly centrální charakter (např. Prušánky-Podsedky). To znamená, že na nich mohli pohřbívat obyvatelé více osad.

Celkové prostorové uspořádání a podobu pohřebišť známe lépe než v případě sídlišť, protože archeologie v minulosti věnovala nekropolím mnohem větší pozornost. Pohřebiště rozdělujeme na dva základní typy - mohylová (nad mrtvým či více mrtvými byla navršena hlína ve tvaru kruhu či oválu, někdy jsou další jedinci pohřbeni i do tohoto násypu) a plochá (mrtvý byl uložen do hrobové jámy způsobem, jaký známe ze současnosti). V zázemí a širším okolí Mikulčic máme doloženy oba tyto typy pohřbívání. Mohylník ve Skalici je jedním z největších dosud prozkoumaných velkomoravských mohylníků. Další dva mohylníky se nacházejí v katastru obce Gbely (Gbely-Kojatín, Gbely - Adamov Dvor) ve vzdálenosti 7 a 10 km od mikulčického hradiska. Tyto však nebyly tak intenzivně zkoumané jako skalický mohylník. V průběhu 50. let 20. století gbelské mohylníky zaměřili a částečně prozkoumali Vojtech Budinský-Krička a Ludmila Kraskovská. V poloze Gbely-Kojatín zaevidoval Vojtech Budinský-Krička 17 vyvýšenin, které by mohly představovat reliktů raně středověkých mohyl, a dvě z nich částečně prozkoumal. V poloze Gbely - Adamov Dvor zdokumentovala Ludmila Kraskovská 3 mohyly.

Dvě blízko sebe položená pohřebiště v Prušánkách zase představují v podstatě jediná kompletně prozkoumaná velkomoravská pohřebiště v centrální části Velké Moravy. Nechybí nám žádná část hrobů, a tak můžeme velmi dobře posoudit historicky, antropologicky i demograficky celou pohřbívanou komunitu. Máme totiž v takovém případě jistotu, že tyto analýzy nebudou zkresleny absencí některé části neprozkoumaného pohřebiště či jednotlivých hrobů, které by mohly být např. nejstarší nebo naopak nejmladší. Víme též, že máme k dispozici celou skladbu pohřbených z hlediska věku, pohlaví i sociálního postavení v tehdejší společnosti. V případě Prušánek vyvolává řadu otázek fakt, že jsou zde situována v těsné blízkosti dvě poměrně velká, na první pohled současná pohřebiště. Můžeme se pak ptát, zda patřila různým komunitám, sociálně jinak situovaným skupinám obyvatel nebo představovala určitý časový posun. Poslednímu vysvětlení by nasvědčoval i fakt, že na jednom z pohřebišť se pochovávalo ještě v 11. století.

[1] Velkomoravská pohřebiště v nejbližším hospodářském zázemí mikulčické aglomerace a v širším prostoru středního toku řeky Moravy.



Max.: 167,14 m n. m.  
Min.: 162,31 m n. m.

0

50

100 m

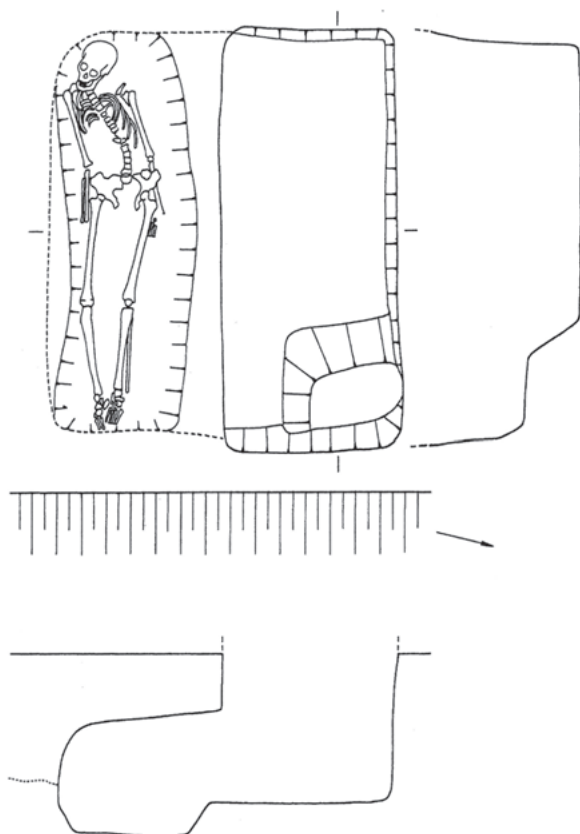


2 Lidarové zobrazení současného stavu mohylníku Gbely-Kojatín v lesním porostu (zdroj produktů LLS: ÚGKK SR).

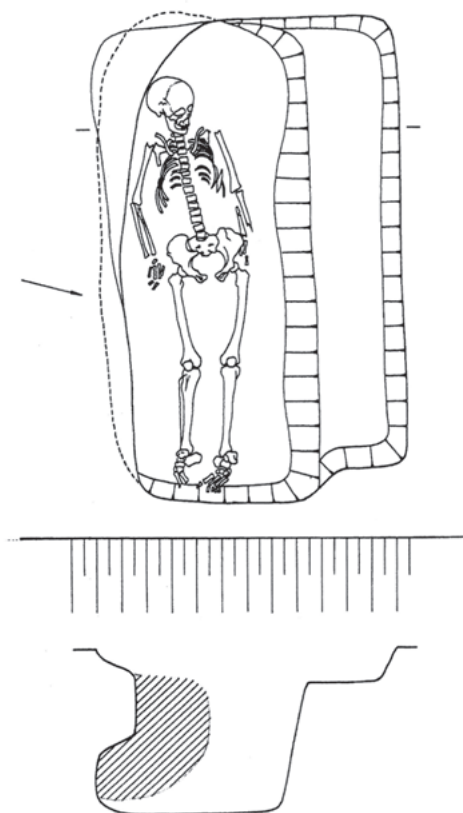
Pohřbívání pod mohylami je poměrně typické pro pohřební ritus Slovanů před přijetím křesťanství. Přetrvává však i v 9. století a je velmi pravděpodobné, že i některé hroby na tzv. plochých pohřebištích se původně nacházely pod mohylami. Ty se však do současnosti nedochovaly v důsledku zemědělské činnosti, resp. orby, která je právě v námi sledovaném regionu velmi intenzivní v podstatě od středověku po současnost. Mohylníky, ať již velkomoravské, nebo starší, se tak v terénu obecně dochovávají především v zalesněných podhorských nebo horských oblastech. Tento jev, který někdy vede archeology k názorům, že mohylové pohřbívání bylo praktikováno spíše v periferních oblastech osídlení s horšími podmínkami pro zemědělství (mohylové pohřbívání tak bývá spojováno např. s pasteveckými komunitami), je však nejspíše pouze důsledkem omezených možností dochování archeologických objektů v terénu.

V pohřebním ritu doby Velké Moravy se oproti předešlému období s žárovými hroby již jednoznačně prosadilo pohřbívání nespálených těl, tzv. inhumace. Je velmi obtížné zodpovědět, co bylo hlavní příčinou přechodu od spalování mrtvých k inhumačním praktikám u Slovanů na přelomu 8. a 9. století. Archeologové a historici v současnosti považují za nejpravděpodobnější hypotézu, že tuto změnu způsobilo více faktorů. Mezi nejvýznamnější asi patřilo šíření křesťanství a vliv kočovných Avarů, s nimiž byli Slované v předchozích staletích ve velmi úzkém kontaktu a kteří své mrtvé pohřbívali výlučně v podobě ukládání nespálených těl. Většina velkomoravských hrobů má velmi podobný charakter. Po vyhloubení pravidelné obdélníkové jámy byli mrtví do hrobu položeni na zádech se srovnanými nohama a s rukama nejčastěji nataženými podél těla. Hrobová jáma byla ve většině případů orientována ve směru Z-V (s lokálními odchylkami k severu či jihu na jednotlivých pohřebištích). Hlava pohřbeného se tedy až na naprosté výjimky nacházela na západní straně, aby pohled mrtvého směřoval k vycházejícímu slunci. Některé hroby byly opatřeny výklenkem vyhloubeným do boční (delší) strany hrobové jámy a právě do něj byl mrtvý uložen. Vlastní hlavní hrobová šachta tak byla jen jakousi falešnou jámou. Podíl těchto hrobů na jihomoravských pohřebištích 9. století tvoří asi 10 %, ovšem s výraznými rozdíly v jednotlivých lokalitách. Patrně záleželo hodně na místních půdních podmínkách. Hloubení bočních výklenků bylo totiž velmi nebezpečné z důvodu možného zhroucení klenby přímo při práci. Výklenky byly od falešné jámy odděleny dřevěnou přepážkou, z níž se ovšem většinou zachovaly jen velmi nenápadné stopy. Právě díky výzkumům v hospodářském zázemí Mikulčic (především na pohřebištích Prušánky-Podsedky a Mikulčice-Panské) se archeologům podařilo dokázat, že ve většině případů byli mrtví uloženi do dřevěných rakví. Kromě používání rakví (tedy schránek pro přenos mrtvého těla do hrobu) se na velkomoravských pohřebištích podařilo objevit i pozůstatky po několika typech dřevěných obložení okolo mrtvého či u stěn vlastní hrobové jámy. V některých případech měl mrtvý v hrobě jak rakev, tak toto dřevěné obložení, jakousi komoru, která byla vždy opatřena i dřevěným víkem. Lze předpokládat i jistou symbolickou funkci těchto dřevěných konstrukcí, které mohly představovat jakýsi dům mrtvého (Mazuch, Hladík, Skopal 2017).





3



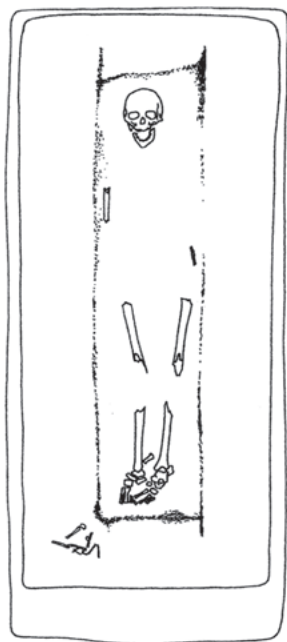
0 0,5 1 m



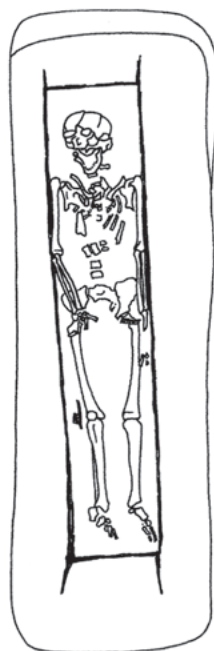
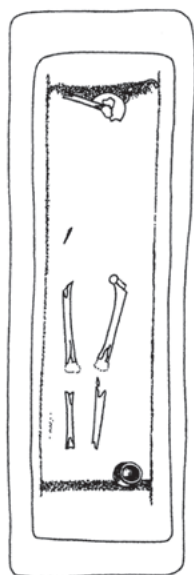
4

3 Ukázky výklenkových hrobů z Prušánek (podle M. Mazucha, M. Hladíka, R. Skopala 2017, 54).

4 Odkryv ojedinělého hrobu s výklenkem na SZ okraji sídliště Mikulčice-Podbřežníky. Ve výklenku vlevo lze pozorovat špatně dochované pozůstatky lidské kostry.



5



0 0,5 1 m

5 Ukázky hrobů se stopami původních dřevěných rakví, Prušánky-Podsedky (podle M. Mazucha, M. Hladíka, R. Skopala 2017, 67).

6 Poměrně dobře zachované stopy obrysu rakve v hrobu z Mikulčic-Panského.



6

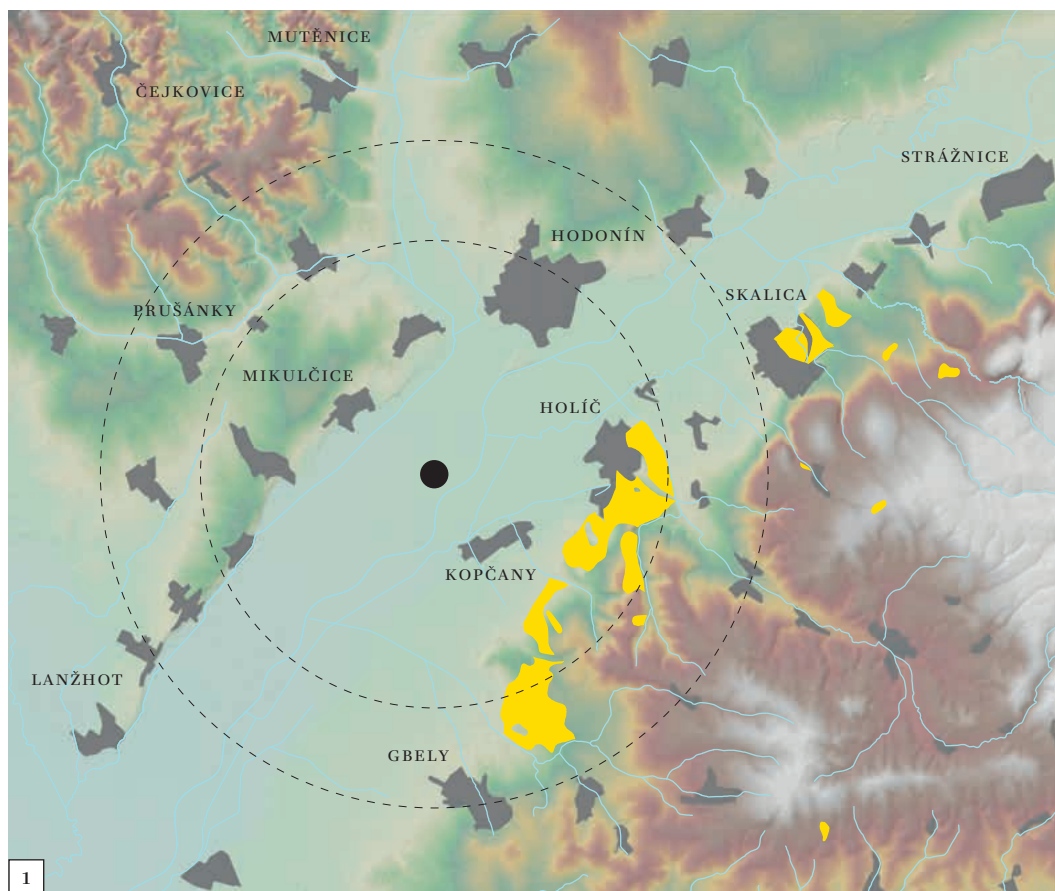


Navzdory šířícímu se křesťanství během velkomoravského období vkládali pozůstalí svým mrtvým do hrobů milodary. Nejčastěji nacházíme v hrobech na pohřebištích v hospodářském zázemí Mikulčic keramické nádoby. Ty však nepředstavovaly vlastní milodar, byly pouze schránkou pro potravu, kterou pozůstalí vybavili mrtvého na jeho cestu do záhrobí. Kromě tekuté, resp. kašovitě stravy, která byla umístěna právě v keramických nádobách (v některých hrncích byly analýzou zjištěny zbytky ovesné kaše), dostávali mrtví do hrobů i maso či vejce, což dokládají nálezy zvířecích, především drůbežích kostí a skořápek v blízkosti pohřbených těl. Kromě potravin se v hrobech objevují i tzv. předměty denní potřeby, jako jsou nože, břitvy, ocílky a křesací kameny, zemědělské náčiní či předměty související s různými domácími pracemi či jednoduchou výrobou (patrně s představou, že stejně jako je člověk potřeboval v běžném životě, bude je užívat i v záhrobí) a kovové součásti oděvu: přezky, knoflíky - tzv. gombíky; můžeme sem zařadit v podstatě i jednoduchý ženský šperk jako doplněk oděvu - bronzové náušnice či korálky. Vlastní oděv byl vyráběn z organických materiálů, a tak se v podstatě nedochoává. V případě pohřbených z vyšších společenských vrstev lze v hrobech objevit u mužů zbraně a jezdeckou výstroj (sekery, meče, kopí, šipky, ostruhy apod.), u žen zase šperky (náušnice z drahých kovů různých typů, často vyráběné složitějšími technikami, popř. bronzové plechové prsteny).

Pravděpodobně pod silicím vlivem křesťanství pozorujeme na konci 9. a v 10. století postupné redukování předmětů v hrobech. Pohřební ritus se po rozpadu Velké Moravy významně zjednodušuje. V dalších dvou staletích nacházíme v hrobech v podstatě již jen součásti oděvu nebo šperky (především tzv. záušnice), tedy jen předměty, které měl pohřbený na sobě během obřadu. Do hrobů už nebyly kladeny téměř žádné milodary (např. nádoby se objevují jen zřídka). Výjimku tvoří mince, které především v 11. století dostávají zemřelí do hrobu patrně jako tzv. obolus mrtvých (pro zaplacení převozníkovi při převozu ze světa živých přes řeku do podsvětí). Tyto mince jako by nahradily celý poměrně bohatý inventář hrobů z velkomoravského období.



# Exploatační areály



1

● Hradiště Mikulčice-Valy

---- Předpokládaný rozsah hospodářského zázemí Mikulčic (kružnice 7 a 10 km vymezují okrajovou zónu zázemí)

— Vodní toky

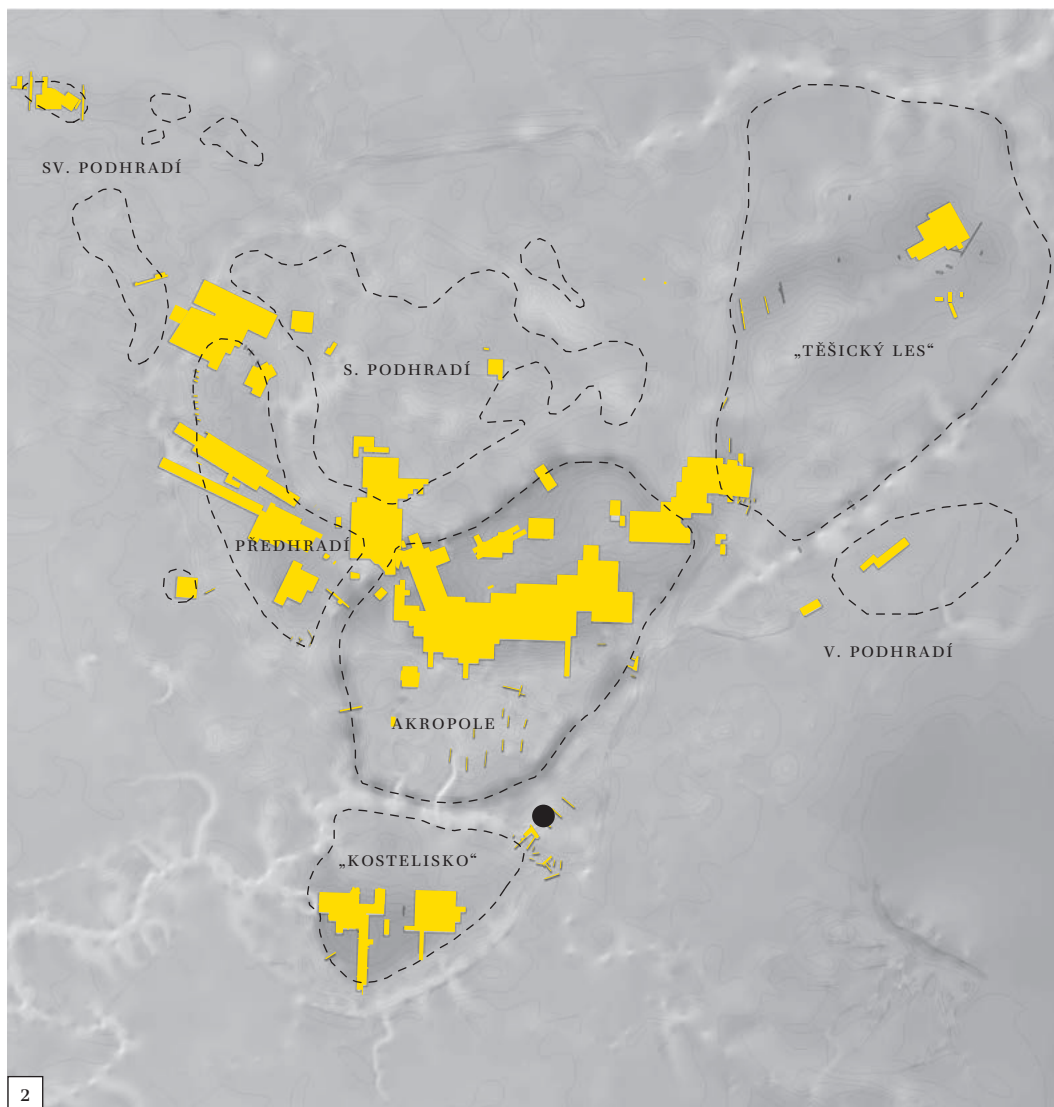
■ Zdroje kamene

— Max.: 448 m n. m.

— Min.: 152 m n. m.

Místa těžby základních surovin, které raně středověká společnost nutně potřebovala jak k budování sídel, tak pro běžný život, tedy tzv. exploatační areály, je jen velmi obtížné archeologicky identifikovat. Nejčastěji používanými surovinami byly v tomto ohledu bezpochyby dřevo a hlína (jíl). Dřevo bylo na Velké Moravě využíváno prakticky ve všech oblastech tehdejšího všednodenního života: stavěly se z něho domy, bylo zásadní surovinou pro výstavbu opevnění, topilo se jím v každém obydlí, vyráběly se z něj nádoby, části nástrojů a zařízení, zbraně atd. Podobně jíl byl používán právě v kombinaci se dřevem v konstrukci opevnění (tzv. dřevo-zemní jádro hradby jako hlavní hmotová část velkomoravské hradby), omazávaly se jím dřevěné domy z důvodů tepelné izolace a v neposlední řadě se z něho vyráběly keramické nádoby, které byly produkovány skutečně masově. Obě tyto suroviny byly získávány v bezprostředním okolí sídlišť, a to jak centrálních, tak těch v zázemí. Téměř všechny stavební prvky, ať už šlo o kůly v hradbě, nebo palisádě, trámy pro stavbu roubených domů, piloty mostů, byly vyráběny ze dřeva dubů rostoucích všude kolem. Jíl byl v nivě řeky Moravy také lehce dostupný; jámy po těžbě jílu se nacházejí často bezprostředně u obydlí a byly následně využívány k ukládání odpadu. O něco obtížnější to muselo být se získáváním dřeva jehličnanů, speciálně jedle. Jak se ukazuje z analýz vzorků dřeva, právě z jedle se běžně vyráběly rakve a další dřevěné konstrukce ve velkomoravských hrobech (konstrukce byly sestavovány z desek či fošen a jedle se štípe na tenčí desky o mnoho snadněji než např. dub). Jedlové dřevo však muselo být dopravováno z poměrně značných vzdáleností, protože na území, kterému se věnujeme v této knize, jedle přirozeně nerostla. Jako nejbližší lokality připadají v úvahu vyšší polohy Malých nebo Bílých Karpat. Pro Bílé Karpaty hovoří možnost splavovat dřevo po vodě některým z levobřežních přítoků Moravy, např. po Jamném potoce a dále po Velické. Dřevo jedle bylo navíc, dle etnografických i historických dokladů, nejčastější surovinou pro výrobu šindelů. Je pravděpodobné, že právě šindel byl užíván jako hlavní střešní krytina minimálně těch důležitějších staveb ve velkomoravských centrech a že k jeho výrobě mohlo sloužit jedlové dřevo ze stejných zdrojů jako u dřevěných úprav hrobů. Tak či tak muselo jít o organizovaný proces, tj. cílený transport a redistribuci dřeva jehličnanů jako surovin pro výše naznačené oblasti života velkomoravských center.

[1] Zdroje stavebního kamene lokalizované na základě petrografických analýz kamenné suroviny získané z destrukce hradby a kostelů na velkomoravských hradištích v Mikulčicích a na Pohansku (podle P. Dreslera 2011).



2

[---] Sídlní areály aglomerace

■ Prozkoumané plochy

● Místo nálezu pravděpodobného skladu kamene

0 200 m



2 Pravděpodobné místo dočasného skladu kamenné suroviny na někdejší říčním břehu před hradbou mikulčického centra (dosud systematicky nezkoumáno, lokalizováno pouze sondážemi).

Surovinou, která byla pro velkomoravskou společnost zásadní především při největších stavebních záměrech, byl kámen. Byl používán ve velkých objemech například při stavbě čelní zdi hradby nebo při budování církevních staveb. Na rozdíl od dřeva a jílů bylo jeho získávání obtížnější, protože se v bezprostřední blízkosti sídel námi sledovaného regionu nevyskytoval. Z petrografických analýz stavebního kamene v Mikulčicích vyplývá, že surovina byla těžena v prostoru mezi dnešním Holíčem a Skalicí, tedy v severozápadní části Chvojnické pahorkatiny na území dnešní Slovenské republiky. Šlo o lumachelové vápence a vápnité nebo nevápnité pískovce většinou sarmatského stáří. Na základě nejnovějších výzkumů hradby v Mikulčicích, ale i dalšího předního velkomoravského centra na Pohansku u Břeclavi (kde byl používán kámen ze stejného zdroje) je zřejmé, že většina kamene použitého na stavbu hradby pocházela z povrchových sběrů nebo byla získávána vyhrabáváním z písku; menší část pocházela pravděpodobně z lomů. Transport kamene mohl probíhat jak s pomocí vozů, tak (s nižším energetickým výdejem) po vodě na vorech či v dlabaných člunech, tzv. monoxylech. Kámen mohl být dopravován na určitá překladiště, ze kterých byl dále distribuován pro konkrétní účely. Zdá se, že takové překladiště kamene bylo archeologicky zachyceno sondážemi v prostoru mezi vlastním opevněným hradem a areálem Kostelisko na jižní straně hradiště, tj. na břehu říčního ramene přímo za hradbami mikulčického centra. Každopádně jak těžba, tak transport kamene musely být prováděny nějakými organizovanými skupinami obyvatel (to bezpochyby platí i pro vlastní stavební činnost, především v případě opevnění). Jak a kým byly tyto skupiny organizovány, je ovšem otázkou, kterou nám bohužel archeologie patrně nikdy nebude schopna zodpovědět.

Jinou důležitou kamennou surovinou byl materiál na výrobu mlýnských kamenů – tzv. žernovů. Potřebná hrubozrnná hornina, případně hotové výrobky, se dopravovaly ze značných vzdáleností přesahujících i 100 km. Nejčastěji byly používány svory (patrně z jihovýchodní části Českomoravské vrchoviny nebo přilehlé části rakouského Waldviertelu), dále ryolity (nejspíše ze Slovenského rudohoří) a méně často pískovce nebo další suroviny z širšího okolí Holíče.

Poslední ze základních surovin raného středověku nezbytných pro chod mocenského centra i fungování velkomoravské společnosti bylo železo. Bylo strategickou a životně důležitou surovinou nejen pro vojenství a s ním spojenou mocensko-politickou reprezentaci, ale i pro řadu oblastí všednodenního života, zejména pro zemědělskou a řemeslnou výrobu. Ve srovnání s výše uvedenými surovinami byl objem jeho spotřeby výrazně menší, ovšem z hlediska strategického významu stál nad nimi. Otázkou je, odkud a jakými mechanismy se železná surovina do Mikulčic dostávala. Hlavní zdroje se nacházely jistě daleko za hranicí běžného hospodářského zázemí centra; nabízí se například spojení s těžebními a zpracovatelskými areály v Moravském krasu. Nelze vyloučit ani exploataci chudších, ale méně vzdálených zdrojů železné rudy, například v oblasti Ždánic a Kyjova nebo na dnešním Slovensku. Je otázkou, zda při distribuci železné suroviny i samotných výrobků hrály hlavní roli redistribuce spojená s knížecí mocí, nebo již tržní mechanismy.



8

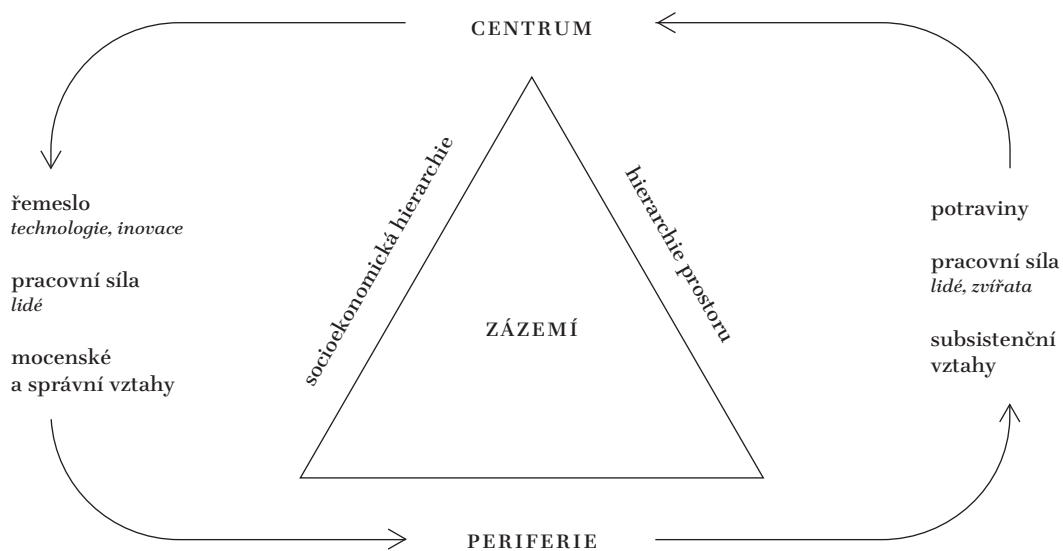
# Hospodářské a sociální vztahy mezi mikulčickým centrem a jeho zázemím

Velkomoravské osídlení v hospodářském zázemí Mikulčic nám ukazuje, jak komplexní a složitá byla celá síť hospodářských a sociálních vztahů na Velké Moravě. Dosud realizované archeologické výzkumy v prostoru velkomoravských center a jejich hospodářských zázemí nám umožňují hledat odpovědi na řadu základních otázek sociálních a ekonomických vztahů v raném středověku obecně. Asi nejmarkantnější a z hlediska snahy o pochopení základních principů fungování velkomoravské společnosti nejvíce diskutovaná je otázka případné ekonomické soběstačnosti centrálních hradišť. Jde o to, že opevněné aglomerace sice představují vrchol celé ekonomické a společenské hierarchie, avšak nevíme, do jaké míry byly ekonomicky závislé na svém okolí. A právě náhled na tento problém do značné míry ovlivňuje naše představy o tom, jak vlastně vypadal celý ekonomický a společenský systém na Velké Moravě.

Mezi archeology a historiky, kteří se v poslední době zabývali touto problematikou, existují tři základní modely vztahů mezi velkomoravskými centry a jejich okolím. Je však nutné si uvědomit, že historické interpretace sociálních a ekonomických vztahů mezi centry a zázemím jsou v současnosti vybudovány primárně pouze na základě dat z okolí velkomoravských center v Mikulčicích a na Pohansku u Břeclavi. Na jednom interpretačním pólu se nachází tvrzení o úplné hospodářské soběstačnosti Pohanska (Dresler 2016), jako opozit k němu je postaven model předpokládající výraznou závislost Pohanska na jeho hospodářském zázemí (Dresler, Macháček 2008) a někde mezi těmito dvěma krajními póly se pohybuje model vytvořený na základě dat z Mikulčic, který preferuje koncept vzájemné kooperace obyvatel centra i zázemí při zajišťování základních energetických potřeb (Hladík 2014; Látková 2017).

Uvedené modely vycházejí z dat ze dvou přímo sousedících aglomerací a z jejich okolí. Jde o centrální body celé sítě, které měly s největší pravděpodobností specifické funkce v systému hospodářství i spravování či využívání krajiny na Velké Moravě (k tomu např. Dresler, Mazuch 2019). Je proto možné, že i organizace vztahů v jejich okolí byla rozdílná, avšak zároveň je také velmi pravděpodobné, že v bazální rovině primárních subsistenčních vztahů musely obě aglomerace fungovat na stejných principech.

V případě Mikulčic tedy předpokládáme, že pro vztah mezi centrem a jeho zázemím byla rozhodující kooperace obyvatel z obou těchto rozdílných prostředí. K tomuto závěru nás přivádí několik skutečností, které se podařilo archeologicky doložit právě na sídlištích a pohřebištích v zázemí Mikulčic. Pokud se snažíme pomocí archeologických dat popsat ekonomické vztahy mezi centry a zázemím, jde v prvé řadě o to zjistit, zda bylo centrum soběstačné v zajišťování potravy, nebo získávalo velkou část potravin z okolí. Primárně jde tedy o problém organizace zemědělské výroby. Druhý významný bod pak představuje odhalení způsobu organizace řemeslné výroby. V tomto případě je zásadní otázkou to, zda některá řemesla, tedy alespoň ta, která produkovala nejdůležitější výrobky (např. keramiku, železné předměty, šperky), byla centrálně řízená vyššími společenskými vrstvami sídlícími v opevněné aglomeraci, či nikoliv.



1 Grafické znázornění předpokládaných vztahů mezi mikulčickým centrem a jeho nejbližším okolím na základě archeologických výzkumů.

Na základě archeologických nálezů ze sídlišť v zázemí Mikulčic předpokládáme, že obyvatelstvo v zázemí se výrazně podílelo na pěstování, zpracování i skladování potravin. Jedním z nejlepších archeologických dokladů závislosti centra na zázemí je rozmístění zásobních jam (obilnic) v prostoru zázemí. Přímo v centru aglomerace se žádné zásobnice nenacházely. Pozoruhodná je však výrazná koncentrace zásobnic na sídlišti Mikulčice-Podbřežníky, které leží ve vzdálenosti jen 3 km od aglomerace, avšak již na vyvýšeném okraji údolní nivy. V nevelké, dosud prozkoumané části velkomoravského sídliště bylo odkryto přibližně 20 obilnic. Jejich počet (objem) by tedy byl pro potřeby malé osady v zázemí (z níž se dosud podařilo prozkoumat 5 obydlí) velmi výrazně naddimenzován. Proto předpokládáme, že zde byly z větší části uskladněny zásoby obilí pro potřeby centra. Oproti tomu je situace např. na sídlišti Mutěnice-Zbrod, které je vzdáleno od mikulčického hradiště asi 10 km, výrazně odlišná. Počet zde odkrytých velkomoravských obydlí a zásobnic je vyrovnaný (na prozkoumané ploše byly odkryty 4 obydlí a 4 obilnice).

Na vztah mezi osadami v zázemí a centrem, resp. na specifické funkce jednotlivých osad poukazují i nálezy řemeslných výrobků, především železných předmětů. Zatímco na sídlištech vzdálenějších od centra (např. Mutěnice-Zbrod, Prušánky-Podsedky) se železné předměty nalézaly v poměrně malých počtech, na sídlišti Mikulčice-Trapíkov, vzdáleném od centra pouze 1 km, byly objeveny v podstatě desítky železných předmětů. Šlo o předměty denní potřeby (např. nože, ocílky, vědra), řemeslné nebo zemědělské nářadí (např. kosa, srp, průbojník) nebo součásti výzbroje a výstroje (např. sekera, ostruha, šipka). Proto předpokládáme, že velká část řemeslné výroby byla koncentrována v centru nebo v jeho bezprostředním okolí. Především výrobky ze železa a drahých kovů pak byly do vzdálenějšího zázemí distribuovány pod dohledem vyšších společenských vrstev, resp. se mezi běžnou populací dostávaly na lokálním trhu s řemeslnými produkty, který však kontrolovala vládnoucí elita.



9

# Archeologická krajina v zázemí předního mocenského centra 9. století

shrnutí a závěr

Lidé ve středověku byli odkázáni na krajinu, ve které žili. Představovala pro ně životní prostor, ze kterého získávali všechny zdroje k zajištění chodu celé společnosti. Komunity, které dosáhly takové komplexní úrovně vývoje svých společenských a ekonomických vztahů, jako tomu bylo ve své době právě na Velké Moravě, se samozřejmě přirozeně začlenily do interakcí v širším evropském kontextu. Tento trend se projevoval v přenosu technologických, sociálních, ekonomických i kulturních inovací i v obchodních vztazích. Tyto dálkové obchodní vztahy primárně zajišťovaly získávání zboží, jehož bylo na lokálních trzích nedostatek, ale které bylo důležité pro celé hospodářství (např. sůl) nebo které mělo ve společnosti symbolickou či statutární funkci (luxusní textil, stolní sklo, šperky, luxusní keramika, jantar apod.). Zajištění základních energetických potřeb velkomoravské společnosti však probíhalo na lokální úrovni (exploatací místních zdrojů). Naprosto zásadní proto pro existenci celého systému byla schopnost udržitelně hospodařit v prostoru s největší koncentrací osídlení. Primární v tomto smyslu byly vztahy mezi centry a jejich nejbližším geografickým okolím, které tato centra využívala jako své hospodářské zázemí.

Mezi komunitami mikulčického centra a jeho zázemí docházelo ke dvěma protichůdným směrům distribuce jednotlivých komodit zajišťujícím obecně chod celé společnosti. Prvním z nich byl pohyb potravin (nebo i jiných surovin) z okolí (zázemí) do centra, druhým byl pohyb řemeslných výrobků (keramika, nářadí, stavební kování, výstroj, výzbroj, šperky apod.) z centra do okolí. Toto rozdělení pohybu zdrojů a produktů v podstatě reflektuje přirozený pohyb energie ve zkoumaném systému. Primární zdroj energie (potravin) tak směřuje z místa jejich produkce do místa největší poptávky, tedy do centra s nejvyšší koncentrací obyvatel, a následně je tato energie transformována v systému společenských a ekonomických vztahů směrem z centra do okolí. Z toho vyplývá, že zdroj energie (původ potravin) se nacházel z velké části mimo centrum. To sice nevyklučuje i využití prostoru aglomerace pro zemědělství, avšak nemohlo jít o primární zdroj potravin, navíc areály mikulčického centra byly velmi intenzivně zastavěny či primárně určeny k pohřbívání; otázka využitelnosti půdy v bezprostředním okolí centra je předmětem současných protichůdných názorů. Centrum se každopádně cíleně účastnilo na zabezpečení energetických nákladů celého systému - celé zkoumané společnosti. Obyvatelé centra se nejspíše aktivně podíleli na subsistenci celé komunity. Minimálně tím, že část z nich produkovala řemeslné výrobky, které se následně dostávaly do prostoru zázemí prostřednictvím trhu, resp. určitého druhu směny, je pouze velmi obtížné tyto procesy přesněji archeologicky rekonstruovat (nejmarkantněji je tento fenomén doložen na příkladu kovových výrobků, ale i keramické produkce). Nedávno provedená analýza archeobotanických dat navíc ukázala, že v nejméně stresujících částech zemědělského roku (při největším náporu práce, např. při sklizni) se na zemědělských pracích museli přímo podílet i někteří obyvatelé centra. V těchto případech šlo totiž o uživení celé komunity. Jakékoliv případné selhání či neúspěch v této činnosti by měly fatální dopad na celý tehdejší společensko-ekonomický systém.

Hospodaření v zázemí mikulčického centra mělo na podobu krajiny v tomto regionu značný dopad. Šlo o poměrně hustě osídlené území, které bylo zemědělsky intenzivně obhospodařované a lidskou činností patrně i výrazně odlesněné. Kulturní složku krajiny vytvářela síť menších neopevněných osad, které se nejvíce koncentrovaly do vzdálenosti přibližně 7 km od opevněného centra. Tyto osady byly v krajině doprovázeny menšími pohřebišti, která ležela ve vzdálenosti většínou jen několika set metrů od sídlišť. Významným prvkem celé sídelní sítě byla velká pohřebiště, která měla s největší pravděpodobností centrální charakter (např. Prušánky-Podsedky; své mrtvé zde patrně pohřbívali obyvatelé více osad). Kromě vztahu k centru určoval celou podobu sídelní sítě i znatelný vztah osídlení k síti říční. Všechny osady ležely ve vzdálenosti pouhých několika stovek metrů od vodních zdrojů (říčních toků). Nejmarkantnější koncentrace osídlení proto zjišťujeme kromě nejbližšího okolí aglomerace v údolích větších přítoků řeky Moravy. Velmi intenzivně byla například osídlena údolí řeky Kyjovky či potoka Prušánky.

Celý prostor středního toku řeky Moravy je intenzivně hospodářsky využíván v podstatě od pravěku až do současnosti. Navzdory tomuto dlouhodobému působení člověka na krajinu jsme i dnes schopni pomocí nejrůznějších archeologických metod objevit, popsat a zdokumentovat pozůstatky (stopy) po velkomoravském osídlení a poznat jeho charakter, strukturu a zákonitosti. Celou tuto archeologickou krajinu si tedy můžeme představit jako otevřenou knihu, jejíž stránky nám po vynaložení přiměřeného úsilí stále umožňují odhalit fascinující informace o v proudu času dávno ztraceném světě. Přistupujme proto k této krajině jako ke křehkému ekosystému s neobyčejně bohatou minulostí.





- Bača, R. 2014: Najstaršie osídlenie. In: V. Drahošová, R. Bača, J. Pirkl, M. Cyrian, Skalica, Skalica, 99-107.
- Baxa, P. 2010: Die Kirche St. Margarethen und andere Fundplätze des 9.-10. Jahrhunderts auf der Flur „Za jazerom pri sv. Margite“ von Kopčany. In: L. Poláček, J. Maříková-Kubková (Hrsg.), Frühmittelalterliche Kirchen als archäologische und historische Quelle. Internationale Tagungen in Mikulčice VIII, Brno, 135-147.
- Bisták, P., Kmeťová, P., Tomašovičová, T., Felcan, M., Zachar, J., Feníková, A. 2019: Nedeštruktivny archeologický výskum včasnostredovekého mohylníka v Skalici. Monument revue 2/2019, 23-36.
- Budinský-Krička, V. 1959: Slovanské mohyly v Skalici, Bratislava.
- Dresler, P. 2011: Opevnění Pohanska u Břeclavi, Brno.
- 2016: Břeclav-Pohansko VIII. Hospodářské zázemí centra nebo jen osady v blízkosti centra?, Brno.
- Dresler, P., Macháček, J. 2008: Hospodářské zázemí raně středověkého centra na Pohansku u Břeclavi. In: J. Macháček (ed.), Počítačová podpora v archeologii 2, Brno - Praha - Plzeň, 120-147.
- Dresler, P., Mazuch, M. 2019: Mikulčice a Pohansko - zánik velkomoravských center na dva způsoby. In: B. Kovár, M. Ruttikay (eds.): Kolaps očami archeologie, Nitra, 165-177.
- Hladík, M. 2014: Hospodárske zázemie Mikulčíc. Sídlná štruktúra na strednom toku rieky Moravy v 9.-1. polovici 13. storočí, Brno.
- 2020: Mikulčice and its Hinterland. An Archaeological Model for Medieval Settlement Patterns on the Middle Course of the Morava River (7<sup>th</sup> to Mid-13<sup>th</sup> Centuries), Leiden-Boston.
- Hladík, M., Mazuch, M., Látková, M. (v tisku): Great Moravian Settlement in the Trapíkov and Economic Hinterland of the Mikulčice, Brno.
- Hladík, M., Poláček, L., Škojec, J. 2008: K problematike vývoja osídlenia údolnej nivy na strednom toku rieky Moravy v 9. až prvej polovici 13. storočia. In: L. Galuška, P. Kouřil, J. Mitáček a kol., Východní Morava v 10. až 14. století, Brno, 81-94.
- Kavánová, B. 1982: Slovanské pohřebiště v Mutěnicích, okr. Hodonín. Archeologické rozhledy 34, 504-522.
- Klanica, Z. 1973: Mladohradištní pohřebiště v Novém Poddvorově. Přehled výzkumů 1972, 64-65.
- 1987: K vývoji sídlištní struktury zázemí Mikulčic v 6.-13. století. XVI. Mikulovské sympozium 1986, 127-133.
  - 2006: Nechvalín, Prušánky. Čtyři slovanská pohřebiště, díl I, Brno.
  - 2008: Mutěnice-Zbrod. Zaniklé slovanské sídliště ze 7.-10. století, Brno.
- Klíma, B. 2007: Prvky pohřebního ritu na velkomoravské nekropoli v Josefově I. Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Řada společenských věd 22, 3-25.
- Kostelníková, M. 1958: Slovanské pohřebiště na „Trapíkově“ u Mikulčic. Přehled výzkumů 1957, 60-63.

- Kraskovská, L. 1959: Prvé výskumy na Slovanskom mohylníku v Skalici. *Slovenská archeológia* 7, 163-185.
- 1965: Slovanské pohrebisko v Kopčanoch. *Zborník slovenského národného múzea* 59, *História* 5, 19-49.
  - 1969: Slovanské sídlisko v Kopčanoch. *Zborník slovenského národného múzea* 63, *História* 9, 53-73.
- Látková, M. 2017: The Archaeobotany of Mikulčice. Food Supply to the Early Medieval Stronghold. *Studien zum Burgwall von Mikulčice XI*, Brno.
- 2019: Rostliny a výživa velkomoravských Mikulčic. *Mikulčice-průvodce*, sv. 4, Brno.
- Mazuch, M. 2008: Slovanské sídliště v poloze Mikulčice „Podbřežníky“. *Přehled výzkumů* 49, 165-181.
- Mazuch, M., Hladík, M., Skopal, R. 2017: Úpravy hrobových jam a dřevěné konstrukce v hrobech na pohřebištích Velké Moravy (sociální, duchovní a chronologický fenomén), Brno.
- Měřínský, Z. 1978: Slovanské kostrové hroby v Novém Poddvorově. *Přehled výzkumů* 1976, 75.
- 2006: Terénní výzkum v Mikulčicích. *Mikulčice-průvodce*, sv. 1, Brno.
  - 2008: Historický vývoj východní Moravy v 10. až 14. století a přínos archeologie k poznání jejich dějin. In: L. Galuška, P. Kouřil, J. Mitáček a kol., *Východní Morava v 10. až 14. století*, Brno, 7-39.
- Poláček, L. 2001: K poznání přírodního prostředí velkomoravských nížinných hradišť. In: L. Galuška, P. Kouřil, Z. Měřínský (eds.), *Velká Morava mezi východem a západem*, Brno, 315-325.
- 2008: Great Moravia, the Power Centre at Mikulčice and the Issue of the Socio-economic Structure. In: P. Velemínský, L. Poláček (Hrsg.), *Studien zum Burgwall von Mikulčice VIII*, Brno, 11-44.
  - 2016: Hradiště Mikulčice-Valy a Velká Morava. *Mikulčice-průvodce*, sv. 2, Brno.
- Poláček, L., Rutar, R. 2004: Mikulčice (okr. Hodonín) „Trapíkov“. *Přehled výzkumů* 45, 212.
- Poláček, L., Škojec, J., Marek, O., Skopal, R. 2001: Mikulčice (okr. Hodonín) „Panské“. *Přehled výzkumů* 42, 217-218.
- Škojec, J. 1997: Archäologische Fundstätten und Funde im „Hinterland“ des Burgwalls von Mikulčice I (Katastralgelände Hodonín, Lužice, Mikulčice, Moravská Nová Ves). In: L. Poláček (Hrsg.), *Studien zum Burgwall von Mikulčice II*, Brno, 343-397.
- 2000: Archäologische Fundstätten und Funde im „Hinterland“ des Burgwalls von Mikulčice IV (Katastralgelände Čejkovice, Dolní Bojanovice, Josefov, Nový Poddvorov, Petrov, Prušánky, Starý Poddvorov, Strážnice, Sodoměřice, Vnorovy). In: L. Poláček (Hrsg.), *Studien zum Burgwall von Mikulčice IV*, Brno, 405-495.
- Ungermaň, Š. 2010: Počátky mladohradištních pohřebišť na Moravě. In: Š. Ungermaň, R. Přichystalová, *Zaměřeno na středověk: Zdeňkovi Měřínskému k 60. narozeninám*, Praha, 220-239.

## INTRODUCTION

The lowlands in the middle reaches of the Morava river have provided suitable conditions for the development of settlement since prehistoric times. In the 9th century, the central Morava region was the core of Great Moravia, which naturally resulted in a highly-developed network of settlements and burial sites. The centre of this settlement network was the Mikulčice-Valy Stronghold, situated in the alluvial plain of the Morava river on elevated sandy islands in the middle of a branching river. It was one of the largest and most important centres of Great Moravia with a concentration of secular and religious power and a large number of citizens living directly in the agglomeration or in its immediate vicinity. The social relations that drove the functioning of the entire Great Moravia may be deciphered historically using archaeological sources located in the landscape around the stronghold. Two basic elements of the settlement network were preserved most: settlements and burial sites.. Their research helps us reconstruct the picture of the two main elements of life of people in Great Moravia. The research of settlements gives us a lot of knowledge about everyday life. Archaeological sources from settlements inform us about the way of managing households or entire settlements, as well as about their economic and social ties. Last but not least, they show us the relationship between the settlements and the central stronghold. On the other hand, the research of burial sites provides us with a great deal of information about the whole Great Moravian social structure, about the religious concepts of people of that time and the ideas of the afterlife. The study of the skeletal remains provides us with a wide spectrum of information about the quality of life in Great Moravia. Anthropological analyses inform us, for example, about the quality of food that the people of Great Moravia consumed, about the diseases they suffered, or about the causes of death, etc.

The study of these elements of the settlement network provides invaluable information for understanding the whole Great Moravian society. If we naturally assume that central agglomerations were home mainly for the social elite (the ruling family, nobility, religious leaders, and perhaps a part of the military elite), the archaeological records obtained from the surroundings of such centres show us how and where members of the lower social strata lived. It is also important that if archaeological research is carried out not only in the central agglomerations, but also in their surroundings, we are able to investigate the relationships between the social strata. Thanks to research in the wider region around the centres, we can ask ourselves “how did everything work in Great Moravia?”

As the research around the Mikulčice centre has been conducted since the 1980s, we now have a wealth of information about settlements and burial sites in the nearest economic hinterland of one of the most important Great Moravian centres. Therefore, we decided to publish an overview of the settlement in the hinterland of Mikulčice as an addition to a series of Mikulčice guides. This work naturally follows up on the previously-published publications in these series, which map the phenomena of our research.

#### LANDSCAPE IN THE HINTERLAND OF THE MIKULČICE STRONGHOLD (THEN AND TODAY)

The topography of the landscape around the central agglomerations in the 9th century was significantly different from the current topography. Mikulčice was located primarily on the dunes of wind-blown sands and aggradation ridges in the alluvial plain of the Morava river. Although these dunes currently rise only 1-2 m above the level of the surrounding terrain, their original height is estimated at 6-8 m. The height of the dunes decreased because the alluvial plain was filled with flood clay in the latest geological period. The model of climate development in the 9th to 12th century assumes that there was a “small climate optimum,” characterised by mild winters and hot summers, in Central Europe from approximately the middle of the Great Moravian period.

The vegetation cover of the landscape in the Early Middle Ages on the alluvial plains and in the immediate vicinity of the middle reaches of the Morava river was reconstructed thanks to archaeobotanical research and pollen analyses. It turned out that the Mikulčice centre was surrounded with mixed oak forests. Pollen spectra show a proportion of local meadow vegetation. There was intensive deforestation in the Great Moravian period because the analyses show an abrupt reduction of trees occurrence. On the other hand, the proportion of grasses and cereals increased. It is generally assumed for the Early Middle Ages that the landscape in the studied area was intensively exploited in river zones where settlements were concentrated. So there were settlements with adjacent fields and pastures.

Archaeozoological research shows that cattle and pigs were an important part of farming. Approximately since the Great Moravian period, when the settlement density increased, pig breeding started to prevail over pastoralism, which is most likely related to a decline in high-quality pastures at the expense of greater area of fields. Breeding of cattle, but especially pigs in the vicinity of Great Moravian centres is also evidenced by pollen diagrams of forest vegetation in Mikulčice.

However, the development of a large agglomeration in the alluvial plain of the Morava river in the 9th century affected the natural environment not only in the



immediate vicinity but also in more distant areas. In addition, the natural environment in more remote areas could also have been affected by the extraction of raw materials. Therefore, significant deforestation around the Great Moravian centres was caused by a purposeful human activity, logging, as wood was an essential raw material for the society. Consequently, Mikulčice can be seen as an early “city” with a large economic hinterland (fields, pastures, meadows).

## MODERN RESEARCH OF HISTORICAL LANDSCAPE

The hinterland of the Mikulčice centre has been researched intensively since the early 1990s to the present day. This research project focused on four basic issues: 1) reconstruction of the natural environment of settlement sites of Great Moravian centres, 2) study of economic relations of settlement complexes, 3) question of favouring alluvial plains in building Great Moravian centres, 4) the problem of demise of Great Moravian centres.

Recently, new digital methods of mapping the landscape and structures of historical settlements have been brought to the forefront in archaeological field research, namely geographical information systems. This software allows us to better map and then interpret the relationships between individual settlements or burial sites and also the relationships of the whole settlement network to the landscape or to selected elements of the environment. So we are not currently studying isolated locations (a settlement or a burial site) but also the space between them. This research is carried out in a wide interdisciplinary cooperation. We often use non-destructive methods called archaeological prospection. These methods aim to document as many traces of the Early Middle Ages events as possible using surface survey, and to use those findings in traditional archaeological excavation.

## GREAT MORAVIAN SETTLEMENTS AND BURIAL SITES EXPLORED IN THE HINTERLAND OF MIKULČICE

This guide presents in detail those settlements or burial sites on which we have a lot of information due to extensive field research. There are 13 sites in total, located within 15 km from the stronghold, both in the Czech and Slovak Republic. However, they do not include all settlements and burial sites located in the hinterland of Mikulčice in the 9th century. There were dozens of burial sites and settlements in the entire settlement network. However, most sites are only known due to accidental finds, incomprehensive rescue excavations or systematic archaeological prospections. For illustration, the economic hinterland of the Mikulčice centre may be defined by two circles with a radius of 6 and 10 km. Approximately 15 km from the centre, there was a peripheral zone that neighboured with the hinterland of the surrounding Great Moravian centres. The sites are listed alphabetically in the text.

### *Josefov-Záhumenica, Burial Site*

The burial site was discovered in 1957 during the construction of a house. Subsequent systematic research between 1958 and 1962 explored an area of 65 × 35 m, where 171 Great Moravian graves were found in total, including 7 double graves. This burial site was linked to a later row burial site from the end of the 10th–12th century, with 38 graves explored. The Great Moravian burial site has an interesting structure in terms of demography. The burials are dominated by children and women. Men of middle and older age amount only to a small percentage of the buried. Most graves (74%) contained grave goods, mostly ceramic vessels. Warrior equipment and arms (spurs, axes) in men's graves from Josefov were relatively sparse.

### *Kopčany-Kačenáreň, Burial Site, Settlement*

In 1961, a burial site was first explored at this location. A total of 61 Great Moravian graves were uncovered by research. Only 26% of the graves contained grave goods. Weapons and spurs were found only in 6.6% of the graves. Settlement structures were also discovered on the site. They included hearths, settlement pits and one residential structure. The settlement structures were situated under graves in many cases.

A settlement was uncovered in 1964 north of the burial site described above. The explored site contained remains of three dwellings, two hearths and a waste pit. This settlement horizon was dated back to the middle of the 9th century. The finds from the settlement features include ceramics, iron arrowheads, sharpening steel, iron axe-like currency bars and fragments of iron slag, which proves that iron was melted directly at the settlement. The site also contained 24 graves. In some cases, it was apparent that the graves had been recessed into structures. Hence the burials took place after the demise of the settlement. Grave goods consisted mostly of iron knives. Iron axe-like currency bars were some of the rarer finds. As in the previous case, the graves were dated back to the second half of the 9th century.

### *Kopčany - St Margaret Chapel, Burial Site*

The research at this site with a standing sacral building began in the 1960s. However, the Chapel of St Margaret with the adjacent cemetery started to draw greater attention of experts in the 1990s. Chapel of St Margaret is a sacral building with a right-angled presbytery. On the west side, a hall with a recessed brick structure is added to the chapel nave. Inside the chapel, 66 graves were excavated, which came from the 11th (?) to 17th/18th century. There was a cemetery near the chapel, which was used until approximately the 17th century. The earliest graves at this cemetery (7 of the graves discovered so far) were dated to the turn of the 9th and 10th century based on the grave goods, which supports the presumption that the building dates back to the Great Moravian period.

### *Mikulčice-Panské, Burial Site*

The burial site located on the southwest edge of the Mikulčice built-up area was excavated in 1999–2000 due to the expansion of a railway line. In total, 128 graves were uncovered (but the burial site is far from being explored entirely). Most graves were dated to the Great Moravian period. However, there were 13 later graves in the south-western part, dated to the 11th century based on coins and earrings. The Great Moravian burial site belongs to richer village burial sites based on the finds. The necropolis is characterised by various arrangements of grave pits (steps in the walls, niches – false grave chambers). In many cases the remains of wooden structures – chambers or coffins of various types were also preserved. Most graves contained grave goods. The most common finds were iron knife and ceramic vessels. Warrior equipment and arms were present in about 13% of graves. The jewellery consisted mainly of earrings, bronze tin rings and glass beads.

### *Mikulčice-Podbřežníky, Settlement*

The site is located on the SW border of the Mikulčice municipality on a long SE slope. Rescue excavation was carried out in several stages between 2006 and 2010 due to the construction of new houses. There was evidence of settlements from earlier periods (especially a Celtic settlement), but the vast majority of structures were dated to the Great Moravian period.

There were four dugout shelters, two right-angled structures of unknown function, four technical facilities (two iron furnaces, a bread oven and a structure where grain was likely roasted), 13 granaries and five more, where Great Moravian period is probable (the material from these pits could not be dated exactly), three standard waste pits of various shapes and depths and three probable ones dating back to Great Moravia. In addition to the residential function of these huts, some of them can also be considered for their production nature due to the iron furnaces found in the immediate vicinity and slag and fragments of crucibles for melting non-ferrous metals.

In 2019, the last stage of excavation was carried out due to the construction of another street of houses. Dozens of structures from different historical periods were uncovered in area of about 6000 m<sup>2</sup> including three early medieval granaries and other Great Moravian dugout shelters. A relatively unique discovery are skeletal remains of four children buried without ceremony inside this hut.

### *Mikulčice-Trapíkov, Settlement, Burial Site*

The site is situated on a slightly elevated sandy dune directly in the alluvial plain of the Morava river, only 1 km west of the fortified centre of the Mikulčice-Valy agglomeration. This settlement with several graves was explored in several stages between 1998 and 2015. The first phase revealed 6 huts and 10 pits of a non-fortified settlement from the 9th or early 10th century. The site also contained 4 graves between the dwellings.

Further extensive fieldwork was carried out due to the construction of a new building of the Mikulčice archaeological base. The site explored in 2010–2012 contained a part of a settlement and a part of a burial site. Nine semi-recessed dugout shelters from the 9th–10th century were also uncovered. There were 19 mostly oval settlement pits in the immediate vicinity. Moreover, 7 graves were uncovered. Five graves contained grave goods. Some of the buried were found between settlement structures, so apparently it was not a regular separate burial site. However, not a single grain storage pit was discovered. Although it is the largest excavated settlement structure in the Mikulčice hinterland, it is certain that the Trapíkov settlement occupied much larger area than its uncovered part.

### *Mikulčice-Virgásky, Burial Site*

Twenty-nine Great Moravian graves were uncovered here in 1957–1958. However, the burial site could not be fully explored, because some graves were destroyed by sand extraction. Grave goods at this burial site were relatively “poor.” Only 41% of the graves contained some items, mostly ceramic vessels and iron knives. Exceptionally, there was jewellery – fragments of bronze earrings. It is likely that this burial site was connected to the Trapíkov settlement (see previous chapter).

### *Mutěnice – Hrubé Kapansko, Burial Site*

A total of 11 Great Moravian graves were uncovered at this burial site between 1973 and 1979. Despite the small number of graves, a relatively significant variability in the arrangement of grave pits was found (e.g. 3 graves with niches). Remains of wooden structures were found in all the graves. Ten graves contained burial goods, mostly iron knives and ceramic vessels. Weapons or spurs were only found in two graves. The spatial situation of the exposed area indicates that the burial site has not been explored completely.



### *Mutěnice-Zbrod, Settlement*

The excavation of the early medieval settlement at this location took place in 1975–1977. Most of the 155 uncovered settlement structures date back to 7th or 8th century. Only 26 structures were dated to the period of Great Moravia. In most cases, they consist of settlement pits without a distinctive function, storages or just layers in pit fills. Five features were interpreted as dugout shelters with destroyed stone furnaces, located in one of the corners of this huts. However, no Great Moravian structures were identified in the explored area, whose function could be associated with craft production. Despite the relatively large area of research (5 000 m<sup>2</sup>), the settlement has not been explored in its entirety. The settlement continues beyond the explored area.

### *Nový Poddvorov - Podkovné, Burial Site*

The Great Moravian and also later burial site was discovered and partially explored in two stages during the construction of a gas pipeline. In the first stage, 13 graves were discovered by test pitting, dated to the 11th century based on coins and S-shaped earrings. Coins or earrings were found in 8 graves. Four other graves were discovered nearby in 1976. One of the graves contained a ceramic vessel, which dates at least this grave to the Great Moravian period.

### *Prušánky-Podsedky, Burial site I and II, Settlement*

Systematic excavation in 1975–1988 uncovered two burial sites only 150 m apart, west of the village on a gentle right-bank slope of the Prušánky stream. In total, there were 666 graves on both necropolises. The vast majority of the graves were dated to the Great Moravian period (at least 542 graves). It is the most fully explored Great Moravian burial site in the area. The Prušánky II burial site, with several dozens of later graves (11th century), was explored almost in its entirety. Both burial sites revealed a diverse spectrum of grave pit arrangements, wooden panels and coffin remains. Around 70% of the graves contained some finds. The Prušánky I burial site contained mostly ceramic vessels. Only about 2% of the graves included spurs or weapons. About 50% of the graves at the Prušánky II burial site contained grave goods. However, weapons and spurs are more frequent (around 7% of graves) than at the Prušánky I burial site. Later graves at the Prušánky II burial site contained S-shaped earrings and coins (Moravian denars) from the 11th century.

A part of a settlement from the Great Moravian period, which had been disturbed by land amelioration, was explored in 1984 in a field west (200–400 m) of the above mentioned burial sites. Four dugout residential structures with different construction and interesting details of interior furnishings were found in a relatively small space. Besides ceramic fragments, the structures contained only a small number of finds (bone awls, spindle whorls); almost no iron items were found.

### *Skalica-Kopečnica, Burial Site (mounds)*

The burial mound at this location was first explored in the 1920s, when about 30 mounds were explored. The research continued in 1943–44, with another 38 mounds explored. The exact number of buried individuals cannot be determined as there is no documentation of the research from the 1920s. The mounds often contained several individuals. The estimate is 200–250 people buried here.

In the 1920s, more than 100 mounds could be identified on the site. Some lay in the forest and some in the field (these were significantly damaged by ploughing). The mounds were distributed irregularly in small groups or even individually. There is also a concentration of 6–8 smaller mounds around one larger mound. The mounds had mostly an oval ground plan. Their diameter ranged from 6 to 50 m and they were preserved to a height of 0.6–4 m. The research revealed no stone structures inside the mounds.

The burial rite was dominated by inhumation (skeletal burial). Cremation graves tend to be exceptions. In skeletal burial, the buried lay in a stretched position on their backs. The remains of wooden coffins were found in exceptional cases or they were not recognised by earlier research. Most of the buried were women and children. As many as 80% of the graves contained grave goods, mostly iron knives and ceramic vessels. Male graves often contained spurs; one grave even contained a sword. Overall, graves with arms and equipment amounted to 18%. Based on the finds, this burial site was dated by the author of the research to the 9th century. The cremation graves were dated to around 800. According to current knowledge, however, this dating should be taken with caution.

## CONCLUSION

The Great Moravian settlements in Mikulčice's economic hinterland show the complexity of the whole network of economic and social relations in Great Moravia. The archaeological research of the Great Moravian centres and their economic hinterland allows us to answer a number of fundamental questions about social and economic relations in the Early Middle Ages in general.

Therefore, the ability to sustainably manage the area with the highest concentration of settlements was essential to the existence of the whole system. The relationships between the centres and their nearest geographical surroundings, which the centres used as their economic hinterland, were of primary importance.

In the case of Mikulčice, we assume that the cooperation of people from both these different environments was key for the relationship between the centre and its hinterland. Archaeological finds from the settlements in the Mikulčice hinterland suggest that the people in the hinterland significantly contributed

to the cultivation, processing and storage of food. One of the best archaeological evidence of the centre's dependence on the hinterland is the distribution of storage pits (granaries) across the hinterland. There were no grain storage pits at the centre of the agglomeration. The relationship between settlements in the hinterland and the centre, i.e. the specific functions of individual settlements, is revealed by the finds of craft products, especially iron items. The settlements at a greater distance from the centre contained a relatively small number of iron items; however, the Mikulčice-Trapíkov settlement, at a distance of only 1 km from the centre, contained dozens of iron items with various functions. Therefore, we assume that most craft production was concentrated in the centre or in its immediate vicinity. Especially products from iron and precious metals were then distributed to the more distant hinterland under the supervision of higher social strata; alternatively, they were distributed at the local craft market, controlled by the ruling elite. Moreover, a recent analysis of archaeobotanical data showed that some residents of the centre had to participate in the agricultural work during the most stressful times of the agricultural year (e.g. during the harvest). The priority was to feed the whole community. A failure of agriculture would have had a fatal impact on the entire socioeconomic system.

The management of the hinterland of the Mikulčice centre had a significant impact on the landscape in this region. It was a relatively densely populated area, which was farmed intensively and, apparently, significantly deforested by human activity. The cultural component of the landscape was formed by a network of smaller, unfortified settlements, which were most concentrated within a distance of approximately 6 km from the fortified centre. These settlements were accompanied by smaller burial sites, usually located only a few hundred meters from the settlements. An important element of the entire settlement network were large burial sites, most likely of central nature. The settlement network was shaped by the relationship to the centre, as well as to the river network. All settlements were located within a few hundred meters from watercourses. Therefore, settlements were most concentrated in the valleys of larger tributaries of the Morava river and in the vicinity of the agglomeration. The middle reaches of the Morava river have been exploited since the prehistoric times. Despite the long-term human interaction with the landscape, various archaeological methods help us to discover, describe and document the remains (traces) of the Great Moravian settlements and to understand their nature, structure and patterns.





Text: Marek Hladík, Marian Mazuch, Lumír Poláček  
Redakce: Lumír Poláček  
Kresby: Alena Poláčková, Rostislav Skopal, Jaroslav Škojec  
Kresebné rekonstrukce (s. 11, 76, 86, obálka): Rostislav Skopal  
Foto: Archiv ARÚB (pokud není uvedeno jinak), Peter Baxa, Peter Bisták,  
Rostislav Skopal  
Ortofotomapy: ČÚZK - Český úřad zeměměřický a katastrální,  
GKÚ SR - Geodetický a kartografický ústav Bratislava  
Lidarové mapy © ÚGKK SR - Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky  
Mapové podklady a grafika: Petr Čáp, Marek Hladík, Geo-cz  
Překlad a korektura anglického resumé: Matúš Benkovič, Klára Matulová  
Jazyková korektura českého textu: Kateřina Havelková Štěpančíková  
Layout: Zdeněk Tuka / Atelier Zidlicky  
Grafická úprava a prepress: Milena Havlíčková, Zdeněk Tuka / Atelier Zidlicky  
Tisk: Tiskárna Helbich, a. s.  
Náklad: 750 kusů  
Vydavatel: Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.

1. vydání  
Brno 2020

ISBN 978-80-7524-033-0